

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

TEFHÎMU'L KUR'ÂN'DA ADÂLET

Hazırlayan
Canan ARSLAN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

TOKAT-2023

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Ahmet Özdemir danışmanlığında hazırlamış olduğum "Tefhîmu'l Kur'ân'da Adâlet" adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

14/08/2023

Canan ARSLAN

ÖZET

TEFHÎMU'L KUR'ÂN'DA ADÂLET

Arslan Canan

Yüksek Lisans Tezi/Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Ağustos 2023, x+ 144 sayfa

Adâlet, hak edene hakkını verme manasına gelmektedir. Terim anlamda Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etme şeklinde kullanılmıştır. Çalışmamızda adâlet ve ilgili kavramların geçtiği âyetler, karşılaştırmalı şekilde açıklanmıştır. Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî tarafından kaleme alınan Tefhîmu'l-Kur'ân başta olmak üzere tefsirlerden, ilgili makale ve kitaplardan yararlanılmıştır. Adâletin yalnızca hukuk alanında kullanılmadığı bilakis hayatın her alanına etki ettiği ve âhireti etkileyeceği ifade edilmiştir. Adâletin zıddını ifade eden zulüm ve ilgili kavramlar konuyu sınırlı tutmak ve kapsam dışına çıkmamak adına ele alınmamıştır.

Çalışmamızda adâletin Tefhîmu'l-Kur'ân tefsirine yansımalarının açıklanması ve geçmişten geleceğe ışık tutacak adâlet anlayışının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmamız, bireysel adâletin toplumsal adâlete etki etmesi ile dünya ve âhiret saadetinin elde edilmesi bakımından farkındalık kazandıracak olmasıyla önemli bulunmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümü, Mevdûdî ve Tefhîmu'l-Kur'ân hakkında bilgi verilerek oluşturulmuştur. İkinci bölümü, adâlet ve ilgili kavramların tanımları ile kullanıldığı alanlar hakkında açıklamalar ihtiva etmektedir. Burada adâletin zıddı manasına gelen zulüm ve ilgili kavramlara da kısaca değinilmiştir. Asıl önemli olan üçüncü bölümü ise Tefhîmu'l-Kur'ân ve diğer tefsirlerde adâlet kavramının mukayesesini içermektedir. Sonuç bölümünde çalışma boyunca üzerinde durulan meseleler bilhassa Mevdûdî'nin adâlet anlayışı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mevdûdî, Adâlet, Tevhîd, İtaat.

ABSTRACT

JUSTICE IN THE QUR'AN TAFHIMU'L JUSTICE

Arslan Canan

Master's Thesis, Department of Basic İslamic Sciences

Advisor: Assoc. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

August 2023, x + 144 pages

Justice means giving the right to the one who deserves it. The term is used in the sense of obeying Allah's commands and prohibitions. In our study the verses in which justice and related concepts are mentioned are explained in a comparative way. Tafsirs, related articles and books, especially Tafhimul-Qur'an written by Abu'l-A'la al-Mawdudi, have been used. It has been stated that justice is not used only in the field of law, on the contrary, it affects every aspect of life and will affect the hereafter. Cruelty and related concepts that express the opposite of justice have not been addressed in order to keep the issue limited and not to go out of scope.

In our study it is aimed to explain the reflection of justice on Tafhimu'l-Kuran tafsir and to reveal the understanding of justice that will shed light from the past to the future. In this context our study has been found important by the fact that individual justice affects social justice and will raise awareness in terms of achieving happiness in this world and the hereafter.

The first part of our study was created by giving information about Mawdudi and Tafhimu'l-Quran. The second part of our study contains definitions of justice and related concepts and explanations about the areas in which they are used. Cruelty which means the opposite of justice, and related concepts were also briefly touched upon here. The third part of our study which is really important, contains a comparison of the concept of justice in Tafhimul-Quran and other tafsirs. In the conclusion section of our study the issues focused on throughout the study were evaluated especially Mevdudi's understanding of justice.

Keywords: Tafsir, Mawdudi, Justice, Tawhid, Obedience.

ÖN SÖZ

Hamd Allah'a mahsustur. Araştırmanın her aşamasında ve tamamlanmasında emeği geçen ve desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR'e ve diğer hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek Lisans eğitimim boyunca istifade ettiğim Şems-i Sivasî İl Halk Kütüphanesi müdürü Serhan KABURCUK başta olmak üzere çalışanlarına ve varlıklarıyla motivasyonumu artıran öğrencilerine müteşekkirim. Bu süreçte maddî- manevî yanımda olan annem Elif ARSLAN, babam Sırrı ARSLAN, ablam Arsen ARSLAN, kardeşim Muhammed Kadir ARSLAN'a ve ilme değer veren, başaracağıma inanan, bu yolda karşılaştığım bana güç veren herkese şükranlarımı sunarım. Ve billâhi't-tevfik...

Canan ARSLAN

Tokat, Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK SÖZLEŞME.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	1
3. ARAŞTIRMANIN METODU	1
4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR	2
1. BÖLÜM	3
EBÜ'L- A'LÂ EL- MEVDÛDÎ VE TEFHÎMU'L- KUR'ÂN	3
1.1. EBÜ'L- A'LÂ EL- MEVDÛDÎ.....	3
1.1.1. Hayatı	3
1.1.2. Yaşadığı Dönemin Siyasî ve Sosyal Durumu	5
1.1.3. Düşünce Dünyası	7
1.1.4. Etkisi ve Eserleri	9
1.2. TEFHÎMU'L- KUR'ÂN.....	11
2. BÖLÜM	13
KAVRAMSAL TAHLİL	13
2.1. ADÂLET VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	13
2.1.1. Adâlet	13
2.1.1.1. Adâlet Kavramının Kökeni Ve Sözlük Anlamı	14
2.1.1.2. Adâlet Kavramının Terim Anlamı	16
2.1.1.3. Adâlet Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı	17
2.1.1.4. Kelâmcıların Adâlet Hakkındaki Yorumları	20
2.1.1.5. Adâletle İlişkili Kavramlar	23
2.1.1.6. Adâlet Kavramının Toplumsal Yönü	26
2.1.1.7. Adâlet Çeşitleri	28

2.1.2. Kıst.....	33
2.1.2.1. Kıst Kavramının Sözlük Anlamı	33
2.1.2.2. Kıst Kavramının Terim Anlamı	34
2.1.2.3. Kıst Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı	35
2.1.3. Mîzan.....	37
2.1.3.1. Mîzan Kavramının Sözlük Anlamı.....	37
2.1.3.2. Mîzan Kavramının Terim Anlamı.....	37
2.1.3.3. Mîzan Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı	38
2.1.3.4. Mîzan Kavramının Âhiretle İlişkisi.....	39
2.1.4. Hak	41
2.1.4.1. Hak Kavramının Sözlük Anlamı	41
2.1.4.2. Hak Kavramının Terim Anlamı	42
2.1.4.3. Hak Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı	43
2.1.5. Sıdk.....	45
2.1.5.1. Sıdk Kavramının Sözlük Anlamı.....	45
2.1.5.2. Sıdk Kavramının Terim Anlamı.....	46
2.1.5.3. Sıdk Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı.....	47
2.1.6. İstikamet	48
2.1.6.1. İstikamet Kavramının Sözlük Anlamı	48
2.1.6.2. İstikamet Kavramının Terim Anlamı	49
2.1.6.3. İstikamet Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı	50
2.1.7. Vasat.....	52
2.1.7.1. Vasat Kavramının Sözlük Anlamı.....	52
2.1.7.2. Vasat Kavramının Terim Anlamı.....	52
2.1.7.3. Vasat Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı	53
2.1.8. Vefâ.....	54
2.1.8.1. Vefâ Kavramının Sözlük Anlamı.....	54
2.1.8.2. Vefâ Kavramının Terim Anlamı	55
2.1.8.3. Vefâ Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı	56
2.2. ADÂLET KAVRAMININ ZİDDİ	57
2.2.1. Zulüm	57
2.2.1.1. Zulüm Kavramının Sözlük Anlamı	58
2.2.1.2. Zulüm Kavramının Terim Anlamı	58

2.2.1.3. Zulüm Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı	59
3. BÖLÜM	61
TEFHÎMU'L KUR'ÂN'DA ADÂLET	61
3.1. ANLAM BAKIMINDAN ADÂLET	61
3.1.1. Allah'ın Birliğine Şahitlik Etmenin Adâlet Olarak İfade Edilmesi	61
3.1.2. Adâletin Zıddının Şirk Anlamında Kullanılması	63
3.1.3. Adâletin Peygamber ve Kitaplarla Ayakta Tutulması.....	75
3.1.4. Orta Yolu Gözetme Anlamında Adâlet	79
3.2. KULLANIM BAKIMINDAN ADÂLET	81
3.2.1. Evrendeki Düzen Açısından Adâlet	81
3.2.2. Yöneticilik ve Hâkimlikte Adâlet	83
3.2.3. Şahitlikte Adâlet	89
3.2.3.1. Adâlet İçin Şahitliğin Gerekliliği.....	89
3.2.3.2. Şahitliğin Adâlete Uygunluğu	91
3.2.4. Tarafsız Olma Bakımından Adâlet	93
3.2.5. Uluslararası İlişkilerde Adâlet	98
3.2.6. Anlaşmaların Bozulmasında Adâlet	100
3.2.7. Emanete Riayette Adâlet.....	102
3.2.8. Yetimler ve Kadınlar Hakkında Adâlet	105
3.2.8.1. Yetimler Hakkında Adâlet.....	105
3.2.8.2. Kadınlar Hakkında Adâlet.....	109
3.2.9. Evlat Edinmede Adâlet.....	114
3.2.10. Söz Söylemede Adâlet.....	115
3.2.11. Alışverişte Adâlet	117
3.2.12. Kısasta Adâlet	120
3.2.13. Savaşta Adâlet.....	122
3.2.14. Vasiyette Adâlet	126
3.2.15. Adâletin Âhirette Tam Manasıyla Tecelli Etmesi.....	127
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA	132

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen madde
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin (oğlu)
bl.	: Bölüm
bkz.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlüh
çev.	: Çeviren
dğr.	: Diğerleri
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
hn.	: Hadis numarası
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anh
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

TDV : Türkiye Diyânet Vakfı

thk. : Tahkik eden

tsz. : Tarihsiz

v.dğr. : Ve diğerleri

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Çalışmamızın konusu İslâm literatüründe önemli bir yer tutan ve Mevdûdî (1903-1979) tarafından kaleme alınan Tefhîmu'l-Î-Şur'ân adlı eserde adâlet kavramı ile ilgili yorumların tespit edilmesi üzerine seçilmiştir.

İnsanların her dönem ihtiyaç duyduğu ve muzdarip olduğu bir konu olan adâlet sağlıklı birey ve toplumların yetişmesinde ehemmiyet arz etmektedir. İnsanlara rehberlik eden Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılıp hayata geçirilebilmesi için içerdiği kavramların iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu kavramlardan bir tanesi de adâlettir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Araştırmamızın amacı Mevdûdî'nin murat ettiği şekilde İslâm'ın teoride kalmayıp pratiğe geçirilmesi böylece olması gerekenin sağlanması yönündedir. Adâlet kavramının sosyal yaşamda etkin hale getirilmesi, bu kavramın hayatın her alanına etki ettiğinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Araştırmamızın kapsamı adâlet ve ilgili kavramların geçtiği âyetlerin Tefhîmu'l-Î-Şur'ân ekseninde değerlendirilmesini içermektedir. Doğru sonuçlar elde edebilmek için farklı tefsirlerdeki yorumlara da genel kanaat oluşturacak şekilde yer verilmiştir. Böylece konumuz muhtelif bakış açılarıyla harmanlanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konumuzun temelini oluşturan eser ve yazarı tanıtılmıştır. İkinci bölümde konumuza giriş yapılmış, ilgili kavramların sözlük ve terim anlamlarıyla Kur'ân'daki kullanımları hakkında topladığımız veriler aktarılmış, değerlendirme yapılmıştır. İlâveten zıt kavramlara da yer verilmiş ancak konunun uzatılmaması adına kısaca açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise konumuz tafsilatlı şekilde ele alınmıştır. Tefhîmu'l-Î-Şur'ân tefsiri merkeze alınmak suretiyle ilgili âyetlerin yorumları farklı tefsirlerle karşılaştırmalı şekilde açıklanmıştır.

4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Çalışmamızda temel kaynak olarak Mevdûdî'nin Tefhîmu'l-Kur'ân adlı tefsiri kullanılmıştır. Kur'ân âyetleri ve Hazreti (Hz.) Peygamber'in Sallallâhu aleyhi ve sellem (s.a.v.) hadislerine de yer verilmiştir. Birinci bölümde Mevdûdî'nin diğer eserlerinden ve ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. İkinci bölümde Kur'ân'daki kelimelerin neredeyse tamamını açıkladığı zengin içeriği ile Râgıb el-İsfahânî'nin Müfredât adlı eserinden ve diğer terim sözlüklerinden istifade edilmiştir. Üçüncü bölümde ise konunun farklı kaynaklarla karşılaştırmalı şekilde anlatılması amacıyla çeşitli tefsirlerden faydalanılmıştır. Bunlardan ilki Mevdûdî'nin Kur'ân ve sünnetin ayrılmaması gerektiğine vurgu yapması üzerine istifade edilen İbn Kesîr'in Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri adlı eseridir. Bir sonraki dirayet ve rivayet tefsiri kategorisine giren, İslâm âlimleri tarafından en güvenilir kaynak olarak kabul edilen Hak Dini Kur'an Dili (Elmalılı Hamdi Yazır) adlı tefsirdir. Bir diğeri geniş kapsamıyla dirayet tefsirinin en önemli kaynaklarından biri olan Mefâtîhu'l-ğayb/et-Tefsîrû'l-kebîr (Fahreddîn Râzî) isimli eserdir. Yine modern hermenötik metotla yazılmış ve günlük problemlerin çözülmeye çalışıldığı Fî Zılâli'l-Kur'ân (Seyyid Kutub) adlı tefsirden, kısa ve öz açıklamalarıyla klasik tefsir metoduyla yazılmış Ömer Nasuhi Bilmen'in Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri adlı eserinden ve Diyânet İşleri Başkanlığı rehberliğinde oluşturulan Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir adlı eserden faydalanılmıştır.

1. BÖLÜM

EBÜ'L- A'LÂ EL- MEVDÛDÎ VE TEFHÎMU'L- KUR'ÂN

1.1.EBÜ'L- A'LÂ EL- MEVDÛDÎ

1.1.1. Hayatı

Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, 1321/1903'te Haydarâbâd/Hindistan'a bağlı Evrengâbâd şehrinde, zühd ve takvâ sahibi bir ailede¹ doğmuştur. Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için "Seyyid" ismiyle anılmıştır. Annesi Rukiye Begüm, Türk asıllıdır. Babası Seyyid Ahmed Hasan, avukattır ve Mevdûdî'ye Kur'ân-ı Kerîm, Arapça, Farsça, Urduca, hadis, fıkıh, mantık dersleri vermiştir.²

Mevdûdî, gençliğinde gazetelerde editörlük yapmış, Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kutsal savaşla İslâm cihadını karşılaştırıp cihadın olumlu yönlerine dikkat çekmiştir. Zira cihadı düşmanlık değil, samimiyet ve şevkle Allah Celle Celâlüh (c.c.) yolunda çalışmak şeklinde yorumlamıştır.³ Fetihpûr Medresesi'nden mezun olmuş, 1927'de El- Cemiyet dergisinde "İslâm'da Cihad" başlıklı yazılar yazmış⁴, 1932'de fikirlerini yayma konusunda önemli yer tutan Tercümânü'l-Ḳur'ân dergisinde editörlük yapmıştır. 1939'da Lahor şehrine yerleşmiş, Diyûbend merkezli Hint milliyetçiliğine karşı çıkmış, Hindistan Müslümanları Birliği'ne de İslâmî esaslara hassasiyet göstermedikleri gerekçesiyle mesafeli durmuştur.⁵

1941'de Cemâat-i İslâmî isimli kendi teşkilatını kurmuştur. Bu teşkilatın merkezi, 1942'de Lahor'dan Pathankod'a taşınmış, 1947'de Pakistan devletinin kurulmasıyla da Hindistan ve Pakistan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mevdûdî Pakistan'daki merkezin liderliğini üstlenmiş, yönetimde İslâmî hükümlerin geçerli olması için faaliyette

¹ Hümeýra Mevdûdî, *Babam Mevdûdî*, 8. Baskı, çev. Hülya Afacan, Mana Yayınları, İstanbul, 2015, s. 23.

² Abdülhamit Birişık, *Mevdudi, Hayatı Görüşleri ve Eserleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 16, 17; Esad Gıylani, *Mevdudi'nin Hayatı*, Hilal Yayınları, İstanbul, 2000, s. 22, 23, 31, 32; Turan Kışlakçı, *Mevdudi (Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler)*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 19, 23; Ebü'l-A'lâ el Mevdûdî, *Günümüzde İslam*, çev. İbrahim Ethem Hatipoğlu, Beyan Yayınları, Ankara, 2018, s. 4; Anis Ahmad, "Mevdûdî", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, c. 29, s. 432- 437.

³ Mevdûdî, *Babam Mevdûdî*, 29.

⁴ Mevdûdî, *Babam Mevdûdî*, 28.

⁵ Kışlakçı, age, 28- 49, 53- 58, 63- 67; Birişık, age, 17, 18, 31; Gıylani, age, 33- 46.

bulunmuştur.⁶ İktidar, bu hükümlerin maddelerinin ülkede kampanya haline dönüşmesinden rahatsız olmuş, 1948'de onu ve teşkilatın ileri gelenlerini tutuklatmıştır.⁷ 1950'de halkın tepkisi üzerine serbest bırakılan Mevdûdî, 1951'de farklı görüşlerdeki İslâm gruplarını Karaçi'de bir araya toplamış, İslâm devletinin esasları hakkında ulemâdan destek almıştır. 1953'te Kâdiyânîlik mezhebine karşı düzenlenen gösterilerde halkı yazılarıyla kışkırtması gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılmıştır. Gelen tepkiler üzerine cezası ömür boyu hapse çevrilmiş, 1955'te ise yüksek mahkeme tarafından serbest bırakılmıştır.⁸

Mevdûdî, kurduğu teşkilatla birlikte 1956 anayasa maddelerinin İslâmî temellere dayandırılmasında etkin rol oynamıştır. Cemâat-i İslâmî artık siyasî bir nitelik kazanmışsa da 1958'de yönetimin el değiştirmesiyle anayasa yürürlükten kaldırılmış ve teşkilatın faaliyetleri durdurulmuştur.⁹ 1960'lı yıllarda Medine'de Câmîatü'l-İslâmiyye fakültesinin akademik yapısı hakkında düşüncelerini paylaşmış, 1962'de ilim heyetine dâhil edilmiştir.¹⁰ 1963'te Cemâat-i İslâmî'nin düzenlediği toplantıda suikast girişimine mâruz kalmış, 1964'te anayasaya karşı çıktığı için tutuklanmış, dokuz ay sonra serbest bırakılmış ve 1967'de Kurban Bayramı hilâli hakkındaki görüşlerinden dolayı tekrar hapse girmiş ve iki ay sonra yeniden özgürlüğüne kavuşmuştur.¹¹

1972'de sağlık sorunları nedeniyle teşkilat liderliğini Miyân Tufeyl Muhammed'e bırakmış¹², 1979'da tedavi görmek üzere ABD eyaleti New York'a gitmiş nitekim ameliyatlardan sonra hayatını kaybetmiştir. Cenazesi kalabalık bir grubun katılımıyla Lahor/Pakistan'daki evinin bahçesine defnedilmiş¹³, cenaze namazı ise Yusuf el-Karadâvî (Ölüm tarihi/ö. 2022) tarafından kıldırılmıştır.¹⁴

⁶ Kışlakçı, age, 67- 70; Birişik, age, 19; Gıylani, age, 47, 48.

⁷ Kışlakçı, age, 84, 85; Birişik, age, 19, 20; Gıylani, age, 55- 57; Ahmad, agm, 433.

⁸ Kışlakçı, age, 90- 95; Birişik, age, 19, 20; Gıylani, age, 97- 115; Ahmad, agm, 433.

⁹ Kışlakçı, age, 95- 98; Birişik, age, 20; Gıylani, age, 115- 117; Ahmad, agm, 433.

¹⁰ Kışlakçı, age, 116- 119; Birişik, age, 21; Gıylani, age, 115- 117; Ahmad, agm, 433.

¹¹ Kışlakçı, age, 104- 108; Birişik, age, 22; Gıylani, age, 128- 130; Ahmad, agm, 433.

¹² Kışlakçı, age, 114, 115; Birişik, age, 22, 23; Gıylani, age, 139; Ahmad, agm, 433.

¹³ Kışlakçı, age, 126, 127; Birişik, age, 23; Gıylani, age, 202; Ahmad, agm, 433.

¹⁴ Kışlakçı, age, 126, 127; Birişik, age, 23; Gıylani, age, 202; Mevdûdî, Babam Mevdûdî, Ahmad, agm, 433.

Mevdûdî, bazı âlimler tarafından modern üniversiteden mezun olmadığı gerekçesiyle hafife alınıp din adamı olarak görülmemişse de günümüzde kitapları hakkında birçok tez yazılan âlimler arasındadır.¹⁵

Sonuç olarak Mevdûdî'nin ilimle başlayan hayatının bu uğurda devam ettiğini, İslâm dinine gereğince önem verdiğini, doğu ve batı medeniyetinin iyi yanlarıyla kurulacak bir İslâm devleti kurmayı amaçladığını, sömürgeye fırsat vermeme adına direndiğini, kör taklitçiliğe karşı çıktığını nitekim manipülasyon ve zorbalıklara boyun eğmeyerek sağlam duruşunu sürdürdüğünü söyleyebiliriz. O, yaşamıyla Müslümanlara örnek olmuş ve İslâm'ın yüceltilmesinde önemli bir yer tutan eserlerini geleceğe miras bırakmıştır.

1.1.2. Yaşadığı Dönemin Siyasî ve Sosyal Durumu

İnsanın yaşadığı ortam, düşüncelerinin oluşumunda önemli yer tutan bir faktördür. Bu nedenle bu başlık oluşturulmuştur.

Mevdûdî'nin doğduğu Hindistan, Güney Asya'da bulunan bir devlettir. Batısında Umman Denizi, doğusunda Bengal Körfezi yer almaktadır.¹⁶ Başkenti Yeni Delhi olup günümüzde dünyanın en kalabalık ülkesi olarak anılmaktadır.¹⁷

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Hindistan, bu medeniyetlerin kaynaşmasını sağlamıştır.¹⁸ İslâm, bu coğrafyaya ticaretle uğraşan Müslümanlar ile birlikte girmiştir.¹⁹ Delhi hükümdarlarının Müslüman üzerinde hâkimiyet kurmalarıyla ülkede sık sık iç savaşlar, istilalar meydana gelmiştir.²⁰ 1800'lü yıllarda ticarî amaçla ülkeye gelen İngilizler, zamanla siyasî amaç gütmeye başlamış, idarî ve malî yönetime hâkim olmuş, 1858'de Babür İmparatorluğu'na son vererek Hindistan'ı ele geçirmişlerdir.²¹

¹⁵ Mevdûdî, *Babam Mevdûdî*, 27.

¹⁶ Sefa Kılıçlıoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, *Meydan Larousse: Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, İstanbul, tsz., c.5, s. 864.

¹⁷ "Hindistan'ın Nüfusu Çin'i Geçti" [https://www.trthaber.com/haber/dunya/hindistanin-nufusu-cini-gecti-765216.html#:~:text=Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler%20\(BM\)%20tahminlerine%20g%C3%B6re,%C3%BCIkesi%20unvan%C4%B1%20art%C4%B1k%20Hindistan'%C4%B1n](https://www.trthaber.com/haber/dunya/hindistanin-nufusu-cini-gecti-765216.html#:~:text=Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler%20(BM)%20tahminlerine%20g%C3%B6re,%C3%BCIkesi%20unvan%C4%B1%20art%C4%B1k%20Hindistan'%C4%B1n) (Erişim: 05.05.2023).

¹⁸ Reşat Genç, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, c. 9, s. 610.

¹⁹ Kışlakçı, age, 9.

²⁰ Kılıçlıoğlu v.dğr., age, 869.

²¹ Genç, age, 9, 610; Kışlakçı, age, 9; Birişik, age, 14.

1885'te Hindistan Kongre Partisi'nin kurulmasıyla Hint milliyetçiliği baş göstermiştir. 1906'da Hindistan Müslüman Birliği oluşturularak Müslümanların siyasî haklarının savunulması amaçlanmıştır.²² Mevdûdî, bu birliğe İslâm'dan uzak hareket etmeleri sebebiyle uzak kalmıştır. 1919'da Amritsar katliamının gerçekleşmesi üzerine Mahatma Gandhi (ö. 1948), ünlü pasif direniş hareketini başlatmış²³, şiddete başvurmadan huzura ulaşılabilirliğini savunmuştur.²⁴ Sessiz direniş, sivil itaatsizliği doğurunca İngilizler zorbalık yoluna başvurmuşlardır. Nitekim Hintlilerin boykotu başarıya ulaşmıştır.²⁵

Simgesi tuz yürüyüşü olan pasif direniş sonucu Gandhi altı yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁶ İngilizlere karşı direnen Hintli ve Müslümanlar, bu sefer kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüştür. Gandhi, Hindistan için birlik olmaları gerektiğini söylemiş, yaşamın kutsallığını vurgulamak adına sessiz direnişin bir parçası olan ölüm orucuna başlamış ancak 1948'de Yeni Delhi'de bir Hindu tarafından yayılım ateşiyle öldürülmüştür.²⁷

İngilizler, Hintliler ve Müslümanlar için federal yapı önermiş ancak kabul edilmemiştir. Nihayet 1947'de İngilizler Hindistan'dan çekilmiştir. Muhammed İkbal'in (ö. 1938) önerisiyle²⁸ ülkenin doğu ve batısında Pakistan devleti kurulmuş²⁹, bu bağımsız devletin ilk başkanı ise Muhammed Ali Cinnah (ö. 1948) olmuştur. İki kısım olan bu devletin birliğini sağlamak zamanla meşakkat doğurduğu için 1971'de Doğu Pakistan, Bangladeş adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁰

²² M. Naeem Qureshi, "Hindistan Müslümanları Birliği", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, c. 18, s. 111.

²³ Sargon Erdem, "Amritsar", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, c. 3, s. 97, 98.

²⁴ Mohandas Karamçand Gandhi, *Bir Özyaşam: Hakikatin Peşinde Başımdan Geçenler*, 2. Baskı, çev. Vedat Günyol, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 151; Ali Fuat Bilkan, "Halide Edip Adivar'ın Hindistan'daki Konferansları", Bilig Dergisi, Ankara, 2011, S. 56, s. 41.

²⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1950, c. 3, s. 566.

²⁶ Hermann Kulke, Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 401- 411; Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 360- 366.

²⁷ Azmi Özcan, "Hindistan", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, c. 18, s. 75- 81.

²⁸ Mevdûdî, *Babam Mevdûdî*, 12; Mehmet S. Aydın, "Muhammed İkbal", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, c. 22, s. 17- 23.

²⁹ P. M. Holt, A. K. S Lambton, Bernard Lewis, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. İlhan Kutluer, Hamdi Aktaş, Kasım Turhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, c. 2, s. 376; Özcan, "Pakistan", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, c. 34, s. 147- 149.

³⁰ Holt, Lambton, Lewis, age, 2, 377.

Mevdûdî'nin hayatı siyasî ve sosyal karışıklığın yaşandığı bir ortama denk gelmiştir. Bağımsızlık, milletlerin özgürce yaşamalarını sağlayan en önemli kriterdir. Dolayısıyla İngilizlerin Hindistan'ı işgal etmeleriyle hürriyetleri engellenen halkın iç ve dış savaşa katılmaları, sömürgeciliğe maruz kalmaları gayet tabiidir. Böyle durumlarda halkın bir arada olmasını telkin edecek liderlere ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Mevdûdî, Gandhi, Muhammed İkbal, Muhammed Ali Cinnah'ın isimlerinin önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

1.1.3. Düşünce Dünyası

Hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verdiğimiz Mevdûdî, Hindistan milliyetçiliğine/ırkçılığa, Batı medeniyetine ve sömürgeciliğe karşı çıkmıştır. Ona göre Batı'daki yaşam tarzı, dinsizlik ve ölüm sonrası hayatı reddeden bir anlayış getirmekle beraber Epikür'ün faydacılık motiflerini içermektedir. Menfaat barındıran her şey ise kötü kabul edilip bunlardan kaçınmak gerekmektedir.³¹ Batı'nın teknik gelişmelerine karşı olmadığını söyleyen³² Mevdûdî, İslâm'ın hayata renk veren bir unsur olarak görülmesinden ziyade hayatın bütününe etki etmesini sağlamayı amaçlamıştır.³³

Mevdûdî, Müslümanların geri kalmalarının sebebini sömürgeye mâruz kalmalarının sonucu olarak yorumlamış, Batı'nın ilim ve teknolojiyle hâkimiyeti ele geçirdiğini söylemiştir. Ayrıca Batı'ya özenip onları taklit eden ve bir şey üretemeyip durgunluk içinde olan İslâm devletlerini eleştirmiştir.³⁴ Bu nedenle geleneksel kültüre körü körüne bağlanıp Batı'ya yabancı kalan³⁵, insanların ufkunu daraltan ulemâyâ sert tepki göstermiştir.³⁶

Mevdûdî, Hz. Peygamber'in intihar etmeyi düşündüğünü söylemesiyle, ashaba dil uzatmasıyla, tüm İslâm âlimlerine cahil demesiyle, Müslüman ve gayrimüslimi bir tutmasıyla, Hz. Osman'ı (ö. 35/656) eleştirmesiyle, İbn Teymiyye'nin sapık görüşlerini devam ettirmesiyle tenkit edilmiştir.³⁷

³¹ Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, çev. Nurettin Temiz, İnkılap Yayınları, İstanbul, tsz., s. 22, 23.

³² Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 70.

³³ Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 70.

³⁴ Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 27, 28.

³⁵ Ahmad, agm, 433.

³⁶ Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 54- 56.

³⁷ "Mevdudi'nin hezeyanı", <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=7156> (Erişim: 25.05.2023)

Sömürge altındaki Müslümanlar zamanla dinî hayattan uzaklaşmış, Batı kültürüne ayak uydurmuş³⁸, şeriat hükümlerini uygulamaktan utanç duyacak hale gelmişlerdir.³⁹ Mevdûdî, bu durumun İslâm kültürünü yeniden tesis edecek bir tecdid hareketinin tedricen uygulanarak son bulacağını savunmuştur. Bu hareket, fertten topluma uzanmalı, Kur'ân ve sünnete dayanmalı, Allah'a itaatle ve ilâhî hükümlere riayetle gerçekleşmelidir. Mevdûdî, bu yolda izlenecek yöntemleri Tecdid ü İhyâ'-i Dîn adlı eserinde maddeler halinde sıralamıştır. Buna göre Cahiliye anlayışının İslâm kültürüne etkisi derinlemesine araştırılmalı, bu etkiden kurtulmak üzere psikolojik/sosyal/siyasî ortam düzenlenmeli, ümmetin hedefleri belirlenmeli ve düşünceden faaliyete dönüşmeli, İslâmî kişiliğe sahip önderlerin yetiştirilmesi amaçlanmalı, hakkında nas (âyet ve hadis) bulunmayan konularda içtihadı başvurulmalı ve mevcut ya da önceki kültürlerle eleştirel gözle bakılmalı, bu tecdid hareketini engelleyebilecek tehlikelere karşı cihad ruhuna sahip olunmalı, toplumsal/siyasî/iktisadî düzen hakkında Hz. Peygamber dönemi örnek alınmalı, İslâmî hukukun evrensel nitelik kazanması için çalışılmalı, böylece İslâm düzeninin tekeli şekilde sürdürülmesi engellenmelidir.⁴⁰

Bir kültüre körü körüne bağlı kalınmasına karşı çıkan Mevdûdî, medrese eğitimi ile seküler eğitimi eleştirmiş, dinamik bir toplum için ilerlemeci bir yaklaşıma sahip olmak gerektiğini vurgulamıştır. Batı'dan gelen laiklik, ulusçuluk, demokrasi düşüncesini reddetmiş, bunların yerine Allah'a teslimiyet, hümanizm, Allah'ın hâkimiyeti ile milletin vekâleti düşüncesinin gelmesi gerektiğini savunmuştur.⁴¹

Mevdûdî, Kur'ân'ın yalnızca sevap kazanma ya da kötü ruhlara karşı korunma amacıyla okunmasını saygısızlık olarak nitelemiş⁴², Hz. Peygamber'in toplumu ıslah edici yönüne dikkat çekmiştir. Kur'ân'ın Allah'ın mesajı, Hz. Peygamber'in sünnetinin ise kusursuz İslâmlaştırma örneği ve dinin ana kaynaklarından biri olduğunu, bunların ayırtırmamasıyla eksiksiz bir hayat düsturunun oluşacağını söylemiştir.⁴³ Aynı zamanda Hz. Peygamber'in sözlerini önemsemeyenlerle mücadele etmiş⁴⁴, peygamberlere

³⁸ Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 24- 26.

³⁹ Mevdûdî, *Hicab*, çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 2015, s. 57.

⁴⁰ Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 74, 81, 82; Ahmad, agm, 433.

⁴¹ Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 104.

⁴² Mevdûdî, *Gelin Müslüman Olalım*, 11. Baskı, çev. Filiz Handan Türedi, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49.

⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İsmail Bosnalı ve Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul, 1978, c. 1, s. 33.

⁴⁴ Ahmad, agm, 433.

kayıtsız/şartsız itaat etmek gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵ Kur'ân'ın kendilerine yeteceğini söyleyenleri Allah'ın peygamber göndermesi ile anlamsız davranmasını ima ettiklerinden dolayı suçlamıştır.⁴⁶

Mevdûdî, toplumu şekillendirme yönü dolayısıyla siyasî güç ve iktidara önem vermiştir. Zira insanların haklarının korunmasının bu güç ve iktidara sahip hükümet idarecilerinin görevleri olduğunu savunmuştur.⁴⁷

Mevdûdî, adâleti sağlayanın Allah olduğunu ve O'nun tarafından insanlara verilen yetki ve sınırların iki kısma ayrıldığını söylemiştir. Birincisi tüm insanlara verilerek insan ırkının, ikincisi bireylere verilerek fertlerin sınırları belirlenmiştir. Bu nedenle her insanın yetki ve mecburiyetlerinin farklılık gösterdiğini, dolayısıyla insanların amellerinin ölçülmesi konusunda hiçbir hukukçunun güç yetiremeyeceğini, bunu yalnızca Allah'ın takdir edeceğinin âşikâr olduğunu, O'nun ise cezalandırma ve ödüllendirmeyi kıyamet günü gerçekleştireceğini ifade etmiştir.⁴⁸

Mevdûdî'nin düşüncelerinin merkezinde İslâmî anlayış olduğunu söyleyebiliriz. O, doğu ve batıdaki etkilerin bu anlayışa uygun olup olmaması ile ilgilenmiş, faydalı taraflarını değiştirerek benimsemeye çalışmıştır. Amacı ezilen Müslüman devletini yeniden ayağa kaldırma, İslâm'ın gelişmişliğinin gölgelenmesini engelleme yönünde olmuş, bu bakımdan siyasî ve içtimaî alana eğilim göstermiştir. Nitekim Kur'ân ve sünnet ışığında toplumsal düzen oluşmasını murat etmiştir. Zira nassa uygun yaşam, özgürlüğün anahtarı olup sömürüyü ortadan kaldıracaktır.

1.1.4. Etkisi ve Eserleri

Mevdûdî'nin etkisi Avrupa, Amerika, Asya, Afrika'ya dek geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Görüşleri, 20. yy. İslâmî hareketlerin oluşumunda etkili olmuş, Müslüman topluluklar tarafından benimsenmiş, birçok siyasetçi ve yazarın fikirlerine tesir etmiştir. Mevdûdî, İslâm'ın devlet anlayışı, kadının devlet başkanlığı, Muâviye ve Emevîler'in yönetimi, peygamberlik, sahâbenin adâleti gibi konularda sağ iken olduğu gibi vefatından

⁴⁵ Mevdûdî, *İslâm'da Devlet Nizamı*, çev. Rasim Özdenören, Hilal Yayınları, Ankara, 1967, s. 24.

⁴⁶ Mevdûdî, *Seçilmiş Konuşmalar ve Yazılar*, çev. Mehmet Bayrak, Fikir Yayınları, İstanbul, 1986, s. 260.

⁴⁷ Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Gencer, Hilal Yayınları, İstanbul, 2018, s. 49- 55.

⁴⁸ Mevdûdî, *Cebir ve Kader Problemi*, çev. Ahmet Asrar, Hilal Yayınları, İstanbul, 2015, s. 103, 104.

sonra da eleştirilmiş, sağlığında bunlardan önemli gördüklerini Tercümânü'l-Şur'ân dergisinde yanıtlamıştır.⁴⁹

Mevdûdî, eserlerini genelde Urduca yazmıştır. Yaklaşık yüz kırk kitabı vardır.⁵⁰ En önemlileri şunlardır:

1. Tefhîmu'l-Şur'ân: Dirâyet tefsirlerinden biri olup Türkçe, Arapça, İngilizce dillerine çevrilmiştir.
2. Şur'ân ki çâr Bünyâdî İşılâhayn: İslâm'ı hayatın her yönünü kapsayan bütünleştirici bir nizam olarak tanımladığı eseridir.
3. İslâmî Hükûmet kis Tarah Kâ'im hôtî hey: Önerdiği toplumsal değişimin çıkış noktasının 'hayatın bütünlüğü düşüncesi' olmasını anlatan bir risâledir. Zira dinî ve dünyevî hayat bir bütündür. Oysa İslâm devletleri bu zamana kadar bunları ayırıştıran bir düzeni uygulamışlardır.
4. El-Cihâd fî'l-İslâm: Önce Cem'iyet gazetesinde tefrika edilmiş (bölüm bölüm yayınlanmış), sonra kitap haline getirilmiştir.
5. Dîniyyât: İslâm'ın temel ilkelerini içeren eserdir.
6. Sünnet kî Â'inî Hayşiyet: Hadis ve sünnet inkârcılığı hakkında yaptığı tartışmanın kitaplaşmış halidir.
7. Sîret-i Server-i Âlem: Vefat etmeden önce yazdığı Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili eseridir.
8. Türkî meyn 'Îsâ'iyôn kî Hâlet: Türkiye'deki Hristiyanların durumunu anlattığı eseridir.
9. Perde: İslâm'da kadın ve örtünme konusunu işlediği eserdir (Türkçe'ye Hicab ismiyle çevrilmiştir.).
10. İnsân kâ Ma'âşî Mes'ele aôr Us kâ İslâmî Hal: İslâm'da ekonomi hakkında yazdığı eseridir.⁵¹

Mevdûdî siyaset, akâid, tefsir, eğitim ve diğer alanlarda birçok eser ortaya çıkarmıştır. Bu onun tek bir alanla sınırlı kalmadığına işaret etmektedir. Kendini bu şekilde geliştiren müellif gelecek nesiller için faydalı olacak düşüncelerini aktarmak için

⁴⁹ Ahmad, agm, 433.

⁵⁰ Mevdûdî, *Babam Mevdûdî*, 10; Mevdûdî, *Günümüzde İslam*, 4.

⁵¹ Ahmad, agm, 433; Mevdûdî, *Günümüzde İslam*, 4.

sözlü aktarım yanında yazılı aktarıma da yer vermiştir. Böylece tarih içerisinde silinip gitmemiş ve günümüze dek yaşamıştır.

1.2. TEFHÎMU'L- KUR'ÂN

Tefhîmu'l-Kur'ân, Mevdûdî'nin 1942- 1972 yılları arasında yazdığı tefsirdir. Dirâyet tefsirleri kategorisine girmektedir. Literatürde yeteri kadar meal ve tefsir bulunduğunu düşünen müellif, bundan sonraki çalışmaların öncekilerin eksiklerini tamamlama amacıyla yapılması gerektiğini belirterek bu eseri ortaya koyduğunu söylemiştir.⁵² Nitekim bu eserin tefsir alanındaki ihtiyaçların giderilmesi ya da medrese öğrencilerinin Kur'ân'ı derinden incelemeleri için yazılmadığını, insanlara Kur'ân'ın ne demek istediğini anlatmak için yazıldığını belirtmiştir.⁵³

Yazar, eserin meal kısmında Kur'ân'ın motamot çevirisinden ziyade serbest dil kullanmıştır. Zira aynıyla tercüme içeren mealler, Kur'ân'ın anlaşılması konusunda kolaylık sağlamış olsa da Arapça bilmeyen kişiler için faydalı olmayıp kopuk ifadelerle Kur'ân'ın üslubu ve etkileyiciliğini sınırlandırmıştır. Asıl metnin değiştirilmesi haram olduğundan Arapça'da bu kopukluk tefsirler aracılığı ile giderilmeye çalışılmıştır.⁵⁴

Mevdûdî, önce Kur'ân'ı okuyup anladığını, sonra üzerindeki etkiyi kendi diline eksiksiz aktararak çeviri yaptığını söylemiştir. Ona göre Kur'ân'ın mesajını kavrayabilmek için âyetlerin indiği dönemin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenle her sûrenin girişinde sûrenin nüzulü, dönemin şartları ve İslâm daveti esnasında yaşanan zorlukları açıklamıştır. Okuyuculara giriş kısımlarını okuyup âyetleri bu kısma göre değerlendirmelerini, her paragrafı bir birim şeklinde incelemelerini, bilhassa Kur'ân'ın Arapça metninden yararlanmalarını⁵⁵ tavsiye etmiş, takılabilecekleri muhtemel sorular veya dikkat etmeden geçecekleri konuları ise "açıklama" kısmında dile getirmiş, bu eseri okuyan kişinin derinlemesine olmasa da yeterli bilgiye sahip olabileceğini söylemiştir.⁵⁶ Kur'ân'ın mesajının sadece teoride kalmaması ve pratiğe aktarılması gerektiğinin önemini vurgulamış⁵⁷ çağ içerisindeki sorunları âyetlerin güncel

⁵² Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'ân*, 1, 7.

⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'ân*, 1, 8.

⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'ân*, 1, 8- 11.

⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'ân*, 1, 36.

⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'ân*, 1, 11, 12.

⁵⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l- Kur'ân*, 1, 37.

özümleri ile halletmeye çalışmıştır. İnsanlığa yol gösteren bu yedi ciltten oluşan eser, farklı dillere çevrilmiştir.

Tefhîmu'l-ur'ân, tefsir alanında yazılmış en önemli eserlerden biridir. Mevdûdî, yeniliğe açık bir insan olduğunu bu eseriyle bir kez daha ortaya koymuştur. Zira önceki tefsirleri tekerrür ettirmektense akışı değiştirecek ve çağa ayak uyduracak yeni yorumlarda bulunmuştur. Hakikaten diğer tefsirlerle kıyaslandığında ufuk açıcı fikirlerinin göze çarpmakta olduğu fark edilmektedir.

2. BÖLÜM

KAVRAMSAL TAHLİL

2.1. ADÂLET VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Adâlet, bir değeri ifade etmektedir. Bu nedenle belirli bir tanımı yapılamamış, sınırları çizilemediği için de farklı anlamlarda kullanılmıştır. Genelde "eşitlik, zulmün zıddı, herkese hak ettiği kadarının verilmesi" şeklinde tarif edilmiştir. Adâlet anlamına gelen başka kavramlar da var olup bunlar kullanıldığı alana göre doğrudan ya da dolaylı olarak adâletle ilişkilendirilmiştir. Bu kavramlar şu şekildedir:

2.1.1. Adâlet

Sübjektif bir değer olan adâlet, anlam bakımından mutlaklık ifade etmemekte, kişiye- zamana- mekâna göre değişiklik göstermektedir.

Değerlerin objektif olarak bilinemeyeceği, ya olmadığı ya da göreceli olduğu, dolayısıyla olmayan ya da olsa bile kişiden kişiye, toplumdan topluma, zamandan zamana değişen şeylerin bilimin konusu olmayacağı söylenmiştir.⁵⁸ Bu nedenle herkes bildiği kadarıyla adâleti yorumlamıştır.⁵⁹ Geçmişten günümüze adâlet hakkında yapılan tanımlardan hareketle bu kavramın hak, hukuk, eşitlik, düzen, barış, uyum ile ilgili olduğu anlaşılrsa da hukukta tanımı net kavramların kullanılmasının daha doğru olması ve göreceli kavramların hukukun güvenilirliğini zedeleyebileceği ihtimalinin bulunması gerekçesiyle bu alanla ilgisi olmadığı söylenmiştir.⁶⁰ Böylece bazıları için âdil olan hukuk sistemi bazıları için adâlete aykırı olarak nitelendirilmiştir.

Adâlet kavramının kökeni, hangi anlamlara geldiği, Kur'ân'daki kullanımı, toplumsal alana etkisi, çeşitleri ve âlimlerin konu ile ilgili görüşleri aşağıda açıklanmıştır:

⁵⁸ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999, s. 291.

⁵⁹ Gözler, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, Ekin Yayınevi, Bursa, 1999, s. 141.

⁶⁰ Ayşen Seymen Çakar, *Adâlet Mülkün Temeli Midir*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2013, c. 26, S. 106, s. 267.

2.1.1.1. Adâlet Kavramının Kökeni Ve Sözlük Anlamı

Adâlet (عَدَالَة) kavramı, *a-d-l* (ع د ل) kökünden oluşmaktadır.⁶¹ Esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın isimleri) biri⁶² olan *a-d-l*, "eşit bir şekilde paylaşmak"⁶³ anlamına gelip "hükümler gibi basiretle algılanan şeylerde"⁶⁴ kullanılmıştır. "Gökler ve yer adâletle ayakta durur (وبالعدل قامت السماوات والأرض)."⁶⁵ hadisine binâen âlemin düzeninde eksiklik ya da fazlalık olmamasını, aksi takdirde düzenin bozulacağını ifade etmekte⁶⁶, Araplar nezdinde "haktan sapma (عدل عن الحق)⁶⁷, iki iş arasında uygun olanı yapma (عادل الأمرين), umudu kesme (وضع على يدي عدل)⁶⁸ anlamlarına gelmektedir.⁶⁹ *A-d-l*'in türevleri (عَدْل / عَدِل) ise, "tartılan, sayılan ve ölçülen şeyler" gibi duyu organlarıyla idrak edilen konularda kullanılmıştır.⁷⁰

Sözlükte adâlet, "eşitlik, denklik"⁷¹, "zulmün (الظلم) karşıtı"⁷², "ölçü ve tartıda denk olan şey"⁷³, "keyl"⁷⁴, "hayvana vurulan yüklerden sağ ve sol olmak üzere her birine denk

⁶¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'an*, 7. Baskı, çev. Mustafa Yıldız, Çıra Yayınları, İstanbul, 2022, s. 643.

⁶² Bekir Topaloğlu, "Adl", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s. 387.

⁶³ İsfahânî, *Müfredât*, 643.

⁶⁴ Maide 5/95.

⁶⁵ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as el- Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebu Dâvûd*, nşr. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İstanbul, 1988, "Alım-Satım", bl. 34, hn. 3410.

⁶⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 643.

⁶⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 644.

⁶⁸ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbü'rî, *Mecmau'l- Emsâl*, çev. Muhammed Fadl İbrahim, Dâru's-Sadr Yayınevi, Beyrut, 2010, c. 2, s.8.

⁶⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 644, 645.

⁷⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 643; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcü'l- 'Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru Sâdır Yayınları, Beyrut, 1306, c.8, s. 10; Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, 2.Baskı, Nil Yayınları, İstanbul, 2001, s. 251, 252.

⁷¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 643.

⁷² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l arab*, 2. Baskı, Dâru Sâdır Yayınları, Beyrut, tsz, c. 11, s. 430; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Ķāmûsü'l-muĥîṭ*, 5. Baskı, Müessesetür Risale Yayınları, Beyrut, 1416/1996, s. 1331; Zebîdî, age, 8, 9; Tâhir b. Ahmed ez-Zâvî et-Trâblusî, *Tertîbü'l-kāmûsi'l-muĥîṭ 'alâ Tarîĳati'l-miṣbâĳi'l-münîr ve Esâsi'l-belâĳa*, 2. Baskı, İsa el Babi el Halebi Yayınları, Mısır, 1970, c. 3, s. 171.

⁷³ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luĳa ve Sıĳâhu'l- 'arabiyye*, Dâru'l-İlm Li'l Melâyin Yayınları, Beyrut, 1979, c. 5, s. 1761; İbn Manzûr, age, 11, 432; Zebîdî, age, 8, 10.

⁷⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 876; İbn Manzûr, age, 11, 434; Fîrûzâbâdî, age, 1332; ez-Zebîdî, age, 8, 10; Ebü'l-Kemal es- Seyyid Ahmed Asım Efendi, *el Okyanusu'l basit fi tercemeti'l kamusi'l muhit*, Matbaa-i Osmaniyye Yayınları, İstanbul, 1306, c. 3, s. 282; ez-Zâvî, age, 3, 172.

eşit yük"⁷⁵, "orta yolu tutma, dengeyi koruma"⁷⁶, "kıymet"⁷⁷, "haksızları cezalandırma, insaf"⁷⁸, "kendisinden beklenen şeyin gerçekleşmesini ifade eden kemâl"⁷⁹ kelimesinin karşılığı"⁸⁰, "benzer/misil, doğrudan ayrılmama"⁸¹, "eşit muamele etme, iki kişinin arasını düzeltme, bir şeyi diğer bir şeyle beraber yapma (وازن), doğrultma (قَوَّامَة), düzeltme (سَوَّى)"⁸², "bir şeyi cinsi dışında bir şeyle denkleştirme ve bu manadan hareketle Allah'a ortak koşma"⁸³, "haktan yana olma, asla zulmetmeme"⁸⁴ şeklinde tanımlanmıştır.

A-d-l kökünden türeyen *adlen* (عدل) ifadesi, Kur'ân'daki haberlerin doğru, adâletli ve tamamlanmış olma⁸⁵ özelliği hakkında kullanılmaktadır. Buna göre Allah'ın va'd- vaîd içeren hükümleri doğru ve adâletlidir. *Adlün* (عدل) ise fidye⁸⁶ anlamına gelip Araplardan birinin karşılaştığı sıkıntının giderilmesi için iyi ya da kötü her yolun denenmesi ve sonuçsuz kalmasıyla fidyeye başvurulması durumunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Sözlük anlamlarından hareketle adâlet kavramının herkesin hakkına riayet etme, âlemdeki düzenin sağlanmasında eksiklik ya da fazlalık olmaması, denge anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

⁷⁵ İbn Manzûr, age, 11, 432; Zebîdî, age, 8, 10.

⁷⁶ İnfitâr 82/7; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitabü'l-ayn*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 1408/1988, c. 2, s. 40; İbn Manzûr, age, 11, 430-432; Ali Efendi Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak Yayınları, Kahire, 1248, s. 76; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 6. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 17; Mustafa Çağrıci, "Adâlet", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s. 341.

⁷⁷ Mâide 5/95; İbn Manzûr, age, 11, 434.

⁷⁸ İbn Manzûr, age, 11, 434; Zebîdî, age, 8, 10, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988, c. 10, 109; Asım Efendi, age, 3, 282. Zâvî, age, 3, 172.

⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 871.

⁸⁰ Çağrıci, "Adâlet", 1, 341.

⁸¹ Ferâhîdî, age, 2, 38; Cevherî, age, 5, 1760; İbn Manzûr, age, 11, 430, 434; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Ta'rifât*, 3. Baskı, Dâru'l- Kitâbi'l- Arabî, Beyrut, 1417/1996, s. 192; Zebîdî, age, 8, 9.

⁸² Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Süneni'n-Nesâî*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya, 2000, "Avcılık", bl. 17, hn. 4223; Cevherî, age, 5, 1761; İbn Manzûr, age, 11, 432, 433; Zâvî, 3, 171.

⁸³ Cevherî, age, 5, 1761; İbn Manzûr, age, 11, 432; Zebîdî, age, 8, 10; Zâvî, age, 3, 171.

⁸⁴ Topaloğlu, "Adl", 1, 387.

⁸⁵ En'âm 6/115.

⁸⁶ Bakara 2/48; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemâşerî, *el-Keşşâf 'an haḳā'iki gāvāmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳāvîl fi vücûhi't-te'vîl*, Matbaatü'l-İstikâme, Kahire, 1365/1946, c. 2, s. 3; Kurtubî, age, 1, 259.

2.1.1.2. Adâlet Kavramının Terim Anlamı

Adâlet, terim anlamda "insanın büyük/küçük günahlardan⁸⁷ ve şirk/küfür/bid'atten sakınması⁸⁸, nimet verenin nimetini ikrar edip şükretmesi⁸⁹, kişiliğine zarar veren söz, fiil ve davranışları terk etmesi, iç/dış- söz/fiillerinin eşit olması, farzlar ve fazîletli ameller ile zînetlenmesi⁹⁰, sahip olduğu haklardan istifade etmesi için gerekli imkânların sınırsız şekilde sağlanması⁹¹, "Allah'a itaat etmesini sağlayacak davranışlar sergilemesi"⁹², "kelime-i tevhid, şehâdet"⁹³, "itikatta tevhîde bağlanma, amelde vâcibâtı yerine getirme, ahlâkta mutedilliği içeren yüce erdemlere sahip olma"⁹⁴, "doğru hüküm verme, Allah için çalışırken gizlilik ve açıklık konusunda dengeyi sağlama"⁹⁵, "hevâ ve hevese uymayı terk etme"⁹⁶, "kötülük yapma cezalandırma, iyilik yapma mükâfatlandırmayla karşılık verirken denge ve eşitliği sağlama"⁹⁷, "Allah'ın gaybdan tecellîye- vücûtan imkâna-bâtından zuhûra geçmesi, varlıkların meydana geliş sebepleri, âlemdeki kusursuzluk"⁹⁸, "doğrudan ayrılmama, farz olan inanç ve emanetlerin eda edilmesi hususundaki şer'i hükümler"⁹⁹, "zulmü terk etme, her hak sahibine hakkını tam verme ve başkasından

⁸⁷ Cürcânî, age, 191; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfû ıtlâhâtî'l-fînûn ve'l- ulûm*, Kalkûta 1862'den ofset, İstanbul, 1404/1984, c. 2, s. 1015.

⁸⁸ Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehavî, *Fethu'l-Mugîs*, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996, c. 1, s. 315.

⁸⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999, c. 7, s. 634.

⁹⁰ Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, Matbaatü'l- Âmire, Mısır, tsz., c. 2, s. 131.

⁹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 52.

⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Abdulfettâh b. Zâfir, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1419/1999, s. 46.

⁹³ Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l- Kalem, Dîmaşk, 1415/1995, c. 1, s. 617; Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî Bahrü'l-'ulûm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, c. 2, 302; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsîrü'l-Kur'ân: en-Nüket ve'l-'uyûn*, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., c. 3, s. 209; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzır fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî, Beyrut, 1984, s. 441.

⁹⁴ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Müessetül Alemlî Yayınları, Beyrut, 1410/1990, c. 2, s. 420; İsmâîl Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Matbaatü'l-Osmâniyye, İstanbul, 1306, c. 2, s. 368.

⁹⁵ Mâverdî, age, 3, 209.

⁹⁶ Zemahşerî, age, 1, 575; Hâzin, age, 1, 412.

⁹⁷ Zemahşerî, age, 2, 352, 353.

⁹⁸ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî İbnü'l Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyyeti'l-Kübra, Mısır, 1293, c. 2, s. 60.

⁹⁹ Kurtubî, age, 10, 109.

hakkını tam alma"¹⁰⁰, "Allah'a şirk koşma"¹⁰¹, istatistiksel eşitlikten ziyade hakların korunması¹⁰², "insan davranışlarının ölçütünü karşılayan en yüksek erdem, kişinin kendi çıkarlarından ziyade başkalarını düşünmesi, erdemlerin başka bireylerdeki tezahürü, kişi için hangi fiilin iyi olduğunu bilen Allah'ın iradesi"¹⁰³, "yolunu değiştirme"¹⁰⁴, "insanın ruhî ve manevî yapısında bulunan denge ve ahenk"¹⁰⁵, "itidal"¹⁰⁶, "herkese ilâhî kanunları aynı şekilde uygulama"¹⁰⁷, insana uyumluluk ve sorumluluk duygusu kazandıran sıfat¹⁰⁸, "sosyal düzen tarafından güvence altına alınan objektif ve kollektif mutluluk"¹⁰⁹, hakîkat-ı Muhammediyye¹¹⁰ şeklinde tanımlanmıştır.

Yapılan tanımlardan hareketle adâlet kavramının terim anlamda insanın tek olan Allah'a yönelik kulluk görevini yerine getirmesi, kişinin hakkının gözetilmesi, insanlar arasında dengenin sağlanması, haksızlık yapmaktan kaçınma olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

2.1.1.3. Adâlet Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

Adâlet, Kur'ân'da farklı hallerde 28 defa zikredilmiş¹¹¹, "bir şeyin dengi"¹¹², "denk tutma"¹¹³, "put, insan, taş gibi şeylerin Allah'a denk tutulması ve O'na ortak koşma"¹¹⁴, "başka ilâhların Allah'a eş tutulması, tevhîdden yüz çevirme"¹¹⁵, "keyl/ölçü"¹¹⁶,

¹⁰⁰ Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve haqâ'îku't-te'vîl*, thk. Mervân Muhammed eş- Şa'âr, Dâru'n- Nefâis, Beyrut, 1416/1996, c. 2, s. 429.

¹⁰¹ Neml 27/60; İbn Manzûr, 11, 436; Çağrı, "Adâlet", 1, 341.

¹⁰² Murtazâ Mutahharî, *Adl-i İlâhî*, çev. Hüseyin Hatemî, İşaret Yayınları, İstanbul, 1988, s. 79.

¹⁰³ Macid Hadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 73, 83.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, age, "Temizlik", bl. 60, hn. 149.

¹⁰⁵ Nahl 16/75- 76; Çağrı, "Adâlet", 1, 341.

¹⁰⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, 20. Baskı, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

¹⁰⁷ İsmail Karagöz, *Kur'an'da Dört Kavram*, Kar Yayınları, Ankara, 1997, s. 62.

¹⁰⁸ Anıl Çeçen, *Adâlet Kavramı*, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 30.

¹⁰⁹ Çeçen, *Hukukta Norm ve Adâlet*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1975, c. 32, s. 97.

¹¹⁰ En'âm 6/73; Hicr 15/85; Süleyman Uludağ, "Adl", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s. 388.

¹¹¹ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî, *el-Mu'cemü'l-müfreh li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1424/2003, s. 134, 366, 672, 1014.

¹¹² Mâide 5/95.

¹¹³ En'âm 6/1, 150.

¹¹⁴ Beyzâvî, age, 2, 4; Nesefî, age, 2, 6; Ebû Hâmid Cemâlüddîn Muhammed b. Alî b. Mahmûd el-Mahmûdî es- Sâbûnî, *Sâfvetü't-Tefsîr*, 4. Baskı, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1402/1981, c. 1, s. 437.

¹¹⁵ Neml 27/60; Bursevî, age, 2, 907.

¹¹⁶ Şuarâ 26/181; Mutaaffîfîn 83/1- 3.

"şahitlikte"¹¹⁷, hakemlikte"¹¹⁸, eşler arası muamelede"¹¹⁹, nafakada"¹²⁰, topluluk karşısında"¹²¹, ölçme ve tartmada, birisi hakkında konuşurken"¹²² -hayatın her alanında- gözetilmesi gereken bir emir", "eşitlik"¹²³, "eşitlikle hükmetmek"¹²⁴, "düzen, denge"¹²⁵, "Kur'ân'ın doğruluk ve adâlet bakımından tam olması"¹²⁶, "âdil olma"¹²⁷, "adâleti yerine getirme"¹²⁸, "insanın yaratılışının dengeli olması"¹²⁹, "fidye, karşılık"¹³⁰, "âdil davranma"¹³¹, "adâleti gerçekleştirme"¹³², "adâlet sahibi kişi"¹³³, "bir işi adâletle yapma"¹³⁴ anlamlarında kullanılmıştır.

Adâlet, Kur'ân'da tevhîd ile yakın bağlamda kullanılmıştır.¹³⁵ *V-h-d* (و ح د) kökünden türeyen tevhîd ifadesi, "bölünme, parçalanma ve çoğalma kabul etmeyen varlık olan Allah'ın birliğini tasdik etme"¹³⁶ şeklinde tarif edilmiştir. Kâinatın nizâmı, adâlet ile gerçekleşmekte, bu nizâmı yaratıp belirleyen Allah da adâletin kaynağı ve ilk uygulayıcısı olarak anılmaktadır.¹³⁷ Bu nedenle kâinattaki her hakkın başında Allah'ın ilâhlık hakkı bulunmakta, bu hak O'nun birliğine inanmak ve O'ndan başka ilâh olmadığına şahitlik etmekle gerçekleşmektedir. Kur'ân'ın ilk emri olan "oku (اِقْرَأْ)" "¹³⁸ ifadesi, başta Kur'ân olmak üzere Allah'ın varlığının delillerinin ve kâinattaki hakikatlerin okunup anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Allah, tabiat ve Kur'ân'la kendini tanıtmış¹³⁹, Hz.

¹¹⁷ Talâk 65/2.

¹¹⁸ Şûrâ 42/15.

¹¹⁹ Nisâ 4/129; Ebû Dâvûd, age, "Nikâh", bl. 38, hn. 2133; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık Yayınları, Konya, 2004, "Nikâh", bl. 42, hn. 1141.

¹²⁰ Nisâ 4/3.

¹²¹ Maide 5/8.

¹²² En'âm 6/152.

¹²³ Nisâ 4/3, 129; Nahl 16/90; Çeçen, age, 41; Neseî, age, 2, 429.

¹²⁴ Nisâ 4/58; Beyzâvî, age, 1, 354; Neseî, age, 1, 339.

¹²⁵ Nahl 16/90.

¹²⁶ En'âm 6/115.

¹²⁷ Nisâ 4/3, 129; Maide 5/8; Şûrâ 42/15.

¹²⁸ Nisâ 4/135.

¹²⁹ İnfitâr 82/6- 8.

¹³⁰ Bakara 2/48, 123; En'âm 6/70.

¹³¹ A'râf 7/159.

¹³² A'râf 7/181.

¹³³ Maide 5/95, 106; Talâk 65/2; Buhârî, age, "Şahitler", bl. 13, hn. 23; Mutahharî, age, 47.

¹³⁴ Bakara 2/282; Nisâ 4/58; Nahl 16/76; Hucurât 49/9.

¹³⁵ Bakara 2/63; Âl-i İmrân 3/2, 6, 18; Nisâ 4/87, 171; Lokmân 31/13; İhlâs 112/1, 4.

¹³⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 995.

¹³⁷ Toshihiko Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, 2. Baskı, çev. Ahmet Yüksel Özemre, Kaknûs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 164.

¹³⁸ Alak 96/1.

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/18; Karaman v.dğr, age, 1, 520.

Peygamber'in şahsında tüm kullarına kulluk yasalarının gereğini yapmalarını emretmiştir. Nitekim Allah'ın adâletinin anlamını bilmeden, fiillerini ve yaratıp yönettiği kâinatı tanımadan âdil olduğunu idrak etmenin imkânı olmadığı söylenmiştir.¹⁴⁰ Allah, kendi cevherinde bulunan¹⁴¹ adâleti mevcudâta (varlıklar¹⁴²) tahsis ettiği için Kerîm, her varlığa nispeten pay verdiği için Âdil¹⁴³, yarattıklarını nimetlendirdiği için Hamîd sıfatıyla anılmıştır.¹⁴⁴

Allah, başkalarının gücünün yetmeyeceği şeyleri, gökleri, yeri ve mevcudâtı yaratmasıyla varlığı ve birliğini gösteren deliller, mucizeler ortaya koymuştur. Bunca delil, mucize, ihsan, lütuf ve ikramdan sonra inkârcıların O'na şirk koşmaları, şaşılacak bir durum olarak bildirilmiş¹⁴⁵, Allah'ın nimetine nankörlük olarak nitelendirilmiş¹⁴⁶ ve kınanmıştır.¹⁴⁷ Kulların Allah'ı tartının bir kefesine, başka bir şeyi diğer kefesine koyması şirk olarak değerlendirilmiştir. Onların Allah'tan başka ilâhlar kabul etmemeleri, tevhîd inancına bağlı kalmaları gerekmektedir.¹⁴⁸

Adâlet kavramının, âyetlerde kullanımı ile ilgili şu örnekler verilebilir: "...(*Bunca âyet ve delillerden*) sonra *kâfir olanlar (hâla putları) Rab'leri ile denk tutuyorlar (يَعْدِلُونَ)*."¹⁴⁹ âyetinde a-d-l, bazı varlıkların Allah'a denk tutulması anlamında kullanılmıştır. Bu davranışı sergileyenler Katâde (ö. 117/735), Süddî (ö. 127/745), İbn Zeyd'e (ö. 386/996) göre putperest müşrikler; İbn Ebzâ'ya (ö. 70/689 civarı) göre Ehl-i kitap; Taberî (ö. 310/923)¹⁵⁰ ve Kurtubî'ye (ö. 671/1273)¹⁵¹ göre kâfirlerin tamamıdır. Başka bir örnek verilecek olursa "...*de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve*

¹⁴⁰ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Mağşadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 71-73.

¹⁴¹ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzlûğ el-Fârâbî et-Türkî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, Haydarâbâd, 1346, s. 29- 33.

¹⁴² İsfahânî, *Müfredât*, 992.

¹⁴³ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, 29-33.

¹⁴⁴ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Matbaatü'l- Maarif, Riyâd, 1381, c. 8, s. 31.

¹⁴⁵ En'âm 6/1.

¹⁴⁶ Zemahşerî, age, 2, 4; Beyzâvî, age, 2, 3,4; Nesefî, age, 2, 6.

¹⁴⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, Matbaatü's-Seâde, Mısır, 1328, c. 4, s. 68.

¹⁴⁸ Ünal, age, 252.

¹⁴⁹ En'âm 6/1.

¹⁵⁰ Taberî, age, 5, 144, 145.

¹⁵¹ Kurtubî, age, 6, 249.

aranızda adâleti (لَا عَدْلَ) gerçekleştirmekle emrolundum."¹⁵² âyetinde adâlet, Hz. Peygamber'in risâlet görevini yerine getirirken istikrarlı olması, gelişigüzel istek ve telkinlere uymaması¹⁵³; "Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adâletle (بِالْعَدْلِ) yazsın."¹⁵⁴ âyetinde "kâtibin borcu adâlet ve hakkaniyeti gözeterek yazması, eksik ya da fazla yazmaması"¹⁵⁵, hak sahibinin dediğine uygun yazması¹⁵⁶, borcu yazamayanın velisinin adâletle yazdırması¹⁵⁷, borcun belirlenen vadede ödenmesi¹⁵⁸ anlamlarına gelmektedir.

Adâlet kavramının Kur'an'daki anlamları birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla bu anlamlardan herhangi birinde eksiklik olması durumunda diğerleri de etkilenmektedir. Söz gelimi dürüst, vefâlı, istikrarlı, doğru sözlü, sözünde duran, iffetli kişi âdil kabul edilirken doğru konuşmayan ya da iffetli olmayan kişi, adâletli kabul edilmemiştir.¹⁵⁹

Özetleyecek olursak, adâlet kavramının Kur'an'da başka varlıkların tek olan Allah'a denk tutulmasıyla ortaya çıkan uyuşmazlığın sonucunda tevhid ve insanların Allah'ın ilâhlığını kabul etmesi adına kulluk görevlerini yerine getirmesi anlamlarında kullanıldığını söyleyebiliriz.

2.1.1.4. Kelâmcıların Adâlet Hakkındaki Yorumları

Allah ve insanın fiillerinin adâleti hakkındaki tartışmalar kelâm ilminde çok yapıldığı için böyle bir başlık oluşturmayı uygun gördük.

Allah kelâmının âdil olduğu âyette bildirilmiştir.¹⁶⁰ Allah'ın fiillerinin de âdil olduğu konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.¹⁶¹ İnsan bile bir işin kötü olduğunu bildikten

¹⁵² Şûrâ 42/15.

¹⁵³ Çağrı, "Adâlet", 1, 341.

¹⁵⁴ Bakara 2/282.

¹⁵⁵ Beyzâvî, age, 1, 230; Neseî, age, 1, 214; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadir el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 3. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1393/1973, c. 1, s. 300.

¹⁵⁶ Kurtubî, age, 3, 247.

¹⁵⁷ Neseî, age, 1, 214.

¹⁵⁸ Hâzin el-Bağdâdî, age, 1, 207.

¹⁵⁹ Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, Atay Yayınevi, Ankara, 1997, c. 3, s. 235.

¹⁶⁰ En'âm 6/115.

¹⁶¹ Topaloğlu, "Adl", 1, 387.

sonra yapmıyorken Allah'a zulüm isnad edilmesi doğru değildir.¹⁶² Buna göre sözleri ve fiilleri âdil olan Allah'ın hükümleriyle hareket etmek de adâlet sayılmaktadır.¹⁶³ Küllî iradesinden insana cüz'î irade bahşeden Allah, insanı söz ve fiillerinden sorumlu tutmuştur.¹⁶⁴ Konuyla ilgili mezheplerin görüşleri şu şekildedir:

Adâlet, Mu'tezile mezhebinin benimsediği beş esastan¹⁶⁵ ve muhalifleriyle ihtilafa düşme sebeplerinden (tevhîd ve adâlet) biri¹⁶⁶ olup rasyonalizm (akıl), ihtiyâr (tercih) ve sorumluluk olmak üzere üç esasa dayalı şekilde gerçekleşmektedir.¹⁶⁷ Bir fiilin âdil olup olmaması iki özellikle anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisine göre fiil, başkasının yararını gözetme amacıyla yapılmalıdır. Zira kişinin kendi yararı için yaptığı fiiller, âdil olarak nitelendirilmez.¹⁶⁸ İkincisine göre fiil, iyi şekilde sonuçlanmalıdır. Söz gelimi Allah'ın kulları için yaptığı fiiller, süreçte zarar verse de sonuçta kişinin faydasına dokunacağı için âdil olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁹ Nitekim Mu'tezile, Allah'ın fiillerinin tümünün âdil olduğunu söyleyerek diğer âlimlerle ittifak etmiştir. Onlara göre zulüm içeren fiilleri Allah değil, insanlar yaratmaktadır.¹⁷⁰ Zira Allah'ın zulmetmeye ihtiyacı yoktur. Bir fiilin iyi ya da kötü olduğu bilinmezse ya da zulüm işlemek yerine farklı yollarla sonuca ulaşırsa zulme ihtiyaç duyulmaz. Bu nedenle zulmü irade etmenin bilgisizlik ve ihtiyaçtan kaynaklandığı söylenmiştir.¹⁷¹ Nitekim Allah için bu düşünülemez. İnsan fiilleri ise hüsün- kubuh şeklinde ikiye ayrılmış; hasen fiillerin adâleti, kabîh fiillerin zulmü ifade ettiği söylenmiştir.¹⁷²

Eş'ârîyye mezhebi, fiillerin ayrımı konusunda Mu'tezile'ye karşı çıkmış, bir fiilin âdil olup olmadığının akılla değil; şeriatla belirlenebileceğini söylemiştir. Nitekim şeriatın güzel dediği fiilleri güzel, çirkin dediklerini çirkin olarak nitelendirmişlerdir.¹⁷³

¹⁶² Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî Kadı Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, thk. Ahmed Fuat el-Ahvânî, Matbaatü'l-Mısır, Mısır, 1382/1962, c. 1, s. 177.

¹⁶³ Çeçen, age, 25- 27.

¹⁶⁴ Mü'minûn 23/115.

¹⁶⁵ Hadduri, age, 75.

¹⁶⁶ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, 9. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2016, s. 261.

¹⁶⁷ Hadduri, age, 66-76.

¹⁶⁸ Kadı Abdülcebbâr, *Muğnî*, 6, 48- 51.

¹⁶⁹ Kadı Abdülcebbâr, *Muğnî*, 6, 49, 50, 51.

¹⁷⁰ Gölcük, Toprak, age, 262.

¹⁷¹ Kadı Abdülcebbâr, *Muğnî*, 1, 181.

¹⁷² Gölcük, Toprak, age, 261.

¹⁷³ İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, c. 19, s. 59- 63.

Mâtürîdiyye mezhebi ise akıl- nakil dengesinin korunması gerektiğini söyleyerek¹⁷⁴, "hüsün ve kubhun hem aklî hem şer'î olduğunu ileri sürmüştür."¹⁷⁵ Bu mezhepler Mu'tezile'den farklı olarak Allah'ın zulmü insanlar için yarattığını, insanların kendilerine bahşedilen irade¹⁷⁶ dâhilinde kesbettiğini söylemişlerdir.¹⁷⁷ Onlara göre başkası için zulmeden insan, nasıl zâlim olarak nitelendirilemiyorsa Allah da insanlar için zulmü yarattığından dolayı bu şekilde nitelendirilemez.¹⁷⁸ Eğer insan kendi fiillerinin yaratıcısı olsaydı Allah'ın yaratma fiili eksik kalacak ve -haşa- insan Allah'ın ortağı konumuna gelecekti. Oysa insan, istediği zaman istediği fiili gerçekleştirmekten âciz, irade ettiği fiili Allah'ın yaratmasına muhtaç bir varlıktır. İradesiyle fiili meydana getirmede esas rol oynadığı için mükellef kılınmış, mükâfat ya da cezayı hak etmiştir.¹⁷⁹ Yaptıklarının karşılığını dünyada ya da âhirette eksiksiz alacaktır.¹⁸⁰ Nitekim isyankâr ve günahkâr insanların cezalandırılması âyetlerde¹⁸¹ ifade edildiği gibi adâleti sağlamak içindir.¹⁸²

Kelâmcıların yorumlarından hareketle şunları söyleyebiliriz: Allah her koşulda âdildir. İnsan ise zulmü isteyebilecek kapasitede bir varlıktır ve imtihan edilmek için yaratılmıştır. O da Allah gibi her fiili âdil olan bir varlık olsaydı imtihanın bir anlamı kalmayacaktı. Mu'tezile, zulüm içeren fiilleri insanın yarattığını söylese de Eş'ârîyye ve Mâtürîdiyye'nin görüşlerinden hareketle Allah'ın insanın isteği üzerine zulmü yarattığı fakat zulüm işlemediği söylenebilir. Kur'ân'da pek çok âyette Allah'ın insanlara zulmetmediği, insanların kendilerine zulmettiği, iradesiyle işlediği her fiilden sorumlu olduğu zikredilmiştir. Nihayetinde adâleti gözetenler mükâfatlandırılacak, zâlim olanlar (haksızlık yapanlar) cezalandırılacaktır.

¹⁷⁴ Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 79.

¹⁷⁵ Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", 59- 63.

¹⁷⁶ İnsân 76/3; Şems 91/8

¹⁷⁷ Gölcük, Toprak, age, 263.

¹⁷⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, Beyrut, 1952, s. 79; Gölcük, Toprak, age, 263.

¹⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, c. 28, s. 165- 175.

¹⁸⁰ A'râf 7/8, 9; Yûnus 10/47, 54; Enbiyâ 21/47; Mü'minûn 23/102, 103; Kâria 101/6.

¹⁸¹ Âl-i İmrân 3/21; Enbiyâ 21/47.

¹⁸² Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 62, 63.

2.1.1.5. Adâletle İlişkili Kavramlar

Adâletle yakın anlamda kullanılan ifadelerin Kur'ân'da zikredildiği tespit edilmiştir. Bu ifadelerin anlamları ve kullanıldığı alanlar aşağıda açıklanmıştır:

Kur'ân'da zikredilen *ahsen-i takvîm* (أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ)¹⁸³ ve *tesviye* (تَسْوِيهَا تَسْوِيَةً)¹⁸⁴ ifadeleri, insanın yaratılışındaki dengeye (itidal) işaret ederek adâletle ilişkilendirilmiştir.¹⁸⁵ Bu bakımdan adâlet, yaratılışın dengeli olması, organların uyumlu yaratılması¹⁸⁶, "insanın iki göz, iki kulak, iki el, iki ayak şeklinde dengeli yaratılmasıyla anatomisindeki¹⁸⁷ muhteşem yapı, insanın baş aşağı-dört ayaklı bir hayvan gibi yaratılmaması, en güzel biçimde yaratılarak akıl, fikir, kudretle donatılması, böylece diğer canlılara hükmedecek şekilde olgunluk derecesine ulaşması¹⁸⁸, fizyolojik düzen ve dengesi¹⁸⁹ şeklinde tanımlanmıştır.

Ahsen-i takvîm ve tesviye ifadelerinin insanın yaratılışının dengeli olmasıyla ilişkilendirildiği gibi âlemin yaratılmasındaki düzen *kader*¹⁹⁰, *kıst*, *mîzan*¹⁹¹, *tesviye*¹⁹², *takvîm* ifadeleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu bakımdan adâlet, inâyet-nizâm kavramlarıyla açıklanmıştır. *Nizâm-ı âlem* şeklinde ifade edilen âlemin düzeni¹⁹³, insanların ortak münasebetlerinin adâlet ve kanunlara uygun kurulmasını; *inâyet* ise Allah'ın lütfu ve yardımını¹⁹⁴ ifade etmektedir. "Âlemin bir nizam üzere yaratılması, ilâhî hayır ve adâletin tecellisi olarak değerlendirilmiştir."¹⁹⁵ Bu düzenin sağlanması adâletin icrâsını sürdürmek adına kanun koyan birinin varlığını zorunlu kılmış, peygamberlik müessesesinin

¹⁸³ Tîn 95/4.

¹⁸⁴ Şems 91/7.

¹⁸⁵ İnfitâr 82/6- 8.

¹⁸⁶ Kurtubî, age, 19, 161, 162.

¹⁸⁷ Anatomi, insan vücudunun normal şekil ve yapısını, vücudu oluşturan organları, bunların yapıları ile fonksiyonları arasındaki ilişkileri ve bu organların aralarındaki normal komşuluk ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır.

¹⁸⁸ Zemahşerî, age, 4, 716; Beyzâvî, age, 4, 319; Neseî, age, 4, 494, 495; Muhammed b. Muhammed el-Amâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l- 'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-Usr, Mısır, 1347/1928, c. 10, s. 842.

¹⁸⁹ Semerkandî, age, 3, 555.

¹⁹⁰ Furkan 25/2; Zuhurf 43/11; Kamer 54/49.

¹⁹¹ Rahmân 55/7, 8, 9.

¹⁹² A'lâ 87/2.

¹⁹³ İlhan Kutluer, "Nizam", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, c. 33, s. 173.

¹⁹⁴ Kasım Turhan, "Inâyet", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, c. 22, s. 265.

¹⁹⁵ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 1992, s. 137.

oluşmasına neden olmuştur. Allah'ın nizâm ve adâlet için peygamber göndermesi ise O'nun bir inâyeti şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹⁶

Dolaylı yoldan adâletle ilişkilendirilen kavramlardan bir diğeri, Allah katında üstünlük ölçütü olarak zikredilen takvâdir.¹⁹⁷ *Takvâ* (التَّقْوَى) sözlükte "korkulan bir şeyden nefsi koruma"¹⁹⁸; terim anlamda "günaha götüren, şüpheli-sakıncalı şeyleri bırakarak nefsi koruma"¹⁹⁹, "Allah'a karşı sorumluluk bilincine sahip olma"²⁰⁰ anlamlarına gelmektedir. Kur'ân'da "Ey iman edenler! Allah'tan korkun (اتَّقُوا)".²⁰¹ buyrularak bunun bir emir olduğu bildirilmiştir. Bir başka âyette "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adâletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin sizi âdil davranmamaya itmesin. Adâletli olun. Bu, Allah korkusuna (لِلتَّقْوَى) daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah'a isyandan sakının (وَاتَّقُوا). Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir."²⁰² buyrularak adâlet ve takvâ kavramları doğrudan ilişkilendirilmiştir. Buna göre sakıncalı şeylerden korunan kalp, kötü duygu ve öfkeden arındığı için adaletsizliğe sebep olmamaktadır. Dolayısıyla takvâ, insanın adâletli davranmasına vesile olmaktadır.

Adâletle ilişkili bir başka kavram ihsandır. *İhsan* (إِحْسَان), başkasına iyilik yapma (أَحْسَنَ إِلَى فُلَانٍ), kişiye nispet edilen güzel ameller²⁰³, bir işi güzellikle yapma²⁰⁴, "insanın içinin açığa vurduğundan daha üstün, değerli ve faziletli olması", "teşvik olunmuş her türlü işi yapma"²⁰⁵ anlamlarındadır. Kur'ân'da adâletle birlikte emredilmiştir.²⁰⁶ İhsanın Allah ve insana nispet edilen iki yönü vardır. Allah'a nispet edilen yönü, "İhsan, Allah'ı

¹⁹⁶ Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, *en-Necât fi'l-Mantıkı ve'l-İlahiyyât*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1412/1992, c. 2, s. 166.

¹⁹⁷ Hucurât 49/13.

¹⁹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 1023.

¹⁹⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 1023.

²⁰⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2007, c. 14, s. 79; Hüseyin Peker, *Son İlâhî Mesaj Kur'an ve Açıklamalı Meâli*, Ceyhan Ofset, Samsun, 2009, s. 1; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1031.

²⁰¹ Mâide 5/35.

²⁰² Mâide 5/8.

²⁰³ Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir*, çev. Ahmed Emîn, Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, 1373/1953, c. 2, s. 465; İsfahânî, *ez-Zeria ila Mekarimi's-Seria*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 24; Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî el-Mûsevî el-Alevî, *Nehcü'l-belâga*, çev. Subhî es-Sâlih, Beyrut, 1387, s. 674.

²⁰⁴ Bakara 2/178.

²⁰⁵ Kurtubî, age, 10, 109.

²⁰⁶ Nahl 16/90.

görüyor gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir."²⁰⁷ şeklindeki Cibrîl hadisinde takvâ ifadesiyle yakın anlamda ve Allah'a itaatle ilgili; insana nispet edilen yönü ise insanlar arası ilişkilerdeki hoşgörü, sabır, bağışlama, şecaat, mutedil olma gibi erdemlerle ilgilidir. Bu bakımdan ihsan, hem Allah'a hem insanlara yakın olma anlamında olup bir görevi değil, adâletten üstün bir erdemi ifade etmektedir.²⁰⁸ Ancak sosyal yaşamda adâletin ihsandan önce geldiği âşikârdır.

Adâlet ve ihsan kavramları karşılaştırıldığında şunları söylemek mümkündür: adâlet gereken kadar, ihsan iyilikte gerekenden fazla/kötülükte gerekenden az karşılık vermek²⁰⁹, "adâlet insafî olmak, ihsan kötülük yapana iyilik yapmak"²¹⁰, "adâlet farzları yerine getirmek, ihsan mendup fiilleri işlemek"²¹¹, adâlet fiillerdeki iyilik, ihsan sözlerdeki iyilik²¹², adâlet kelime-i şهادeti özümsemek, ihsan Allah'ın emirlerini uygulamak ve zorluklara dayanmak, adâlet insanın özü ve sözünün aynı, ihsan özünün daha pak olması, adâlet şirkten uzak durmak, ihsan takvâlı olmak, adâlet âdil olmak, ihsan fedakârlık yapmak, "adâlet mecburen yapılan fiiller, ihsan iradeyle yapılan fiiller"²¹³, adâlet Allah'ın birliğine inanmak, ihsan buna iman etmektir.²¹⁴ Adâlet sağlıklı toplumun temelini oluştururken ihsan toplumun gelişmesinde önemli bir görevi yerine getirmektedir. Adâlet toplumu haksızlıktan korurken ihsan toplum için daha müreffeh bir yaşam ortamı sunmaktadır. Âdil davranmak vacip, ihsanda bulunmak müstehab²¹⁵ ve sevaptır.²¹⁶

Allah'ın yaratma fiilinin mükemmel olmasıyla yakın anlamda kullanılan adâlet, aynı zamanda O'nun rızasını kazanma maksadıyla işlenen fiillerle ve insanın kendinden

²⁰⁷ Buhârî, age, "İman", bl. 37, hn. 43; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şâhih*, çev. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat Yayınları, İstanbul, tsz., "İman", bl. 1, hn. 8.

²⁰⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 268.

²⁰⁹ Radî, age, 708; İsfahânî, *Müfredât*, 268; Hâzin el-Bağdâdî, age, 2, 131; Ahmed Mustafa Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1365/1946, c. 5, s. 14, 129.

²¹⁰ Kurtubî, age, 10, 109; Hâzin el-Bağdâdî, age, 2, 131; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-me'ânî*, Matbaatü'l-Kübrâ, Bûlâk, 1301, c. 4, s. 431.

²¹¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dâru't-Tayyibe, Riyâd, 1418/1997, c. 4, s. 595.

²¹² Nisâbü'rî, age, 1, 617.

²¹³ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, 2. Baskı, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1968, s. 262, 263.

²¹⁴ Karaman v.dğr, age, 3, 432.

²¹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 268; Zemahşerî, age, 2, 628, 629.

²¹⁶ Bakara 2/195; İsfahânî, *Müfredât*, 268.

başkalarına iyilikte bulunmasıyla ilişkilendirilmiştir. Kur'ân'da "takvâ ve ihsan sahibi" şeklinde nitelendirilen insanların Allah korkusuyla işledikleri fiiller ve iyilikler, âdil fiiller kapsamına dâhil edilmiş, bu fiilleri işleyen kişilerin mükâfatlandırılacağı Allah'ın va'di konusunda değerlendirilmiştir. Adâleti gözetmek, insanı ve âlemi kusursuz şekilde yaratan ve her şeyi insanın hizmetine sunan Allah'ın insan üzerindeki hakkı anlamına gelmektedir. Bu bakımdan Allah'ı tek ilâh olarak kabul edip emirlerine riayet eden ve yasaklarından yüz çeviren insan, bu hakkı teslim etmiş demektir.

2.1.1.6. Adâlet Kavramının Toplumsal Yönü

İnsanların toplum içinde huzurlu yaşayabilmeleri adâletin gerçekleşmesine bağlanmıştır. Bu anlamda Allah'ın ya da insanların koyduğu birtakım kurallara uyma kişi bazında, yönetimin insanlara hak ettiklerini sağlaması ya da kurallara uymayanlar hakkında yaptırım uygulaması toplum bazında adâleti sağlamaktadır. Esasen bireysel adâlet sağlandığı takdirde toplumsal adâletin kendiliğinden gerçekleşeceği açıktır.

Adâlet toplumda eşitlik yerine kullanılmaktadır. Aslında eşitlik, adâlet yerine kullanılamaz. Çünkü her eşitlik adâleti sağlamayabilir. Adâletin anlamlarından biridir fakat yalnızca insanlara sunulan fırsat ve imkân eşitliği ile özgürlüğünü²¹⁷ ifade etmek için kullanılmaktadır. Toplumsal alanda eşitlikten ziyade muvâzene (denge) önemlidir. Bu bakımdan adâletin toplumun dengesini sağladığı fakat sosyal anlamda insanları eşit kılmadığı görülmektedir.

Adâlet hakkındaki âyetlerin çoğu sosyal (toplumsal) adâletle ilgili²¹⁸ olup Allah'ın koyduğu kurallarla biçimlenen toplum yapısı (İslâm devleti), insanlara özgür yaşam ortamı sunmuştur.²¹⁹ Bu özgürlük adâlet duygusuyla insanın insanî, ahlâkî, İslâmî şekilde davranmasını sağlamakta, bu duygu ihlal edildiğinde tam tersi davranışlar ortaya çıkmaktadır.²²⁰ Dolayısıyla adâlet, itaat anlamında kullanılmıştır.²²¹ Söz gelimi Allah'a itaat etmeyen kâfir ve münafık, devlet başkanı ve hâkime itaat etmeyen isyankâr, namus

²¹⁷ Çeçen, agm, 97.

²¹⁸ Mutahharî, age, 47; Mâide 5/8; Nahl 16/90.

²¹⁹ Mevdûdî, *İslâmî Kavramlar*, 7. Baskı, çev. Süleyman Akyüz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002, s. 152-154.

²²⁰ Enis Ahmed, *Kadın ve Sosyal Adâlet*, çev. Murat Çiftkaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 16.

²²¹ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, 7. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 87, 89.

ve şerefe itaat etmeyen hain ve hırsız şeklinde nitelendirilmiştir.²²² Bir toplumda bireysel ihtiyaçlar toplumsal ihtiyaçların önüne geçerse o toplum gelişemez ya da o toplumda sevgi, cömertlik, fedakârlık, samimiyet gibi değerler oluşmaz.²²³ Kul hakkından sakınma, âdil bir insanın özelliği sayılamakta, günümüzde adam kayırma, işi ehline vermeme, torpille meslek sahibi olma gibi davranışlar kul hakkı kapsamına girmektedir. Hz. Peygamber, adam kayırarak görev dağıtılarının Allah'ın lanetine uğrayacağını haber vererek²²⁴ bu konuya vurgu yapmıştır. Aynı şekilde ehline verilmeyen emanetin zâyi olacağını bildirmiş²²⁵, kendisi de kul hakkından sakınarak insanlarla dünyada helalleşmiş, Müslümanlara örnek olmuştur.²²⁶

İslâm devletinin kurallarını oluşturan şeriatın (İslâm hukuku) temel amacı, maslahat-ı ümmeti (ümmetin menfaatleri) korumaktır. Din ve devlet bu amacı gerçekleştirmek için birbirini destekleyici olmalıdır.²²⁷ Toplum kurallarının, hükümlerin, mevzuatın, yasama düzeninin bu amaca uygun²²⁸, itidalli²²⁹ ve adâletli şekilde düzenlenip uygulanması gerekmektedir. Bu konuya ışık tutan âyette²³⁰ peygamberlerle kitap, mîzan ve demirin gönderildiğini haber verilmiştir. Müfessirlere göre *kitap* (الْكِتَابُ) ilahî hükümleri, *mîzan* (الْمِيزَانُ) ölçüyü, *hadîd* (الْحَدِيدُ) otoriter devlet başkanını temsil etmektedir. Tek başlarına adâleti gerçekleştiremeyen bu unsurların birlikte hareket etmeleri gerekmektedir.²³¹ İnsan, ilâhî hükümleri keyif ve isteğine göre değil, ancak mîzan çerçevesinde yerine getirirse âdil davranmış olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, ailesine ve yönettiklerine karşı âdil olanların âhirette nurdan minberler üzerinde olacağını haber vererek²³² adâletin önemine dikkat çekmiştir.

²²² Kınalızâde, age, 78.

²²³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 52.

²²⁴ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412, c. 5, s. 418.

²²⁵ Buhârî, age, "İlim", bl. 2, hn. 1.

²²⁶ Muhammed Ebu Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1997, s. 343, 344.

²²⁷ Hadduri, age, 241.

²²⁸ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlık ve Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetlerle İslâm Esasları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 124.

²²⁹ Çağrı, "Adâlet", 1, 341- 343.

²³⁰ Hadîd 57/25.

²³¹ Ünal, age, 254, 255.

²³² Müslim, age, "Emirlik", bl. 5, hn. 1827.

İslâm, kanunlardan ziyade insan ahlâkının iyileştirilmesi ve nefsinin terbiye edilmesi konusuna önem vermiştir. Zira kanunlar ya da toplumsal baskı insana geçici terbiye verebilir ancak ahlâk ve nefsin iyileştirilmesiyle verilen terbiye sürekli ve sürekli. Adâlet, tüm çabalara rağmen terbiye edilemeyen insana kanunların zorla uygulanmasıyla gerçekleşse²³³ de Seyyid Kutub (ö. 1966), insanın bilincine yerleşmeyen adâletin kanunlarla gerçekleşmeyeceğini, bilince yerleşen adâleti korumanın ise iyi amellerin sürdürülmesiyle sağlanacağını söylemiştir.²³⁴ Bu anlamda büyük günahlardan sakınan, farzlara riâyet eden, iyi davranışları kötülerinden fazla olan²³⁵, fedakârlık yapan, yakınlarına cömert davranan kişi, ruhunu yükseltmiş sayılmış²³⁶, âdil olarak nitelendirilmiştir.

Toplumsal adâlet, yeryüzünde bozgunculuk çıkmaması bakımından önemlidir. Farklı insanların farklı yaşam tarzlarıyla bir arada huzurla yaşamaları zor olsa da toplumsal adâletin sağlanmasıyla bu zorluk aşılabılır. Haksızlığa uğrayan insanların yaşadığı toplumda kötü duygular ve haliyle kötü davranışlar meydana gelmekte, bu duygu ve davranışları önlemek adına en baştan herkese hak ettiğinin verilmesi gerekmektedir.

2.1.1.7. Adâlet Çeşitleri

Adâlet, kullanıldığı alanlara göre çeşitlere ayrılmıştır:

Mutlak adâlet, "hiçbir zaman geçerliliğini yitirmeyen ve haksızlık/zulüm olarak nitelendirilemeyen"²³⁷, daima geçerli olan adâlettir. Örneğin "sana iyilik yapana senin de iyilik yapman ve sana eziyet etmeyene senin de eziyet etmemen gibi."²³⁸ Kuşkuya yer bırakmaz, kesindir. Allah'ın adâleti, mutlak adâlet olarak nitelendirilmiştir. *Mukayyed adâlet* ise duruma göre geçerliliği kaldırılabilen şeriatla bilinen adâlet olup *maslahata bağlı adâlet* şeklinde de ifade edilmiş²³⁹, kötülük/saldırı/misilleme anlamında

²³³ Mevdûdî, *İslâmî Kavramlar*, 128, 129.

²³⁴ Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî, *Adâlet-ül İctimaiyyetü fil İslam*, 8. Baskı, el-Matbaatü'l Arabiyye, Mısır, 1388/1968, s. 36.

²³⁵ Cürânî, age, 191; Tehânevî, age, 2, 1015; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, el-Matbaatü'l-Kübra, Mısır, 1317, 6, s. 44.

²³⁶ Karaman v.dğr, age, 3, 432- 436.

²³⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 643.

²³⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 643.

²³⁹ Yörükân, age, 124.

kullanılmıştır.²⁴⁰ Bu bakımdan mukayyed adâlet, iyiliğe karşı iyilik ve kötülüğe karşı kötülük şeklinde²⁴¹ eşitliği karşılık verirken kullanma anlamına gelmektedir.

Sosyal adâlet, hukukî norm (kural) ve değerler içermeksizin toplumun alışkanlık, örf, âdet, geleneklerine bağlı gerçekleşen adâlettir.²⁴² Herkesin insanca yaşaması hedeflendiği için kişilerin temel ihtiyaçları karşılanmakta, birey-toplum arasında denge sağlanmakta²⁴³ ve ortak menfaatler elde edilmeye çalışılmaktadır.²⁴⁴ Görevler, liyâkate (yeterlilik) göre dağıtılmalı, bireylerin kendilerini geliştirmeleri için gereken tüm imkânlar sunulmalıdır.²⁴⁵

Pozitif adâlet, birey ve toplumun müşterek (ortak) çıkarlarını koruma amacıyla ortaya çıkan adâlettir.²⁴⁶ Beklenen ile var olan arasındaki dengeyi sağlamakta, ihtiyaçları gidermekte, sosyal yapıyı gözeterik kusurları iyileştirmektedir. *Îlâhî (vahyî) adâlet*, zâfiyet gösteren toplumların duyduğu ihtiyaç sonucu ortaya çıkan adâlettir. *Dînî adâlet* de denilmiştir.²⁴⁷ İlâhî kaynaklı olup evrensel nitelik taşımakta ve saygıyı hak etmektedir. Sabit ve sürekli olduğundan insan var olduğu sürece varlığını koruyacaktır.²⁴⁸ Yahudi, Hristiyan ve Müslüman kavimler, bu şekilde bir otoriteye ihtiyaç duydukları için ilâhî vahye muhatap olmuşlardır. Aristo'ya göre doğal güçlerden oluştuğu için *doğal adâlet* şeklinde isimlendirilmiştir.²⁴⁹ Mu'tezile, ilâhî adâleti "terazisini (mükâfat-ceza dengesi) şeriatın oluşturduğu adâlet" şeklinde tarif etmiş²⁵⁰, Allah'ın kötü olanın kötülüğünü bildiğini ancak kötülük yapmaya muhtaç olmadığı için zulmü tercih etmeyeceğini söylemiştir.²⁵¹ *Beşerî (aklî) adâlet* ise Mu'tezile'ye göre insanın aklıyla hareket ettiği adâlettir. Adâletin kaynağını insan olarak gören ve ona kaderini etkileyecek her keyfiyeti elde etme gücünü veren Mu'tezile, bazı kesimlerce eleştirilmiştir.²⁵²

²⁴⁰ Bakara 2/194; Hac 22/60; Şûrâ 42/40.

²⁴¹ İsfahânî, *Müfredât*, 643.

²⁴² Hadduri, age, 235.

²⁴³ Karaman, agm, 1, 343; Çeçen, age, 25-27.

²⁴⁴ Çeçen, age, 25-27.

²⁴⁵ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 175, 176.

²⁴⁶ Hadduri, age, 16.

²⁴⁷ A'râf 7/29; Enbiyâ 21/112; Sâd 38/26; Nisâ 4/58; Çeçen, age, 30.

²⁴⁸ Çeçen, age, 30.

²⁴⁹ Hadduri, age, 16.

²⁵⁰ Hadduri, age, 128.

²⁵¹ Kadı Abdülcebbâr, *Muğnî*, 1, 177.

²⁵² Fazlur Rahman, *İslam*, 6. Baskı, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 329.

Eş'arîler, beşerî adâleti reddetmiş, Allah'ın emrettiklerini âdil, yasakladıklarını zâlim fiiller olarak kabul etmiş, bir davranışın âdil ya da zâlim olduğunu ayırt edecek bir ölçüt bulunmadığını savunmuştur.²⁵³ Mâtürîdiyye ise akılla vahyi birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını ancak bunlar arasında dengenin kurulmasıyla adâletin sağlanacağını söylemiştir.²⁵⁴ Âlimler ilâhî ve beşerî adâletin birbirleriyle bağlantılı olsalar da efdal olanın ilâhî adâlet olduğuna kanaat getirmişlerdir.²⁵⁵

Zâhirî adâlet, akıl ve din yönünden açık olan adâlettir. Davranışlarda görülen bu adâlet, kişiyi doğru olana yönlendirirken yanlış olandan alıkoymakta, sergilenen davranışın âdil olması hakkında herhangi bir tereddüt oluşturmamaktadır. *Bâtınî (manevî/yüksek) adâlet* ise sınırları açık olmayan adâlettir. İnsanın nefsinin hesaba çekmesini, günahlardan sakınıp hevâ ve heves yerine akıl ve dini tercih etmesi gibi sıkıntı vermeyecek şeylere yönelmesini ifade etmektedir. Bu adâlet sayesinde insan çevresine, tarihine, nesline, vatan-milletine, mahlûkâta âdil davranıp yaratıcısına saygı ve yaratılanlara sevgi ile donatılmış olmaktadır. Bu, dinin insandan istediği adâlet olup İslâm bu yönde ilerlemeyi hedeflemiştir.

Siyasî adâlet, hukukun siyasal alanda kullanıldığı adâlettir. Değişimi hızlı gerçekleşen ve hukuk düzeniyle birlikte hareket eden bu adâlet, devlet fiillerinin ve görevlilerinin adâlet unsuru taşıyıp taşıyamamasıyla ilgilenmektedir. Adâlet kavramı, siyasî açıdan gergin dönemlerde gündeme gelse de adâlet standardına uygun davranmak, devletin uzun süre yaşamasını sağlamaktadır.²⁵⁶ Toplum ve yönetim açısından faydalı olan şey adâletli sayılıp bunun uygulanmasıyla hukuk düzeni oluşmaktadır. Bu düzen, otoritenin istekleriyle uyumlu olmalıdır.²⁵⁷ Zira Fârâbî'nin (ö. 339/950) cahil şehir ütopyasında galibin mağlubun haklarını sömürmesinin ya da mağlubun galibin emrinde çalışmasının adâlet sayıldığı gibi siyasî adâlette yasaları belirleyen kesimin çıkarlarının gerçekleşmesi adâlet sayılmıştır.²⁵⁸

²⁵³ Hadduri, age, 128.

²⁵⁴ Işık, age, 79.

²⁵⁵ Hadduri, age, 72.

²⁵⁶ Hadduri, age, 31, 32.

²⁵⁷ Çeçen, age, 30.

²⁵⁸ Çeçen, age, 29.

İktisadî adâlet, ekonomik dengenin sağlanması, sömürgeciliğin sınırlandırılması²⁵⁹, herkesin toplumsal üretimden payını alması ve kimsenin hakkının istismar edilmemesi²⁶⁰ amacıyla ortaya çıkan adâlettir. İnsanların manevî gelişimi, maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlı olduğundan toplumun refaha ulaşması için fertlerin çalışması²⁶¹ ve kurum- kuruluşların adâleti gözetir şekilde düzenlenmesi gerekmekte, dolayısıyla yönetim- denetim organlarının bulunması zorunluluk arz etmektedir.²⁶² Komünizm, "herkese yeteneklerine göre karşılık verme" ilkesini "herkese emeğine göre karşılık verme" şeklinde değiştirmiştir. Ücret eşitliğinden ziyade insanî müsâvata önem veren İslâm ise herkesin yeteneklerinin farklı olduğunu göz önüne alarak karşılık verirken adâletli davranılmasını istemiştir.²⁶³ Kişinin sahip olduğu hakların elden çıkarılması alım/satım, değiştirme ve bağışlama yoluyla adâletli şekilde ya da yağma ve hırsızlığa mâruz kalarak adâlete aykırı şekilde gerçekleşmektedir.²⁶⁴ Adâlet, insanların imkânları eşit şekilde kullanması ancak farklı şekilde rızık elde etmesiyle sağlanmaktadır.²⁶⁵ Nitekim tüm insanların eşit olması mümkün değildir. Bu bakımdan İslâm'da ekonomik faaliyetler -zekât²⁶⁶, karz-ı hasen²⁶⁷ adak²⁶⁸, sadaka²⁶⁹, kurban²⁷⁰, nafaka²⁷¹, kefare²⁷²- uygulanmaktadır.²⁷³ Düzenli ve sağlıklı bir toplum için sosyal, ekonomik, ahlâkî ve siyasî tüm hakların hak edilen kadar verilmesi ve haksız fiillerden kaçınılması gerekmekte aksi takdirde Medyen halkının helâk edildiği²⁷⁴ gibi adâletsizlik toplum helâkına sebep olabilmektedir.

²⁵⁹ Çeçen, age, 28, 29.

²⁶⁰ M.Sabri Erdoğdu, *İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 108.

²⁶¹ Afzalur Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, 2. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1416/1996, c. 2, s. 371.

²⁶² Çeçen, age, 28.

²⁶³ Fazlur Rahman, *İslâmiyet ve İktisadî Adâlet Meselesi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1976, s. 34.

²⁶⁴ Fârâbî, *Fuslû'l-Medenî*, çev. Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987, s. 53, 54.

²⁶⁵ Kutub, *Adâlet-ül İctimaiyyetü fil İslam*, 28, 31, 32.

²⁶⁶ Bakara 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ 4/77, 162; Mâide 5/12, 55; A'râf 7/156; Tevbe 9/5, 11, 18, 60, 71; Meryem 19/31, 55; Hac 22/41, 78; Mü'minûn 23/4; Nûr 24/37, 56; Neml 27/3; Rûm 30/39; Lokmân 31/4; Ahzâb 33/33; Fussilet 41/7; Mücadele 58/13; Müzzemmil 73/20; Beyyine 98/5.

²⁶⁷ Bakara 2/245; Mâide 5/12; Hadîd 57/11, 18; Tegâbün 64/17; Müzzemmil 73/20.

²⁶⁸ Bakara 2/270; Âl-i İmrân 3/35; Meryem 19/26; Hac 22/29; İnsan 76/7.

²⁶⁹ Bakara 2/196, 263, 271, 273, 276, 280; Nisâ 4/92, 114; Tevbe 9/58, 60, 75, 79, 103, 104; Ahzâb 33/35; Hadîd 57/18; Mücadele 58/12, 13; Münâfikûn 63/10.

²⁷⁰ Bakara 2/196; Âl-i İmrân 3/183; Mâide 5/2, 27, 95, 97; Sâffât 37/103-107; Kevser 108/2.

²⁷¹ Bakara 2/270; Tevbe 9/121; Talâk 65/6, 7.

²⁷² Mâide 5/45, 89, 95.

²⁷³ Fazlur Rahman, *İslâmiyet ve İktisadî Adâlet Meselesi*, s.4, 16, 44.

²⁷⁴ Şuarâ 26/189.

Hukukî adâlet, insanlar arası ilişkilerde dengenin kurulması amacıyla ortaya çıkan adâlettir.²⁷⁵ Hukuk, toplum düzenini sağlayan, geçerliliği adâletin varlığına bağlı, devlet yaptırımlarıyla desteklenmiş, çok yönlü kurallar bütünüdür.²⁷⁶ Çıkarlara müsamaha göstermeyle sarsıntıya uğrayacak olan bu adâlet²⁷⁷, yaptırımların hukukla ilgili kısmını oluşturmakta ve insandan görevleri îfâ ederken asgari düzeyi gözetmesini istemektedir.²⁷⁸ *Ahlâkî adâlet*, nefis temizliği ve iyi ahlâka bağlı olan adâlettir. Rastgele talep ve heveslerden uzak olup²⁷⁹ insandan görevleri yerine getirirken mümkün olabilecek en yüksek düzeyi gözetmesini istemektedir.²⁸⁰ *Ceza adâleti* ise suçluyu ıslah etme ve toplumu koruma amacıyla ortaya çıkan adâlettir. Yaptırımların ceza ile ilgili kısmını oluşturmaktadır.²⁸¹ Ceza "bir şeye karşılık olarak yeterli gelen şey"²⁸² anlamındadır. Allah her işi iyilikle yapmayı emretmiştir.²⁸³ Bu yüzden cezaların insanî nitelikler taşıması²⁸⁴ ve caydırıcı olması gerekmektedir. Ceza adâletinde suçlular ceza görürken suçsuzlar uyarılmış böylece her birey kendine düşen payı almış olmaktadır.²⁸⁵ Cezanın şahsiliği ilkesi hem âyetlerde²⁸⁶ hem hukukta²⁸⁷ yer alan bir maddedir. Kanun karşısında herkes eşit olup kimseye ayrıcalık tanınmamaktadır.²⁸⁸ Suç ve ceza makul bir dengeye ve adâlete dayanmalı, kanunda suç sayılmayan fiiller cezalandırılmamalıdır.²⁸⁹ Suçu ispat edilemeyen kişi masum sayılmaktadır.²⁹⁰ Zira "Berâet-i zimmet asıldır."²⁹¹ Ceza

²⁷⁵ Çeçen, age, 31, 32.

²⁷⁶ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 10.

²⁷⁷ Mutahharî, age, 45, 46.

²⁷⁸ Hadduri, age, 145.

²⁷⁹ Gazzâlî, *Mizânü'l-'amel*, Dâru'l- Maârif, Mısır, 1964, s. 234; İbn Sînâ, *Resâil fil-hikmeti vet-tabîat*, Matbaatü'l- Cevâib, İstanbul, 1298, s.107; Şûrâ 42/15.

²⁸⁰ Hadduri, age, 145.

²⁸¹ Çeçen, age, 31, 32.

²⁸² İsfahânî, *Müfredât*, 218.

²⁸³ Tirmizî, age, "Diyet", bl. 14, hn. 1409.

²⁸⁴ Buhârî, age, "Zulümler", bl. 30, hn. 35.

²⁸⁵ Çeçen, age, 32; Ali Bardakoğlu, "Cezâ", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, c. 7, s. 472.

²⁸⁶ En'âm 6/164; Fâtır 35/18.

²⁸⁷ Gürsel Yalvaç, *Ceza ve Yargılama Hukuku Yasaları (T.C. Anayasası TCK, CMK, CGTİK ve İlgili Mevzuat)*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015, md. 20, s. 150; Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, Genel Kısım, 4. Baskı, İstanbul, 1967, no:185.

²⁸⁸ Buhârî, age, "Cezalar/Hudud", bl. 12, hn. 16; Müslim, age, "Hudud", bl. 2, hn. 1688; Ebû Dâvûd, age, "Hudud", bl. 4, hn. 4373; Nesâî, age, "Hırsızın Elinin Kesilmesi", bl. 5, hn. 4808; Yalvaç, age, md. 3, s. 143.

²⁸⁹ Yalvaç, age, md. 2, 143.

²⁹⁰ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 113.

²⁹¹ Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 2. Baskı, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2009, s. 44.

kanununun amacı, suç-ceza dengesinin²⁹² ve toplum barışının sağlanmasına yöneliktir.²⁹³ Cezada (karşılık vermede) adâlet, günahkârlara azap ve itaatkârlara lütuf şeklinde gerçekleşmektedir.²⁹⁴ Mükâfat ve ceza ile ilgili âyetlerin bildirdiği üzere kötülüğün karşılığı misli²⁹⁵, iyiliğin karşılığı ise mislinin kat kat fazlasıdır.²⁹⁶ Bu fazlalık kişinin niyetine bağlı olarak artmakta, niyetin herhangi bir kötülük (riyâ, karşılık bekleme, şirk, başa kakma) içermemesi halinde ilâhî lütfun sonsuz olacağı kabul edilmektedir.²⁹⁷

Özetleyecek olursak adâletin kullanıldığı ya da kullanılacağı her alanda hakkı gözetmek, haksızlıktan kaçınmak gerekmektedir. Adâletin olmadığı yerde mutlaka zulüm vardır. Yeryüzünde masum insanların türlü işkencelere mâruz kalması ve katledilmesi, Allah'ın eşref-i mahlûkat olarak yarattığı insana hayat hakkının verilmemesi anlamına gelmektedir. Bu tür davranış hiçbir din, hukuk, vicdan ve şerefe sığmayıp evrensel ilkeler içeren insan haklarının ihlal edilmesi demektir. Kur'ân'ın emirlerine zıt bir yaklaşım insanları helâk olmaya götürmektedir. Fârâbî'nin belirttiği gibi her insanda fıtraten bulunan adâlet evvela kişinin kendisini, sonra ailesini, çevresini, toplumu ve dünyayı etkileyecek şekilde yayılmalıdır ki insanların dünya ve âhiret saadeti sağlanmış olsun.

2.1.2. Kıst

Adâlet ile eş anlamlı ele alacağımız ilk kavram kısttır. Kıstın sözlük anlamı, terim anlamı, Kur'ân'daki kullanımı, adâletle ilişkisi aşağıda açıklanmıştır:

2.1.2.1. Kıst Kavramının Sözlük Anlamı

Kıst (قَسِطَ), قَسِطٌ (ق س ط) fiilinden türeyen bir kavramdır. Sözlükte "âdil olarak paylaştırılan hisse, eşit paylaşımı ifade eden *nısf* (نِصْفٌ) sözcüğünün karşılığı"²⁹⁸, "hisse, ölçü, insafli olma, adâlet, adâletli pay"²⁹⁹, "yarım sâ"³⁰⁰ anlamlarına gelmektedir.

²⁹² Bardakoğlu, agm, 7, 475.

²⁹³ Yalvaç, age, md. 3, 143.

²⁹⁴ Adil Bebek, "Ceza", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, c. 7, s. 469, 470.

²⁹⁵ Bakara 2/194; Şûrâ 42/40.

²⁹⁶ Bakara 2/261; En'âm 6/160.

²⁹⁷ Bebek, "Ceza", 7, 469.

²⁹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 792.

²⁹⁹ İbn Manzûr, age, 7, 377; Cevherî, age, 3, 1152.

³⁰⁰ Cengiz Kallek, "Kıst", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, c. 25, s. 502-504.

Araplar "تَقَسَّطْنَا بَيْنَنَا" ifadesini "aramızda eşit şekilde paylaştık." anlamında kullanmıştır.³⁰¹

Sözlük anlamına göre kıst kavramının "eşit şekilde paylaştırılan hisse" anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

2.1.2.2. Kıst Kavramının Terim Anlamı

Kıst, terim anlamda "kimsenin kimseye zulmetmemesi, mutedillik"³⁰², eksiklik ya da fazlalık olmadan dengeyi sağlama³⁰³, "herkese amelinin sevabının tam karşılığının verilmesi ve cezasının artırılmaması"³⁰⁴, ilim ehlinin doğruluktan ayrılmaması³⁰⁵ ve şiar edinmesi gereken nitelik³⁰⁶ şeklinde tanımlanmıştır.

Kıst ile aynı kökten türeyen ifadeleri terim anlamıyla ilişkili olduğu için bu başlıkta ele aldık. Söz gelimi *iksat* (قِسَاط), "başkasının payını verme, insaf, adâlet"³⁰⁷, "âdil olma"; *muksit* (مُقْسِط), "adâletli, herkese payını âdil şekilde veren" anlamlarında kullanılmıştır. Kıstın mastar hali, zıt anlam ihtiva etmekte ve adâletsizlik olarak tanımlanmaktadır. Arap dili, bu şekilde zıtlıklar meydana getirmeye elverişlidir. Buna göre *kast* (قَسَاط) ve *kusût* (قُسُوط), "başkasının payını alma"³⁰⁸, "zâlim olma, haksızlık etme"³⁰⁹ anlamlarında zulmü (قَسَطَ الرَّجُلُ: adam zulmetti.)³¹⁰; *kâsit* (قَاسِط) ise "zâlim ve haksızlık eden kişi"yi ifade etmektedir. *Kistas* (قِسَاطَس), "ölçü, adâlet, mîzan (terazi)"³¹¹; *taksît* (تَقْسِيط), "borcu belli bir zaman diliminde ödemek üzere eşit miktarlara ayırma"; *aksat* (اِقْسَاط), "daha adâletli olma" manalarına gelmektedir.³¹²

³⁰¹ İsfahânî, *Müfredât*, 792.

³⁰² Taberî, age, 3, 211; Beyzâvî, age, 6, 278.

³⁰³ Beyzâvî, age, 2, 278; Neseî, age, 2, 287.

³⁰⁴ Yûnus 10/4; Karagöz, age, s. 63.

³⁰⁵ Peker, age, 51.

³⁰⁶ İslamoğlu, age, 108.

³⁰⁷ Hucurât 49/9.

³⁰⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 792.

³⁰⁹ Ferâhidî, age, 5, s. 71; 3, 259; Taberî, age, 3, 578; Cevherî, age, 3, 1152; İbn Manzûr, age, 7, 377, 378; Sâbûnî, age, 1, 177; 2, 510; 3, 457.

³¹⁰ Cin 72/15; Neseî, age, 4, 249, 441.

³¹¹ İsrâ 17/35; Şuarâ 26/182; İsfahânî, *Müfredât*, 792.

³¹² Ferâhidî, age, 5, 71; 3, 259; Taberî, age, 3, 578; Cevherî, age, 3, 1152; İbn Manzûr, age, 7, 377, 378; Sâbûnî, age, 1, 177; 2, 510; 3, 457.

Terim anlamına göre kıstın "herkesin yaptıklarının karşılığını eksiksiz alması, iyilik yapanların iyilik ve kötülük yapanların kötülük görmesi" anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

2.1.2.3. Kıst Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

Kıst, Kur'ân'da farklı hallerde 25 defa zikredilmiş³¹³, adâlet³¹⁴, "âlimlerin sıfatlarından biri"³¹⁵, "âhirette Allah'ın insanlara âdil davranması"³¹⁶, adâletin hayata geçirilmiş somut halı³¹⁷ anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'ân'da zikredilen *muksitîn* (مُقْسِطِينَ)³¹⁸ ifadesi, kıst (قِسْط) ile bağlantılı olup "adâletli olanlar, hak sahibine hakkını âdil şekilde verenler"³¹⁹ anlamlarında; *kâsıtûn* (قَاسِطُونَ)³²⁰ ise kast (قَسْط) /kıstın zıddı ile bağlantılı olup "yoldan çıkanlar, haksızlık yapanlar, zâlimler" anlamlarında kullanılmıştır.³²¹

Kıstın Kur'ân'daki anlamları ile ilgili şu örnekler verilebilir: "...insanların adâleti (بِالْقِسْطِ) yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik."³²² âyetinde kıst, insanların adâleti gerçekleştirmesi anlamında; "Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi (بِالْقِسْطِ) ile tartın."³²³ ve "Doğru terazi (بِالْقِسْطِ) ile tartın."³²⁴ âyetlerinde "düzgün, doğru, âdil terazi ile tartma, hile ve aldatma yapmama"³²⁵; "...Ölçü ve tartıyı adâletle (بِالْقِسْطِ) yapın."³²⁶, "Ölçüyü adâletle (بِالْقِسْطِ) tutun ve eksik tartmayın."³²⁷ âyetlerinde "tartıyı adâletle yapma"; "... Sonra da iman edip iyi işler yapanlara adâletle (بِالْقِسْطِ) mükâfat vermek için (onları huzuruna) geri çevirir."³²⁸, "Peygamberleri geldiği

³¹³ Abdilbâkî, age, 653, 654.

³¹⁴ Âl-i İmrân 3/18, 21; Nisâ 4/127, 135; Mâide 5/8, 42; En'âm 6/152; A'râf 7/29; Yûnus 10/4, 47, 54; Hûd 11/85; Enbiyâ 21/47; Rahmân 55/9; Hadîd 57/25; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezâd*, Dâru't-Türâsî'l-Arabî, Kuveyt, 1960, s. 58; Abdilbâkî, age, 147, 377, 752, 879.

³¹⁵ Âl-i İmrân 3/18.

³¹⁶ Yûnus 10/4, 47; Enbiyâ 21/47.

³¹⁷ Rahmân 55/9; Karaman v.dğr, age, 1, 520; 3, 432- 436; 5, 198- 200.

³¹⁸ Mâide 5/42; Hucurât 49/9; Mümtehine 60/8.

³¹⁹ Ferâhîdî, age, 5, 71; İbn Manzûr, age, 12, 100, 101; Cevherî, age, 2, 306.

³²⁰ Cin 72/14, 15.

³²¹ Abdilbâkî, age, 725.

³²² Hadîd 57/25.

³²³ İsrâ 17/35.

³²⁴ Şuarâ 26/182.

³²⁵ Neseffî, age, 4, 37.

³²⁶ En'âm 6/152; Hûd 11/85.

³²⁷ Rahmân 55/9.

³²⁸ Yûnus 10/4.

zaman, aralarında adâletle (بِالْقِسْطِ) hükmedilir."³²⁹, "Biz, kıyamet günü için adâlet terazileri (الْمَوَازِينَ الْقِسْطِ) kurarız."³³⁰ âyetlerinde Allah'ın âhirette insanlara âdil davranması anlamlarında kullanılmıştır.

Arapça'da her bir mefhumu tasvir eden bir kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler anlam nüanslarıyla birbirinden ayrılmıştır. Bu durum Arapça'da "Onun aynısı değil, ondan farklı bir şey de değil (لا عينة ولا غيره)." şeklinde ifade edilmektedir. Söz gelimi kıst ile a-d-l ifadeleri, Kur'ân'da eş anlamda³³¹, paralel anlamda³³² ve zıt anlamda³³³ kullanılmıştır. Köklerinden türeyen *Muksît* (الْمُقْسِطُ) ve *Adl* (الْعَدْلُ), esmâ-i hüsnâ'dan iki ismi ifade etmektedir.³³⁴

Kıst, a-d-l'den daha insafli ve adâletli olma anlamlarında³³⁵, adâletin davranışa yansımış halini ifade etmektedir. Buna göre a-d-l "adâletli davranış" manasında soyut ifadelerde kullanılmakta, kıst ise "bu davranışın somut hali"ni ifade etmektedir.³³⁶ Örnek verilecek olursa Kur'ân'da zikredilen Allah'a şirk koşma düşüncesi a-d-l ile, şirk koşma davranışı kıst ile ifade edilmektedir.³³⁷ Yine Rahmân suresinde zikredilen kıst³³⁸, hakkaniyet anlamında hayata geçirilen adâlete işaret etmektedir.³³⁹

Kıstın Kur'ân'da "hayata geçirilen adâlet" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Söz ya da davranışlara yansıyan adâlet mefhumu bu kavram ile ifade edilmiştir. Buna göre duygu ve düşünce gibi soyut konularda bu kavram kullanılmamalıdır.

³²⁹ Yûnus 10/47.

³³⁰ Enbiyâ 21/47.

³³¹ Bakara 2/282; Nisâ 4/3, 135; Mâide 5/8; Hucurât 49/9.

³³² Mâide 5/42; Hucurât 49/9; Mümtehin 60/8; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Turas, Kahire, tsz., c. 1, s. 102-111; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkan fî Ulumi'l Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, c. 1, s. 299-308; Mehmet Okuyan, *Kur'an'da Vücûh ve Nezâir: Çok Anlamlı Kelimeler ve Edatlar*, Etüt Yayınları, Samsun, 2007, s. 32, 33.

³³³ Cin 72/14, 15.

³³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, tsz., "Dualar", bl. 10, hn. 3861; Tirmizî, age, "Dua", bl. 83, hn. 3507.

³³⁵ Ünal, age, 253.

³³⁶ Karaman v.dğr, age, 3, 432- 436.

³³⁷ Karaman v.dğr, age, 1, 520.

³³⁸ Rahman 55/9.

³³⁹ Karaman v.dğr, age, 5, 198- 200.

2.1.3. Mîzan

Adâlet ile eş anlamlı ele alacağımız ikinci kavram mîzandır. Mîzanın sözlük ve terim anlamı, Kur'ân'daki kullanımı, âhiretle ilişkisi aşağıda açıklanmıştır:

2.1.3.1. Mîzan Kavramının Sözlük Anlamı

Mîzan (الميزان), v-z-n (وزن) kökünden türeyen bir mastardır. V-z-n, sözlükte "bir şeyi takdir etme, değerini bilme, ağırlığını ölçme"³⁴⁰ şeklinde tarif edilmiştir. *Mîzan* ise "ağırlık birimi, kantarla yapılan şey, tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık, adâlet, bir nesneyi tartan terazî"³⁴¹, "insanın akıl ve rüşd sahibi olması, şiiirde ölçü/kalıp, dağın yamacı, gündüzün yarılanması, denge, tartma, dengeleme, dengeye getirme, tartı/kilo ile satma"³⁴² anlamlarına gelmektedir.

Âlûsî (ö. 1270/1854)³⁴³ ve İbn Zeyd³⁴⁴, mîzanı "dünyada insanların yapıp kullandığı, alışverişte haksızlığı önleyen ve adâleti sağlayan tartı" şeklinde tarif etmiş, onun insanlar tarafından yapıldığını söyleyerek³⁴⁵ sözlük anlamına uygun kullanmışlardır.

Yapılan tanımlardan hareketle mîzan kavramının maddî boyutta "tartı", manevî boyutta "adâlet terazisi, dengeyi sağlama" anlamlarına geldiği söylenebilir.

2.1.3.2. Mîzan Kavramının Terim Anlamı

Mîzan, terim anlamda "söz ve davranışlarda insanların uyması gereken adâlet, insanların muhasebesi için kurulacak terazî, mevcudâtta denge"³⁴⁶, "dengenin kendisi ile gerçekleştirildiği adâlet"³⁴⁷, "ağırlığa mahsus olmayan manevî terazî"³⁴⁸, göklerin ve yerin ayakta durmasını sağlayan oran³⁴⁹, "âhiret hallerinin belli bir merhalesinde

³⁴⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 1008.

³⁴¹ İsfahânî, *Müfredât*, 1008; İbn Manzûr, age, 13, 446; Süleyman Toprak, "Mîzan", Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, Ankara, 2020, c. 30, s. 211.

³⁴² İsfahânî, *Müfredât*, 1008; Fîrûzâbâdî, age, 1597; Serdar Mutçalı, *Arapça - Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 978.

³⁴³ Âlûsî, age, 8, 354.

³⁴⁴ Taberî, age, 11, 688.

³⁴⁵ Âlûsî, age, 8, 354.

³⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 1008; Fîrûzâbâdî, age, 1597; Toprak, agm, 30, 211.

³⁴⁷ Beyzâvî, age, 4, 248; Ebüssuûd, age, 5, 689.

³⁴⁸ İbn Manzûr, age, 13, 448.

³⁴⁹ Beyzâvî, age, 4, 221; Âlûsî, age, 8, 291.

mükelleflerin sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin kemiyet (nicelik) açısından değerlendirilmesi"³⁵⁰, "denkleştirme yapılan ölçü aleti"³⁵¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Terim anlamda adâlet kavramıyla ilişkilendirilen ve Allah'ın Hakîm ile Alîm isminin tecellisi³⁵² olarak karşımıza çıkan mîzan, küllî maslahatları -can, nesil, akıl, mal ve din emniyeti-³⁵³ gerçekleştirme ve âlemin düzenini bütün şekilde sağlama bakımından adâletten ayrılmıştır. Zira adâlet, bireyin hakkını koruma suretiyle âlemin düzenini cüz şeklinde sağlamaktadır.³⁵⁴

Mîzan kavramının terim anlamda "insanın amellerini ölçen terazi, söz ve davranışlarda denge kurabilecek kapasiteye sahip olma" manalarına geldiğini söyleyebiliriz.

2.1.3.3. Mîzan Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

Mîzan, Kur'ân'da farklı hallerde 24 defa zikredilmiş³⁵⁵, "ağırlık birimi, kantarla tartılan şey, tartma fiili"³⁵⁶, "denge, şeriat"³⁵⁷, "insanın davranış ölçüleri, Allah'a itaat edenlerin ödüllendirilmesi ve isyan edenlerin cezalandırılması"³⁵⁸ anlamlarında kullanılmıştır.

Mîzan, "*Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adâleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mîzanı (وَالْمِيزَانَ) indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır.*"³⁵⁹ âyetinde "Allah'ın kâinatı yaratması ve yönetmesindeki ölçü" anlamında, ilâhî hükümler ve devlet başkanıyla işbirliği yapılması gerektiğine işaret etmektedir.³⁶⁰ "*O gün tartı (وَالْوِزْنُ)*

³⁵⁰ Toprak, agm, 30, 211.

³⁵¹ Ünal, age, 250, 251;

³⁵² Mutahharî, age, 69, 70.

³⁵³ Mümtehin 60/12; Talip Türcan, *İslâm Hukuku*, 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s. 234- 237. Ali Pekcan, *Makâsıd Teorisine Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 69; Pekcan, "*Makâsıd Teorisinin Temel Parametreleri*," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2004, s. 130.

³⁵⁴ Mutahharî, age, 69, 70.

³⁵⁵ Toprak, agm, 30, 211; Abdilbâkî, age, 892- 894, 902, 953.

³⁵⁶ Şuarâ 26/182; İsfahânî, *Müfredât*, 1008.

³⁵⁷ Şûrâ 42/17.

³⁵⁸ A'râf 7/8,9; Mü'minûn 23/102, 103; Kâria 101/6-11; Şevkânî, age, 4, 608.

³⁵⁹ Hadîd 57/25.

³⁶⁰ Ünal, age, 254, 255.

*haktır.*³⁶¹ âyetinde, "âhirette veznin mutlaka gerçekleşeceği" ve "*Biz, kıyamet günü için adâlet terazileri (الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ) kurarız.*"³⁶² âyetinde "kıyamet gününde âdil terazilerin kurulacağı ve kimseye haksızlık yapılmayacağı"³⁶³ anlamlarında kullanılmıştır. "*Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (الْمِيزَانَ) O koydu. Sakın dengeyi (الْمِيزَانَ) bozmayın. Ölçüyü adâletle tutun ve eksik tartmayın (الْمِيزَانَ).*"³⁶⁴ âyetlerinde mîzan kavramının art arda zikredilmesi, Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Ebüssuûd'a (ö. 982/1574) göre şiddetle tavsiye edildiği için³⁶⁵; Râzî'ye (ö. 606/1210) göre birinci âyette tartı aleti, ikinci âyette tartma eylemi ile hukukta dürüstlüğü koruma suretiyle adâlet ve dengeyi sağlama, üçüncü âyette tartılan şey kastedildiği içindir.

Bazı âyetlerde mîzan, keyl (الْكَيْل) ve kıst (الْقِسْط) ile birlikte "tartıyı adâletle yapma" anlamında kullanılarak³⁶⁶, genel denge kanununun hayata yansıtılması gerektiğini vurgulamıştır.

Mîzan kavramının Kur'an'da hem maddî hem manevî anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Söz gelimi Rahmân sûresi 9. âyette "... *eksik tartmayın.*" ibaresi, insanları muhatap alan bir emir olduğundan dolayı maddî terazi, Enbiyâ sûresi 47. âyette, "...*adâlet terazileri kurarız.*" ifadesi kıyamette kurulacağını bildirmesi bakımından manevî terazi anlamında kullanılmıştır.

2.1.3.4. Mîzan Kavramının Âhiretle İlişkisi

Mîzanın âhiret halleriyle ilgili bir kavram olması hasebiyle böyle bir başlık oluşturulmuştur.

İnsanların dünyadaki hareketlerinin kayıt altına alındığı³⁶⁷ ve âhirette bu hareketlerin hesabının sorulacağı³⁶⁸ Kur'an'da bildirilmiştir. Selef âlimleri, mîzan ile ilgili

³⁶¹ A'râf 7/8.

³⁶² Enbiyâ 21/47.

³⁶³ Toprak, agm 30, 211.

³⁶⁴ Rahmân 55/7, 8, 9.

³⁶⁵ Beyzâvî, age, 4, 221; Ebüssuûd, age, 5, 661.

³⁶⁶ En'âm 6/152; Hûd 11/85; Rahmân 55/9; Hadîd 57/25.

³⁶⁷ Enbiyâ 21/94; Yâsîn 36/65; Fussilet 41/20, 21; Zuhuruf 43/80; Câsiye 45/29; Kâf 50/17, 18, 21; Hâkka 69/19-26; İnfitâr 82/9- 12; İnşikâk 84/7-12.

³⁶⁸ Enbiyâ 21/1, 47; Kasas 28/65; Sâffât 37/24; Sâd 38/16, 53; Nebe 78/27; İnşikâk 84/8; Gâşiye 88/2, 8; Zilzâl 99/6, 7, 8.

âyetlerin zâhirî manasıyla yetinmiş, diğer âlimler ise mîzanın niteliğinin bilinemeyeceği ve dünya terazileri ile mukayese edilemeyeceği gerekçesiyle hükmü Allah'a bırakmıştır. Esasen âhiret hayatının dünya hayatından farklı olacağı Kur'ân'da bildirilmiştir.³⁶⁹ Bu nedenle mîzanın dünyadaki tartılardan farklı olacağı açıktır.³⁷⁰

"Sürekliliği olmayan şey, renk ve tat gibi ancak cevherle var olabilen ve kendi başına boşlukta yer almayan şeyler"³⁷¹ için kullanılan *a'râz*, dinde amel anlamında kullanılarak manevî varlıklar grubunda değerlendirilmiştir. Bu nedenle âlimler, maddî ölçü dışında kalmasından dolayı amellerin tartılamayacağını, değerlendirmenin yazılı sayfa halinde bulunan amel defterlerine göre yapılacağını söylemişlerdir.³⁷²

Mîzan ile aynı kökten türeyen *mevâzîn* (موازين), âyetlerde "terazi"³⁷³, "tartı"³⁷⁴, "tartılan amel"³⁷⁵ anlamlarında kullanılmıştır. Şîî kelâmcıları, mevâzîni "kıyamette kişiyi kurtaracak olan peygamberler ve Hz. Ali aleyhisselâm (a.s.) başta olmak üzere vasîler"³⁷⁶ şeklinde yorumlamıştır.

Âhirette kimlerin hesaba çekileceği konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Herkesin hesaba çekileceğini söyleyenler olduğu gibi mîzana tâbi tutulmadan cennete gideceklerin olacağını söyleyenler de olmuştur. Nitekim bu rivâyetleri Kur'ân'da Allah'ın bazı kullarını kolay ve hızlı bir hesaba tâbi tutacağını bildiren âyetlerin³⁷⁷ tefsiri şeklinde açıklamak mümkündür.³⁷⁸

Mîzan kavramının Kur'ân'da genellikle manevî anlamda kullanıldığı görülmektedir. İnsanlar dünyada yaptıklarının karşılığını âhirette alacak, hangi amelinin ağır bastığını orada kurulacak ve biz insanların mâhiyetini bilemeyeceğimiz terazi ile öğreneceklerdir. Allah'a karşı kulluk görevini yerine getiren ve O'nun emirlerine riayet

³⁶⁹ İbrâhîm 14/48; Tekvîr 81/ 1-14.

³⁷⁰ Toprak, agm, 30, 211.

³⁷¹ İsfahânî, *Müfredât*, 654.

³⁷² Toprak, agm, 30, 211.

³⁷³ Enbiyâ 21/47.

³⁷⁴ A'râf 7/8, 9; Mü'minûn 23/102, 103.

³⁷⁵ Kâria 101/6, 8.

³⁷⁶ Toprak, agm, 30, 211.

³⁷⁷ Bakara 2/202; Âl-i İmrân 3/199.

³⁷⁸ Toprak, agm, 30, 211.

edip yasaklarından sakınan kişi mükâfatlandırılacak, aksi şekilde davranan kişi cezalandırılacaktır. Âhiretteki bu mükâfat- ceza dengesi, mîzan aracılığı ile takdir edilecek olup nihaî adâleti sağlayacaktır.

2.1.4. Hak

Adâlet ile eş anlamlı ele alacağımız üçüncü kavram haktır. Hakkın sözlük ve terim anlamı ile Kur'ân'daki kullanımı aşağıda açıklanmıştır:

2.1.4.1. Hak Kavramının Sözlük Anlamı

Hak (الحق), *h-k-k* (ح ق ق) kökünden türemiş bir kavramdır. Sözlükte "uygunluk, uyumluluk, kıyamet günü, bir şeye gerçekte olduğu şekilde inanma"³⁷⁹, "bir önermede hükmün gerçekte örtüşmesi"³⁸⁰ şeklinde tarif edilmiştir. Uygunluk anlamından hareketle "kapının düzgün bir şekilde açılıp kapanması için kapı menteşelerinin yuvalarına tam oturması" bu kelime ile tasvir edilmiştir. "Yerli yerince yaratan" manasında Allah için (هُوَ الحق); "yerli yerince yaratılan" anlamında Allah'ın yarattığı her şey³⁸¹ için kullanılmıştır.

Hak ile aynı kökten türeyen *hakikat* (حَقِيقَة), "varlığı ve sürekliliği olan, inanç, amel veya sözle ilgili şeyler"³⁸² ifade etmektedir. "Her bir varlığın kendisi için gerekli olan ve ona belli bir gerçeklik değeri kazandıran özelliği, bir şeyin kendine özgü varlığı", "o şeyi kendisi yapan şey", "zihinde hâsıl olan gerçeklik" anlamlarına gelmektedir.³⁸³ Yan anlamlarda samimiyet (فَلَان لَفَعْلَه حَقِيقَة), sözde herhangi bir eksiklik ve ilave olmaması (قَوْلُهُ حَقِيقَة), kalıcılık (إِنَّ الْأَخْرَةَ لِحَق) şeklinde kullanılmıştır.³⁸⁴ Kur'ân'da geçmeyen hakikat kavramı, hadislerde "en doğru, en mükemmel olan, hâlis, künh, mahz"³⁸⁵ anlamında "çeşitli bencil istekler ve duygusal endişelerden sıyrılıp İslâm'ı hak din olarak benimseyip iman etme" olarak geçmiştir.³⁸⁶ Tasavvufta "zâhirin ardındaki örtülü ve gizli mânâ"

³⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 278, 279.

³⁸⁰ Cürcânî, age, 120.

³⁸¹ İsfahânî, *Müfredât*, 279.

³⁸² İsfahânî, *Müfredât*, 280.

³⁸³ Çağrı, "Hakikat", Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, c. 15, s. 177.

³⁸⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 280.

³⁸⁵ Buhârî, age, "İman", bl. 18, hn. 1.

³⁸⁶ Çağrı, "Hakikat", 15, 177.

şeklinde tarif edilmiş ve dinî hükümlerin maksat ve hikmetine uygun biçimde yaşanmasını ifade etmiştir.³⁸⁷

Yapılan tanımlara göre hak kavramının "gerçeğe uygunluk" anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

2.1.4.2. Hak Kavramının Terim Anlamı

Hak, terim anlamda "hükümün vâkıya uygun olması, söz/akîde/din/mezhep için kullanılan sıfat, dinî açıdan sevap"³⁸⁸, "son derece âdil, Hakk'ı izhar eden, vaadinde doğru olan"³⁸⁹, "Hz. Peygamber'in getirdiği bilgi/hüküm/buyruk/yasaklar, evrensel gerçeklik, varlıktaki düzen ve denge, Allah'ın hem evrenin düzenini belirleyen hem de insan eylemlerinin nasıl olması gerektiğini bildiren objektif ve mutlak yasaları"³⁹⁰, "fiilen var olan, mevcudiyeti ve ulûhiyyeti gerçek olan"³⁹¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Esmâ-i hüsnâdan biri olan³⁹² Hak, Allah'a nispet edilmiştir.³⁹³ Âlimler bu kavramı vücûd (var oluş) ve mutâbakat (gerçeğe uygunluk) olmak üzere iki esas anlamda kullanmışlardır. Bu bakımdan vâcibü'l-vücûd (varlığı kendinden ve zaruri olan) tamlaması Allah'a³⁹⁴; mutâbakat (مطابقة) ise Allah'ın, zihin ve tabiattaki nesnelerin şahitliğine uygun olmasına işaret etmekte dolayısıyla hak, Allah- tabiat- Kur'ân arasındaki münasebet anlamına gelmektedir. Tabiatı inceleyenler, madde âleminde oldukları için maddeden münezzehe olanı tanımlayamamış ya da gereğince takdir edememişlerdir. Bu nedenle Allah, Kur'ân'ı indirerek hem zâtını tanıtmış hem de zâtındaki hakikat ile inananların bilgisini uyumlu hale getirmiştir. Yaratan ile yaratılan arasında kurulan bu bağ, mutâbakat olarak isimlendirilmiş³⁹⁵, bu durum ise ilgili kısımda açıklanan adâlet kavramının "tevhîd" anlamıyla ilişkilendirilmiştir.

³⁸⁷ Mehmet Demirci, "Hakikat", Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, c. 15, s. 178.

³⁸⁸ Cürçânî, age, 120.

³⁸⁹ Âlûsî, age, 6, 44.

³⁹⁰ Karaman v.dğr, age, 4, 35.

³⁹¹ Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, c. 11, s. 404- 418.

³⁹² Tirmizî, age, "Dua", bl. 83, hn. 3507; İbn Mâce, age, "Dualar", bl. 10, hn. 3861.

³⁹³ Topaloğlu, "Hak", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, c. 15, s. 152.

³⁹⁴ Topaloğlu, "Hak", 15, 152.

³⁹⁵ Topaloğlu, "Hak", 15, 152.

Bazı âyetlerde hak kavramı ilâhî mesaj anlamında Kur'ân'a, kendini mecnun olarak niteleyenlerin³⁹⁶ aksine "ilâhî mesajı getiren kişi" anlamında Hz. Peygamber'e ve bu ilâhî mesajlara dayanan din anlamında İslâm'a nispet edilmiştir. Kutsal kabul edilen bu kelimeye aykırı söylenen bütün sözler, Allah'a, Kur'ân'a ve dine karşı yapılmış açık hakaret şeklinde nitelendirilmiştir.³⁹⁷

Hakkın terim anlamda "Allah'ın yarattıklarıyla ve Kur'ân'da bildirdikleriyle uyumlu olması" manasında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu durum, öğretimin "yakından uzağa" ilkesinden hareketle Allah'ın tabiatı tecelli etmesi ve kendini bildirmesi ile açıklanabilir. Söz gelimi O'nun varlığı gerçek olduğu için zâtı, sözleri, yarattıkları, emir ve yasakları da hak ile ifade edilmektedir.

2.1.4.3. Hak Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

Hak, Kur'ân'da farklı hallerde 287 defa zikredilmiş³⁹⁸, "bir sözün veya davranışın olması gerektiği şekilde, olması gerektiği kadar ve olması gerektiği zamanda söylenilmesi yahut yapılması"³⁹⁹, "kıyamet günü"⁴⁰⁰, "bir şeye gerçekte olduğu şekilde inanma"⁴⁰¹, Allah⁴⁰², yaratılmış her şey⁴⁰³ anlamlarında kullanılmıştır.

Hak, esmâ-i hüsnâdan biri⁴⁰⁴ olarak Allah için kullanılsa da bazı âyetlerde Hz. Peygamber⁴⁰⁵, Kur'ân⁴⁰⁶ ve din⁴⁰⁷ için kullanılmıştır. Böylece Hz. Peygamber'in misyonuna dikkat çekilmiş⁴⁰⁸, hakkın delil ve âyetlerin ortaya konulması, şeriatın tamamlanması ve herkese yayılması şeklinde gerçekleştiği söylenmiştir.⁴⁰⁹

³⁹⁶ Sebe 34/43.

³⁹⁷ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 5. Baskı, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 172, 173, 174.

³⁹⁸ Topaloğlu, "Hak", 15, 152.

³⁹⁹ Yûnus 10/33; Mû'minûn 23/71; Secde 32/13.

⁴⁰⁰ Bakara 2/146, 147, 149; Yûnus 10/53; Hâkka 69/ 1, 2; İsfahânî, *Müfredât*, 279.

⁴⁰¹ Bakara 2/213; İsfahânî, *Müfredât*, 279.

⁴⁰² Yûnus 10/30, 32; İsfahânî, *Müfredât*, 279.

⁴⁰³ Yûnus 10/5.

⁴⁰⁴ Kehf 18/44; Hac 22/6, 62; Nûr 24/25; Lokmân 31/30; Tirmizî, age, "Dua", 83, hn. 3507; İbn Mâce, age, "Dualar", bl. 10, hn. 3861.

⁴⁰⁵ Bakara 2/119; Tevbe 9/62; Neml 27/79.

⁴⁰⁶ Bakara 2/176; Yûnus 10/94.

⁴⁰⁷ Tevbe 9/29, 33; İsrâ 17/ 81.

⁴⁰⁸ Tevbe 9/33.

⁴⁰⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 279.

Âyetlerde kullanılan hak ile ilgili şu örnekler verilebilir: "Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir (هُوَ الْحَقُّ). O'nun dışındaki taptıkları ise bâtilin ta kendisidir."⁴¹⁰, "Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir (هُوَ الْحَقُّ). O'ndan başka taptıkları ise hiç şüphesiz bâtildir."⁴¹¹ âyetlerinde hak, "asıl tapınılacak olan Allah, hakikat"⁴¹², "en üstün gerçek, varlık âleminde yaşam ve ölüm sürecini belirleyen diri güç"⁴¹³ anlamında; "Çünkü Allah hakkın ta kendisidir (هُوَ الْحَقُّ). O, ölüleri diriltir. Yine O, her şeye hakkıyla kâdirdir."⁴¹⁴, "İşte O, sizin gerçek Rabbiniz (رَبُّكُمْ الْحَقُّ) olan Allah'tır."⁴¹⁵ âyetlerinde "Allah'ın insan hayatını her bakımdan yönlendirecek sınırsız güce sahip olduğuna, Hakk oluşunun her şeyin yaratıcısı olmasına dayandırılmasına"⁴¹⁶ işaret edilen manaya uygun kullanılmıştır. "Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adâletle (بِالْحَقِّ) hükmet!"⁴¹⁷, "Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adâletle (بِالْحَقِّ) hükmet, haksızlık etme."⁴¹⁸, "O halde insanlar arasında adâletle (بِالْحَقِّ) hükmet."⁴¹⁹ âyetlerinde hak, "Allah'ın kitabına göre hükmetmeyi"⁴²⁰ ifade etmiş ve adâlet⁴²¹ ile eş anlamda kullanılmıştır. Buna göre hak ile hükmetmeyen de tıpkı adâlet ile hükmetmeyen gibi kâfir, zâlim ve fâsık şeklinde nitelendirilmiştir.⁴²² "Mûsâ'nın kavminden hak (بِالْحَقِّ) ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk vardır."⁴²³, "Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten (بِالْحَقِّ) ve adâleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur."⁴²⁴ âyetlerinde kişilerin her dönem adâleti gözetmesinin istenmesine, "Eğer hak (الْحَقُّ) onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu."⁴²⁵ âyetinde

⁴¹⁰ Hac 22/62.

⁴¹¹ Lokmân 31/30.

⁴¹² Karaman v.dğr, age, 3, 748; 4, 344.

⁴¹³ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, 171.

⁴¹⁴ Hac 22/6.

⁴¹⁵ Yûnus 10/32.

⁴¹⁶ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, 172.

⁴¹⁷ A'râf 7/89.

⁴¹⁸ Sâd 38/22.

⁴¹⁹ Sâd 38/26.

⁴²⁰ Ebüssuûd, age, 4, 437.

⁴²¹ Nisâ 4/58; Mâide 5/42; Sâd 38/22, 26.

⁴²² Mâide 5/44, 45, 47; Hayreddin Karaman, "Adâlet", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s. 344.

⁴²³ A'râf 7/159.

⁴²⁴ A'râf 7/181.

⁴²⁵ Mü'minûn 23/71.

"Peygamber'in getirdiği bilgileri, hükümleri, buyruk/yasakları veya bütünüyle evrensel gerçekliği, varlıktaki düzen ve dengeye"⁴²⁶ işaret etmiştir.

Hak kavramının Kur'ân'da "gerçek ve tek olan, bâtıl olmayan, her şeyi yaratan ilâh" anlamında Allah için kullanıldığını söyleyebiliriz. Böylece "Allah'ın ilâhlığının kabul edilmesi" anlamına gelen adâlet ile eş anlamda kullanılmıştır. Bağlantılı olarak Allah'ın hükümlerini içeren kitap olan Kur'ân ve din olan İslâm da bu kavram ile ifade edilmiştir.

2.1.5. Sıdk

Adâlet ile eş anlamlı ele alacağımız dördüncü kavram sıdk'tır. Sıdk'ın sözlük ve terim anlamı ile Kur'ân'daki kullanımı aşağıda açıklanmıştır:

2.1.5.1. Sıdk Kavramının Sözlük Anlamı

Sıdk (الصدق), *s-d-k* (ص د ك) kökünden türemiş bir kavramdır. Sözlükte "doğruluk, sözün hem kalpte olana hem haber verilen şeye uygun olması, yalanın (كُذِّبَ) zıddı"⁴²⁷ anlamlarına gelmektedir.

İtikat ile ilgili konular (صَدَقَ ظَنِّي: zannım doğru çıktı.) ve bedenlen gerçekleşen fiiller (صَدَقَ فِي الْقِتَالِ: savaşın hakkını verdi.) hakkında kullanılmaktadır.⁴²⁸

Aynı kökten türeyen *sıddık* (صَدِيقٌ)/ *sâdık* (صَادِق), "sürekli doğru söyleyen, hiç yalan söylemeyen kişi" anlamındadır. Bazılarına göre bu kişiler, doğru söylemeyi alışkanlık haline getirdiklerinden dolayı yalan söyleyemedikleri için, bazılarına göre sözlerindeki doğruluk davranışlarına yansıdığı için bu sıfatla ifade edilmiştir. "Allah ve peygamberlere iman edenler"⁴²⁹ anlamında peygamberlerden sonraki en faziletli kişileri bildirmektedir.⁴³⁰ Hz. Meryem⁴³¹, Hz. Yûsuf⁴³², Hz. İbrâhim⁴³³ ve Hz. İdrîs⁴³⁴, Kur'ân'da sıddık olarak zikredilmiştir. *Tasdik* (تَصْدِيقٌ), "doğrulanması gereken her şeyle ilgili (صَدَقْنِي)

⁴²⁶ Karaman v.dğr, age, 4, 35.

⁴²⁷ İsfahânî, *Müfredat*, 552.

⁴²⁸ İsfahânî, *Müfredat*, 552.

⁴²⁹ Hadîd 57/19.

⁴³⁰ İsfahânî, *Müfredat*, 552.

⁴³¹ Mâide 5/75.

⁴³² Yûsuf 12/46.

⁴³³ Meryem 19/41.

⁴³⁴ Meryem 19/56.

فعله: Onun fiili beni doğruladı/صدقني سن بكره : Bana genç devenin yaşını doğru söyledi.)"⁴³⁵ kullanılmaktadır. *Sadakat* (صدقة), "sevgi konusunda inancın doğru olması"; *sadaka* (الصدقة), "kişinin gönüllü olarak Allah'a yaklaşmak için malından verdiği şey, kadına verilen mehir (وقد أصدقها: Kadına mehrini verdim.)"⁴³⁶ anlamlarına gelmekte ve sıdkın "kalp ile inanılanın söz ve davranışlarla desteklenmesi" manasına uygun kullanılmaktadır.

Sözlükteki anlamlarına göre sıdk kavramının adâletin "insanın iç/dış-söz/davranışlarının eşit olması" anlamına karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Buna göre kalbinden geçenleri söz ve davranışlarına yansıyan insan, doğruluk bakımından sâdık olarak nitelendirilebilir.

2.1.5.2. Sıdk Kavramının Terim Anlamı

Sıdk, terim anlamda "kişinin zihninden geçenlerle ağzından çıkanların uyumlu olması"⁴³⁷, "hakikati konuşma, gerçeğe uygun bilgi verme, dürüst ve güvenilir olma, vaadine sadakat gösterme, hakikati ifade eden, gerçeğe uygun söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik, dünyada insanlara peygamberlerin diliyle bildirilen gerçek vaad"⁴³⁸, "ilâhî kelâmın niteliği"⁴³⁹ şeklinde tarif edilmiştir.

Sıdk, "konuşmada, niyet ve iradede, karar vermede, kararında durmada, amelin gösterişsiz yapılması anlamında, dinî ve manevî olarak Allah'a saygı ve bağlılığın ifadesinde kullanılmıştır."⁴⁴⁰ Hz. Peygamber "Doğruluk insanı hâlis iyiliğe götürür, hâlis iyilik de cennete kılavuzluk eder. İnsan, doğruluk ede ede nihayet bu seciyesiyle (huy) siddîk olur."⁴⁴¹ buyurarak sıdkın önemine dikkat çekmiştir.

Hak kavramı ile bağlantılı olan bu kelime sözle ilgili kullanılmaktadır. Hak, bir şeyin gerçeğe uygunluğunun; sıdk, bu uygunluğun gerçeğe mutabık şekilde anlatılmasının ifade edilmesidir. "Hak, doğrunun nesnel yanı; sıdk ise sözün nesnel doğruya uygunluğudur."⁴⁴²

⁴³⁵ İsfahânî, *Müfredat*, 553.

⁴³⁶ İsfahânî, *Müfredat*, 554, 555.

⁴³⁷ İsfahânî, *Müfredat*, 552.

⁴³⁸ Ahkâf 46/16; Çağrıcı, "Sıdk", Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul, 2009, c. 37, s. 98-100.

⁴³⁹ Çağrıcı, "Adâlet", 341.

⁴⁴⁰ Çağrıcı, "Sıdk", 37, 98-100.

⁴⁴¹ Buhârî, age, "Edep", bl. 69, hn. 119; Müslim, age, "İyilik", bl. 29, hn. 104.

⁴⁴² Çağrıcı, "Sıdk", 98- 100; İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 171.

Kalp ile inanılan şeyin söz ve davranışlara yansımaları gerekmektedir, aksi takdirde sıdk şartları yerine getirilmemiş olmaktadır. Bu durumda söz ya sıdk ile hiç nitelendirilmemekte ya da duruma göre sıdk (صِدْق) veya kizb (كِذْب) ile nitelendirilmektedir.⁴⁴³ Buna göre münafıkların inanmadığı halde "Muhammed Allah'ın elçisidir."⁴⁴⁴ demeleri, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin doğru olması bakımından sıdk (صِدْق), münafıkların inanmaması bakımından kizb (كِذْب) olarak tavsif edilmiştir.⁴⁴⁵

Sıdkın terim anlamda "gerçeğe uygun bilginin ifade edilmesi ya da gösterilmesi" şeklinde tanımlanabileceğini söyleyebiliriz. İnanç, söz ve davranış unsurlarının tümünün mutabık olmasıyla gerçekleşen bu ifade, bu unsurlardan biri eksik olduğunda gerçekleşmemektedir. Bu nedenle inanılan şeyin söz ve fiillerle örtüşmesi gerekmektedir.

2.1.5.3. Sıdk Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

Sıdk, Kur'ân'da farklı hallerde 15 defa zikredilmiş⁴⁴⁶, "doğruluk", "dürüstlük"⁴⁴⁷, "açık ya da gizli her türlü iyi fiil"⁴⁴⁸, "Kur'ân'ın niteliklerinden biri"⁴⁴⁹, "peygamberlerin söylediklerinin doğru olduğu ve sözlerinin yüce anlamlar taşıdığı ya da doğruluktan yana üstün bilinmeleri"⁴⁵⁰, "Allah'ın vaadini yerine getirmesi"⁴⁵¹ anlamlarında kullanılmıştır.

İtikat edilen konunun söz ve davranışlarla desteklenmesi gerektiği Kur'ân'da bildirilmiş⁴⁵², tasdik etme ya da inanılan şeyin sözlerle/davranışlarla uyuşması şeklinde ifade edilmiştir. Örneğin "*Kendilerine ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden (مُصَدِّقٌ) bir kitap (Kur'ân) gelince onu inkar ettiler.*", "*O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı (مُصَدِّقٌ) olarak indirdi.*"⁴⁵³, "*Bu (Kur'ân) da, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap lisanıyla indirilmiş, doğrulayıcı (مُصَدِّقٌ) bir kitaptır.*"⁴⁵⁴ âyetlerinde sıdk, "Tevrat'la uyuşma" manasında, tevhîd inancının Hz.

⁴⁴³ İsfahânî, *Müfredat*, 552.

⁴⁴⁴ Münâfikûn 63/1.

⁴⁴⁵ İsfahânî, *Müfredat*, 552.

⁴⁴⁶ Çağrı, "Sıdk", 98- 100.

⁴⁴⁷ İsrâ 17/80.

⁴⁴⁸ Yûnus 10/2; Şuarâ 26/84.

⁴⁴⁹ En'âm 6/115.

⁴⁵⁰ Meryem 19/50; Karaman v.dğr, age, 3, 603.

⁴⁵¹ Âl-i İmrân 3/152.

⁴⁵² Ahzâb 33/8; Fetih 48/27; Zümer 33/33.

⁴⁵³ Âl-i İmrân 3/3.

⁴⁵⁴ Ahkâf 46/12.

Muhammed ile başlamadığının, önceki dinlerin de hak oluşunun tasdik edilmesini terennüm etmiştir.⁴⁵⁵

Sıdk ile ilgili başka âyetlerden örnek verilecek olursa "*Rabbini söz, doğruluk (صِدْقًا) ve adâlet bakımından tamamlanmıştır.*"⁴⁵⁶ âyetinde "sözde ve işte doğruluk, dürüstlük, gerçeğe uygunluk"⁴⁵⁷, "Allah'ın sözünün haber türünden doğruluk ve mükellefiyet bildiren türden adâlet bakımından tam/mükemmel olması" anlamında adâletin "doğruluk ve kemâl" tanımına uygun kullanılmıştır. "*Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adâletli (فَاعْدِلُوا) olun.*"⁴⁵⁸ âyetinde zikredilen adâlet, "çeşitli konularla ilgili bilgi, haber, hüküm, övgü, yergi, sözleşme, yemin, vaad, vasiyet, öğüt, eleştiri, emir, istek, istişare gibi her türlü sözlü ilişkilerde adâletli, dürüst ve doğru olma; haksızlık, zulüm, incitme, eziyet, hakaret gibi ahlâka aykırı amaçlar güden sözler sarf etmekten sakınma"⁴⁵⁹ anlamlarındadır.

Sıdkın Kur'ân'da "doğru söz" anlamında âyetler için kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda insanların bu sözleri/hükümleri hayata geçirmeleri ile doğru düşünmeleri, konuşmaları ve davranmaları, adâlet kavramının "Allah'ın emirlerine riayet etme, yasaklarından sakınma" tanımına uygunluk göstermektedir.

2.1.6. İstikamet

Adâlet ile eş anlamlı ele alacağımız beşinci kavram istikamettir. İstikametın sözlük ve terim anlamı ile Kur'ân'daki kullanımı aşağıda açıklanmıştır:

2.1.6.1. İstikamet Kavramının Sözlük Anlamı

İstikamet (الاستقامة), k-v-m (ق و م) kökünden türeyen bir mastardır. Sözlükte "düz bir çizgi üzerinde olan yol, insanın doğru yolu izlemesi"⁴⁶⁰, "aşırılıktan uzak, dosdoğru, düzgün"⁴⁶¹, eğriliğin (اعوجاج) zıddı, adâlet"⁴⁶² anlamlarına gelmektedir.

⁴⁵⁵ Karaman v.dğr, age, 1, 465, 466.

⁴⁵⁶ En'âm 6/115.

⁴⁵⁷ Karaman v.dğr, age, 2, 459.

⁴⁵⁸ En'âm 6/152.

⁴⁵⁹ Karaman v.dğr, age, 2, 490, 491.

⁴⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 823.

⁴⁶¹ Cevherî, age, 5, 2017.

⁴⁶² Cürçânî, age, 37, 191.

Aynı kökten türeyen *kayyim* (قَيِّمًا), istikamet ile eş anlamlı olup "insanların dünya ve âhiret hayatlarını düzenleyen sabite"⁴⁶³yi ifade etmektedir. Bu bakımdan *dînü'l-kayyim* (الدِّينُ الْقَيِّمُ)⁴⁶⁴, "herhangi bir eğrilik, yanlışlık içermeyen, haktan ayrı bir yönü bulunmayan doğru din" anlamındadır. *Kütübün kayyime* (كُتُبٌ قَيِّمَةٌ)⁴⁶⁵ ise "doğruyu yanlıştan ayıran hak kitaplar" manasında istikametle "doğru" anlamına karşılık gelmektedir.⁴⁶⁶

Sözlük anlamına göre istikametle "dosdoğru olma" şeklinde doğruluğun mübalağalı durumu hakkında kullanıldığını söyleyebiliriz. Büsbütün doğru ve hiçbir eğriliği olmayan din ile ilgili olan bu kelime aynı zamanda yol anlamına gelip insanın bu dinin hükümlerine riayet etmesi ile doğru bir insan olmasının yol/yöntemlerine işaret etmektedir.

2.1.6.2. İstikamet Kavramının Terim Anlamı

İstikamet, terim anlamda "itidal üzere bulunma, adâletten/doğruluktan ayrılmayıp akıl dairesinde yürüme"⁴⁶⁷, "dosdoğru ve dengeli olan"⁴⁶⁸, "dinen mahzurlu şeylerden kaçınma, hak yolda yürümeyi ifade eden adâlet"⁴⁶⁹, "dinî ve ahlâkî hükümlere uygun bir hayat sürme, her türlü aşırılıktan sakınma, Allah'a itaat edip Hz. Muhammed'in sünnetine uyma, İslâm dışı her türlü inançtan ve sünnete aykırı düşünce ve davranışlardan, bid'at ve hurafelerden uzak durma, Allah'ın emrine sınıksız sarılma, insanın bütün yükümlülüklerine riayet etmesi, amellerine devam etmesi, dinî- dünyevî konuda itidalli olması, dinin ve aklın irşadına göre ubûdiyyet yolunda ilerlemesi, nefsinin Allah'ın buyruğuna adanması, insanlarla barış halinde olması, bütün fiillerinin değerini belirleyen ahlâkî öz"⁴⁷⁰ şeklinde tanımlanmıştır.

İstikamet genelde yol anlamına gelen *sırat* (الصِّرَاط) kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bu nedenle *sırât-ı müstakîm* (صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ), "dosdoğru yol"⁴⁷¹, "her türlü eğrilik, aşırılık ve sapıklıktan uzak, dosdoğru, adâletli, ölçülü, ılımlı ve dengeli yol"⁴⁷²

⁴⁶³ İsfahânî, *Müfredât*, 821.

⁴⁶⁴ Tevbe 9/36; Yûsuf 12/40; Rûm 30/30, 43.

⁴⁶⁵ Beyyine 98/3.

⁴⁶⁶ Çağrı, Uludağ, "İstikamet", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, c. 23, s. 348.

⁴⁶⁷ Cevherî, age, 5, 2017; İbn Manzûr, age, 12, 498.

⁴⁶⁸ İbn Manzûr, age, 12, 496.

⁴⁶⁹ Cürçânî, age, 191.

⁴⁷⁰ Çağrı, Uludağ, "İstikamet", 23, 348.

⁴⁷¹ Mâide 5/16; A'râf 7/16.

⁴⁷² Karaman v.dğr, age, 1, 229.

anlamlarında, insanı inkâr karanlığından iman aydınlığına çıkaran, peygamber/sıddık/şehîd/sâlihlerin yolu"nu⁴⁷³ ifade etmektedir.

"Bütün evreni kapsayan hikmet, yasa ve düzen" manasında da kullanılan bu kavram Allah'ın evrenle ilişkisi bakımından adâletle eş anlamda kullanılmıştır.⁴⁷⁴ Evrende yarattıklarıyla zâtını zuhûr eden Allah, âyette⁴⁷⁵ belirtildiği üzere dosdoğru yoldadır. Bu, "O'nun hüküm ve tasarruflarının tamamen doğru, adâlete uygun olması ile zulüm, hata ve yanlışlıktan uzak bulunması"⁴⁷⁶ı ifade etmektedir.

İstikamet "her varlığın yaratılış amacına uygunluğu" anlamında adâletin eş anlamlılarından hak kavramı ile de ilişkilendirilmiştir. Buna göre istikamet, yalnızca "dümdüz bir yol" değil, "bazı şeylerin işlevini yerine getirmesi için başka şekil alması"dır.⁴⁷⁷ "Her şeyin varlık yapısına uygun bir istikamete sahip olduğu"⁴⁷⁸, "her şeye hılkatini (varlık ve özelliğini) verenin sonra da doğru yol ve yordamı gösterenin Allah olduğu"⁴⁷⁹ açıklanmıştır.

İstikameti terim anlamda "doğru yolda ilerleme" manasından hareketle "Allah'ın çizdiği yoldan sapmama" şeklinde tanımlayabiliriz.

2.1.6.3. İstikamet Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

İstikamet, Kur'ân'da kırktan fazla âyette zikredilmiş⁴⁸⁰, "Hak üzere olanın yolu"⁴⁸¹, "insanın dosdoğru olması"⁴⁸², "yönelme"⁴⁸³ anlamlarında kullanılmıştır. 9 âyette istikamet mastarından fiil şeklinde; 22 âyette *sırât* (الصِّرَاط), 2 âyette *kıstâs* (الْقِسْطَاس)⁴⁸⁴, bir âyette *hüdâ* (هُدًى)⁴⁸⁵ ve bir âyette *tarîk* (طَرِيق)⁴⁸⁶ kelimeleriyle birlikte *müstakîm* şeklinde anılmıştır.⁴⁸⁷

⁴⁷³ Karaman v.dğr, age, 2, 238.

⁴⁷⁴ Çağrı, Uludağ, "İstikamet", 23, 348.

⁴⁷⁵ Hûd 11/56.

⁴⁷⁶ Karaman v.dğr, age, 3, 179.

⁴⁷⁷ Tâhâ 20/50.

⁴⁷⁸ Çağrı, Uludağ, "İstikamet", 23, 348.

⁴⁷⁹ Karaman v.dğr, age, 3, 636.

⁴⁸⁰ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, age, 109, 861, 862.

⁴⁸¹ Fâtiha 1/6; En'âm 6/153; Hûd 11/56.

⁴⁸² Fussilet 41/30; Hûd 11/112.

⁴⁸³ Fussilet 41/6.

⁴⁸⁴ İsrâ 17/35; Şuarâ 26/182.

⁴⁸⁵ Hac 22/67.

⁴⁸⁶ Ahkâf 46/30.

⁴⁸⁷ Çağrı, Uludağ, "İstikamet", 23, 348.

Âyetlerde kullanılan istikamet ile ilgili şu örnekler verilebilir: "*Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin (سَتَقَامُوا) üzerine melekler iner.*"⁴⁸⁸, "*'Rabbimiz Allah'tır.' deyip sonra da dosdoğru (سَتَقَامُوا) yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.*"⁴⁸⁹ âyetlerinde istikamet, "samimi ve kararlı bir imanla hak ve hayır yolunda istikrarlı, dengeli bir hayat sürdürme"⁴⁹⁰, "Allah rızasını kazandıran davranışlar manasındaki amel-i sâlih'in itidal ve devam üzere olması"⁴⁹¹, "Allah'a şirk koşmama ve itaat etme"⁴⁹² anlamlarında; Hz. Peygamber'in "Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol!"⁴⁹³ hadisinde işaret edilen manaya uygun kullanılmıştır. Buna göre istikamet'in ilk şartı tevhi'dir. Tevhîd, "insanın her türlü şek ve şüpheden uzak oluşunun duygu, düşünce ve eylemlerine yansımış halini böylece doğru, iyi ve adâletli çizgiye yönelmesini ifade etmekte, bu çizgi de istikamet olarak açıklanmaktadır."⁴⁹⁴ Âyette imandan sonra sümme (نَمَّ/sonra) edatının kullanılması, istikamet'in önemine işaret etmektedir.⁴⁹⁵ Nitekim Râzî tüm bilgilerin başında mârifetullahın (Allah'ı bilme) olduğunu, insanın yetkinliğinin ise Allah'ın zâtını bilme ve O'nun yolunda dengeli ve istikrarlı yürümeyle sağlandığını söylemiştir.⁴⁹⁶ "*De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola (إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ), dosdoğru dine (دِينًا قَيِّمًا), Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi.*"⁴⁹⁷ âyetinde istikamet, eş anlamlısı kayyım ile birlikte zikredilerek "Hz. Muhammed'in yeni bir din uydurmadığı aksine bütün hak dinlerde var olduğu halde unutulmuş veya tahrif edilmiş olan evrensel ilkeleri benimseyip tebliğ ettiği, dolayısıyla geçmiş peygamberlerin bir devamı olduğu"⁴⁹⁸ manasında; "*O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol (فَاسْتَقِيمْ)!*"⁴⁹⁹ âyetinde ise "bütüncü, devamlı ve tutarlı dindarlık, dinî hayat"⁵⁰⁰ anlamlarında kullanılmıştır. Hz. Peygamber,

⁴⁸⁸ Fussilet 41/30.

⁴⁸⁹ Ahkâf 46/13.

⁴⁹⁰ Çağrı, Uludağ, "İstikamet", 23, 348.

⁴⁹¹ Karaman v.dğr, age, 5, 32.

⁴⁹² Sâbûnî, age, 3, 122.

⁴⁹³ Müslim, age, "İman", bl. 13, hn. 62.

⁴⁹⁴ Karaman v.dğr, age, 4, 706.

⁴⁹⁵ Zemahşerî, age, 4, 198.

⁴⁹⁶ Çağrı, Uludağ, "İstikamet", 23, 348.

⁴⁹⁷ En'âm 6/161.

⁴⁹⁸ Karaman v.dğr, age, 2, 496, 497.

⁴⁹⁹ Hûd 11/112.

⁵⁰⁰ Karaman v.dğr, age, 3, 205.

"Hûd sûresi beni ihtiyarlattı."⁵⁰¹ buyurarak bu dindarlığın yüklediği sorumluluğun önemine vurgu yapmıştır.

İstikamet kavramının Kur'ân'da "Allah'ın emrettiği dinî yaşam" anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. İnsan ancak bu emirlere riayet ettiği sürece doğru yolda ilerleyecektir.

2.1.7. Vasat

Adâlet ile eş anlamlı ele alacağımız altıncı kavram vasattır. Vasatın sözlük ve terim anlamı ile Kur'ân'daki kullanımı aşağıda açıklanmıştır:

2.1.7.1. Vasat Kavramının Sözlük Anlamı

Vasat (الوسط), v-s-t (وس ط) kökünden türeyen bir mastardır. Sözlükte "orta, orta yol, aynı ölçüde iki taraftan olması, birbirine eşit iki tarafın olması, tefrit ve ifrattan korunma, insafli, adâletli, ölçülü, eşit, iki uç arasında, itidalli, ılımlı olma"⁵⁰² anlamlarına gelmektedir.

Vasatın sözlükte "bir şeyin ortası" anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.

2.1.7.2. Vasat Kavramının Terim Anlamı

Vasat, terim anlamda "adâlet"⁵⁰³, "hayatın her alanında dengeli ve ölçülü olma"⁵⁰⁴, "ümmetin her konuda ifrat ve tefritten uzak, mutedil hareket etmesi"⁵⁰⁵ şeklinde tarif edilmiştir.

İnsan, sorumlu bir varlık olup boş yere yaratılmamıştır.⁵⁰⁶ Bu aynı zamanda onun diğer varlıklardan üstün olduğunu ifade etmektedir. Zira diğer canlılar yok olup

⁵⁰¹ Tirmizî, age, "Kur'ân'ın Tefsiri", bl. 57, hn. 3297.

⁵⁰² İsfahânî, *Müfredât*, 1008, 1009.

⁵⁰³ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî, *Tenvirü'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, çev. Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992, s. 15; Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî' et-Tüsterî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, Matbaatü's-Seâde, Mısır, 1326/1908, s. 21; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Ali M. el-Becâvî, Daru'l-Mârifet, Beyrut, 1392/1972, c. 1, s. 40; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, Matbaatü'l-Cemaliyye, Mısır, 1328/1910, c. 2, s. 270; Şevkânî, age, 1, 150; Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-Âlemi, Beyrut, 1411/1991, c. 1, s. 318.

⁵⁰⁴ Çağrı, "İtidal", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, c. 23, s. 456.

⁵⁰⁵ Karaman v.dğr, age, 1, 229.

⁵⁰⁶ Mü'minûn 23/115.

gidecekken insan sonsuza dek varlığını sürdürecektir.⁵⁰⁷ Allah bu sorumluluklarını hatırlatıp uyarmak için onları imana, ibadete ve güzel ahlâka yönlendiren⁵⁰⁸ Kur'ân'ı indirmiştir.⁵⁰⁹ Çünkü Allah, insana değer vermektedir.⁵¹⁰ Aşırılıklardan kaçınma/ortayı gözetme de bu sorumluluklardan biri olup yeme/içme/giyinme⁵¹¹, yürüyüş ve tavır⁵¹², nicelik ve nitelik yönünden harcama⁵¹³, ibadet etme⁵¹⁴ bakımından hayatın her alanını kapsamaktadır.

İslâm münzeviliğin aksine sosyal yaşamı savunan bir din olup insanları kendisine ve ailesine karşı sorumlu tutmuş⁵¹⁵, onların dünyada meşru olan şeylerden kendilerini uzak tutmamaları gerektiğini öğütlemiştir.⁵¹⁶ Bu bakımdan vasat, adâletin "orta yolu gözetme, denge"⁵¹⁷ anlamlarına uygun kullanılmıştır.

Vasat kavramını terim anlamda "ifrat ve tefritten uzak durma, dengeli davranma" olarak tanımlayabiliriz. Kur'ân insana bu yoldaki ölçütleri bildirmiş, onun kendi değerini çizmesini istemiştir.

2.1.7.3. Vasat Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

Vasat, Kur'ân'da farklı hallerde 5 defa geçmiş⁵¹⁸, "dengeli ve ılımlı din/İslâm"⁵¹⁹, "orta"⁵²⁰ anlamlarında kullanılmıştır.

Bu kavramın âyetlerde kullanımı ile ilgili şu örnekler verilebilir: "*İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil (وَسْطًا) bir millet kıldık.*"⁵²¹ âyetinde ümmet (أُمَّةً) kelimesiyle birlikte (أُمَّةً وَسْطًا) "ifrat ve tefritlerden korunarak inancında, ahlâkında, her türlü tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve adâlet çizgisinde kalmayı başaran dengeli, sağduyulu, ölçülü, insafli ve uyumlu nesil,

⁵⁰⁷ Karaman v.dğr, age, 4, 47.

⁵⁰⁸ Karaman v.dğr, age, 5, 17.

⁵⁰⁹ Karaman v.dğr, age, 3, 624.

⁵¹⁰ Karaman v.dğr, age, 4, 338.

⁵¹¹ A'râf 7/31.

⁵¹² Lokmân 31/18, 19.

⁵¹³ Furkân 25/67; İsrâ 17/29.

⁵¹⁴ Tâhâ 20/2.

⁵¹⁵ Buhârî, age, "Hükümler", bl. 1, hn. 2.

⁵¹⁶ İbn Mâce, age, "Zühd", bl. 1, hn. 4100.

⁵¹⁷ Ferâhîdî, age 2, 40; İbn Manzûr, age, 11, 430- 432; Çağrı, "Adâlet", 1, 341.

⁵¹⁸ Bakara 2/143, 238; Mâide 5/89; Kalem 68/28; Âdiyât 100/5.

⁵¹⁹ Bakara 2/143.

⁵²⁰ Bakara 2/238.

⁵²¹ Bakara 2/143.

toplum; hem maddî ve bedensel tutkulara kapılmaktan, zevk ve sefahate dalmaktan hem de bedensel ve dünyevî ihtiyaçları büsbütün reddederek bir tür ruhbanlık hayatına kendini kaptırmaktan korunan"⁵²² anlamlarında kullanılmıştır. "... *Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden (أَوْسَطُ) on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir.*"⁵²³ âyetinde "ortalama seviye"⁵²⁴; "Namazlara ve orta namaza (وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) devam edin."⁵²⁵ âyetinde namaz (الصَّلَاةِ) kelimesiyle birlikte "orta namaz"⁵²⁶ anlamında zikredilmiştir. Orta namazın öğle, akşam, ikindi ve sabah namazı olduğu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.⁵²⁷

Kur'ân'da zikredilen vasat, insanlara orta yolu gözetmesi ve dengeli olması gerektiğini yalnızca nasihat etmemiş aynı zamanda adâleti yaşatmakla ve varlığını korumakla da onları sorumlu tutmuştur.⁵²⁸

Kur'ân'da vasatın "orta" anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Aşırı davranan milletlerin ortası, yemeğin niceliği anlamında orta hal, namazlardan ortadaki, topluluğun ortası, insanlardan orta yolu tutan ve insafı olanı anlamlarındaki müşterek özellik "orta" anlamını ihtiva etmektedir.

2.1.8. Vefâ

Adâlet ile eş anlamlı ele alacağımız yedinci kavram vefâ'dır. Vefâ'nın sözlük ve terim anlamı ile Kur'ân'daki kullanımı aşağıda açıklanmıştır:

2.1.8.1. Vefâ Kavramının Sözlük Anlamı

Vefâ (الوفاء), "tam, uygun, eksiksiz, tamamen ulaşan şey, yerine getirme, tamamlama" manasına gelen *v-f-y (و ف ي)* kökünden türemiş bir kavramdır. Sözlükte "aldatma (غدر/gadr) ve ihanetin zıddı, verilen sözde durma, yeterli derecede gayret gösterme, bir şeyi tam olarak alma ya da verme"⁵²⁹ anlamlarına gelmektedir.

⁵²² Karaman v.dğr, age, 1, 229.

⁵²³ Mâide 5/89.

⁵²⁴ Karaman v.dğr, age, 2, 334, 335.

⁵²⁵ Bakara 2/238.

⁵²⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 1009.

⁵²⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 1009; Karaman v.dğr, age, 1, 376- 378.

⁵²⁸ Nahl 16/90; Ömer Çapra, *İslam'da İktisadi Nizam*, çev. Hulusi Yavuz, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 81.

⁵²⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 1019; İbn Manzûr, age, 15, 398.

Vefânın sözlükte "bir şeyi tam anlamıyla yerine getirme" manasında kullanıldığını ve tam olarak yerine getirilmeyen konularda ihanet ya da aldatma söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.8.2. Vefâ Kavramının Terim Anlamı

Vefâ, genelde *ahd* (عهد) ve *ukûd* (عُقُود) kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır. Ahd "uyulması gereken anlaşma"⁵³⁰, çoğulu ukûd olan akd/akid ise istiare yoluyla "satış akdi, sözleşme, yemin"⁵³¹ manalarına gelmektedir. Bu bakımdan vefâ/ahde vefâ, terim anlamda "ahdi tamamlama, sözü yerine getirme"⁵³², "adâletin gereği"⁵³³, "sözünde durma, verilen sözlere bağlı kalma, özü sözü doğru olma"⁵³⁴ şeklinde tarif edilmiştir.

Ahd aynı zamanda "Allah'ın rab olduğunu ikrar etme" anlamında kullanılırken ahde vefâ, "bu ikrara bağlı kalma"yı ifade etmektedir.⁵³⁵ Bu bakımdan "imanın temeli" olarak da tanımlanmıştır. Nitekim "...onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."⁵³⁶ âyeti, bazı müfessirlere göre Allah'ın dünyayı yaratmadan önce insan ruhlarını toplayıp kendisinin onların rabbi olduğunu onaylattığını ve bunu tasdik ettikleri hakkında onlardan söz aldığını böylece kendisi ve dünyaya gelecek kulları arasında bir akit yaptığını haber vermektedir. Bazı müfessirlere göre ise bu olay dünya yaratılmadan önce değil, her bireyin bedeni yaratılmadan önce gerçekleşmiştir. Ayrıca Allah'ın ruhlara soru sormasıyla değil, onları kendi varlığı ve birliğini tanıma, kavrama ve kendisine inanma yetenekleriyle donatması böylece onların iç ve dış âleminde zatına işaret edecek deliller yaratması -sanki kendilerinin rabbi olup olmadığını sormak ve onlardan onay almak suretiyle- ve imanlarını temsili dille anlatmasıyla tahakkuk etmiştir.⁵³⁷ Bu yorum "Her çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar."⁵³⁸ hadisiyle beraber her insanın doğasında bu inancın bulunduğunu açıkça ifade etmektedir.⁵³⁹ "Allah'la insanlar arasında vuku bulan bu

⁵³⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 693.

⁵³¹ İsfahânî, *Müfredât*, 674, 675.

⁵³² İsfahânî, *Müfredât*, 1019.

⁵³³ Karaman v.dğr, age, 3, 436.

⁵³⁴ Metin Yurdagür, "Ahid", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s. 534, 535.

⁵³⁵ Süleyman Uludağ, "Ahid", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s. 533, 534.

⁵³⁶ A'râf 7/172.

⁵³⁷ Karaman v.dğr, age, 2, 623- 652.

⁵³⁸ Müslim, age, "Kader", bl. 6, hn. 22.

⁵³⁹ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 23.

sözleşmeye "mîsâk", "kālû belâ", "ahid", "belâ ahdi", "rûz-i elest", "bezm-i ezel" ve "bezm-i elest" gibi çeşitli adlar verilmiştir."⁵⁴⁰ Vefânın "bir şeyi tam olarak alma" anlamına istinaden insanların Allah ile yaptığı bu sözleşmeyi tam şekilde yerine getirmesi, O'nu rab olarak kabul edip emirlerine riayet etmesi gerekmektedir. Çünkü "Müslüman olan kişi, bir bakıma Allah ile ahidleşmiş, O'nun hükümlerine uymayı taahhüt etmiş"⁵⁴¹ demektir.

Ahde vefâ göstermek, "insana yaratılıştaki bahşedilen maddî- manevî nimetlerin Allah'ın istediği şekilde kullanılması yolundaki ahlâkî sorumluluğuna işaret ederken"⁵⁴² ahde vefâ göstermemek, münafıklık alâmetleri arasında sayılmıştır.⁵⁴³ Buna göre insanların hem Allah'la hem kendi aralarında yaptıkları anlaşmalara sâdık olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde zararlı çıkacak ve ebedî saadetten mahrum kalacakları âyette⁵⁴⁴ bildirilmiştir.⁵⁴⁵

Adâletle eş anlamlı kelimelerden söz ile ilgili olan sıdk, vefâyla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda vefâ göstermek, sıdkın bir unsuru sayılmaktadır. Allah yalnızca kâğıt üzerindeki anlaşmalara değil, söz üzerinden yapılan anlaşmalara da sâdık kalınmasını emretmiştir.⁵⁴⁶ Dolayısıyla yeminlerin bağlayıcı olduğu sabit olup Kur'ân'da zikredilmiştir.⁵⁴⁷

Vefânın terim anlamda "verilen sözlere ve yapılan anlaşmalara bağlı kalma" şeklinde tanımlanabileceğini söyleyebiliriz.

2.1.8.3. Vefâ Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

Vefâ, Kur'ân'da ahid, vaad, akid kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır.⁵⁴⁸ "Sözlere ve hem Allah hem kullar arasındaki anlaşmalara riayet etmek dinin ana kuralları arasında

⁵⁴⁰ Yavuz, "Bezm-i Elest", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, c. 6, s. 106- 108.

⁵⁴¹ Karaman v.dğr, age, 2, 491.

⁵⁴² Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, 5. Baskı, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1420/1999, c. 1, s. 9, 10.

⁵⁴³ Bakara 2/27.

⁵⁴⁴ Bakara 2/27.

⁵⁴⁵ Karaman v.dğr, age, 1, 94.

⁵⁴⁶ Nahl 16/91.

⁵⁴⁷ Mâide 5/89; Karaman v.dğr, age, 2, 332, 333; 3, 436.

⁵⁴⁸ Yurdağür, Ahid", 534, 535.

gösterilmiştir. İslâm, tarafların kimliğine ya da anlaşmanın türüne bakmaksızın meşru ve sahih olan her anlaşmanın yerine getirilmesini istemektedir."⁵⁴⁹

Vefânın Kur'ân'daki kullanımı ile ilgili verilecek birkaç örnek şu şekildedir: "*Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz (أَوْفُوا بِالْعُقُودِ)*."⁵⁵⁰ âyetinde vefâ, akit kelimesiyle birlikte "sözleşmelerin yerine getirilmesi" anlamında; "*Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler.*"⁵⁵¹, "*Emanetlerine ve ahidlerine riayet edenler...*"⁵⁵² âyetlerinde ahde vefâ gösterme, "müminlerin sıfatlarından"⁵⁵³ ve "insan ahlâkını olumsuz eğilimlerden temizleme ya da onların etkilerini kırma yollarından biri"⁵⁵⁴ olarak "maddî- manevî emanetler/görevler ya da insanların ikrar ettiği ilâhî hükümler"⁵⁵⁵ anlamlarında kullanılmıştır. "*Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adâletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun (وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا)*."⁵⁵⁶ âyetinde zikredilen adâlet, "doğru sözlü olma" anlamına gelen sıdkı ifade etmektedir. Vefâ ile sıdkın dolayısıyla adâletin aynı âyette zikredilmesi aralarında kopmaz bir bağ olduğuna⁵⁵⁷ işaret etmektedir.

Kur'ân'da vefânın Allah'ın rab olmasının ikrarı, hükümlerine riayet edilmesi, doğru sözlü olma, sözünden caymama, ahlâkî davranışlardan uzaklaşmama, münafıklık içeren davranışlardan sakınma anlamlarında kullanıldığını söyleyebiliriz.

2.2. ADÂLET KAVRAMININ ZIDDI

Adâlet kavramını açıklarken konunun daha iyi anlaşılması için zıt kavramların da açıklanması gerektiğini uygun gördük. Konu dışına çıkmamak ve kapsamı sınırlı tutmak üzere genel başlıkta yalnızca zulüm kelimesi, içerikte diğer kavramlar açıklanmıştır.

2.2.1. Zulüm

Zulüm kelimesi halk arasında kötü muamelenin karşılığı olarak kullanılsa da haksızlığa işaret eder. Gerçi her haksızlık kötü muamelenin başka bir ifadesidir.

⁵⁴⁹ Karaman v.dğr, age, 2, 202, 203.

⁵⁵⁰ Mâide 5/1.

⁵⁵¹ Mü'minûn 23/8.

⁵⁵² Meâric 70/32.

⁵⁵³ Yurdagür, "Ahid", 534, 535.

⁵⁵⁴ Karaman v.dğr, age, 5, 458.

⁵⁵⁵ Karaman v.dğr, age, 4, 12.

⁵⁵⁶ En'âm 6/152.

⁵⁵⁷ Yurdagür, "Ahid", 534, 535.

2.2.1.1. Zulüm Kavramının Sözlük Anlamı

Zulüm (الظلم), *z-l-m* (ظ ل م) kökünden türemiş bir kavramdır. Sözlükte "bir şeyi kendisine ait olan yerin dışına koymak"⁵⁵⁸, "haddi aşma, doğru yoldan sapma"⁵⁵⁹, "adâlet, kıst, insafın karşıtı"⁵⁶⁰ anlamlarına gelmektedir. Bir şeyi artırma/eksiltme veya zamanından/mekânından saptırmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin kazılmaması gereken bir yer kazıldığında "ظَلَمْتُ الْأَرْضَ : Toprağa zulmettim" denilmiştir.⁵⁶¹

Zulüm ile aynı kökten türeyen *zulmet* (الظلمة) "karanlık, aydınlığın olmaması, nurun (النور) zıddı"⁵⁶² anlamında cehâlet (الجهالة), şirk (الشرك) ve fısık (الفسق) ifade etmek için kullanılmıştır.⁵⁶³ *Tazallüm* (نظلم) zulümden şikâyetçi olma, *inzılâm* (انظلام) kendi kendine zulmetme/zulme katlanma manalarını içermektedir.⁵⁶⁴

Sözlük anlamına göre zulüm kavramının "bir şeyi ait olmadığı yere koyma" anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Zira adâlet, herkese hak ettiğini verme anlamında o hakkın kişide durması, başka birinde durmaması gerektiğini ifade etmektedir. Zulüm ise adâletin zıddını ifade etmesiyle bu anlamda kullanılmıştır.

2.2.1.2. Zulüm Kavramının Terim Anlamı

Zulüm terim anlamda "büyük/küçük günahlar"⁵⁶⁵, "haktan bâtıla yönelme, başkasının mülkünde tasarruf etme"⁵⁶⁶, "kötülüklerin bir cüzü değil tamamı"⁵⁶⁷, "işkence, bir hakkı kendi yerinden başka bir yere koyma"⁵⁶⁸, "hak edene hakkını vermeme, cefa"⁵⁶⁹, "adâlete uymayan hareket"⁵⁷⁰ şeklinde tarif edilmiştir.

Âlimler zulüm kelimesini Allah'a, diğer insanlara ve nefse karşı işlenen olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Allah'a karşı zulmün şirk, küfür ve nifâkın⁵⁷¹, insanlara

⁵⁵⁸ Cevherî, age, 5, 1977; İsfahânî, *Müfredât*, 624; Cürçânî, age, 186; Fîrûzâbâdî, age, 1464.

⁵⁵⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 624; İbn Manzûr, age, 13, 373; Kefevî, age, 433.

⁵⁶⁰ Çağrı, "Zulüm", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, c. 44, s. 507.

⁵⁶¹ İsfahânî, *Müfredât*, 624.

⁵⁶² Ünal, age, 307.

⁵⁶³ İsfahânî, *Müfredât*, 623.

⁵⁶⁴ Çağrı, "Zulüm", 44, 507.

⁵⁶⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 624.

⁵⁶⁶ Cürçânî, age, 186.

⁵⁶⁷ Hadduri, age, 154.

⁵⁶⁸ Türedav, age, 490.

⁵⁶⁹ Ayverdi, Topaloğlu, age, 1199.

⁵⁷⁰ Doğan, age, 1894.

⁵⁷¹ İsfahânî, *Müfredât*, 624; Muhammed Umara, *Adâlet Öğretisinde İnsan Olma Hakkı*, çev. Ali Aslan, Denge Yayınları, İstanbul, 1996, s. 47.

karşı zulmün zâlimliğin⁵⁷² ve hak/hukuk tanımadan insanlara gaddarca davranmanın⁵⁷³, nefse karşı zulmün ise kişinin kendine haksızlık etmesinin⁵⁷⁴ ifadesi olduğunu nitekim tüm zulümlerin kişinin nefesine karşı işlediği zulümden kaynaklandığını söylemişlerdir.⁵⁷⁵

Zulmün "başkasının mülkünde tasarruf etme" anlamı Allah'ın hiçbir şekilde zâlim olamayacağını kanıtlamaktadır.⁵⁷⁶ Ulûhiyyet sıfatına zarar vermesinden dolayı Allah, kendini zulümden berî tutarak zâtını (lizâtihî) adâletle methetmiştir.⁵⁷⁷ Bazı âlimler O'nun zulmü yarattığını ve insanların kesbettiğini dolayısıyla O'na zâlimlik isnad edilemeyeceğini⁵⁷⁸, bazı âlimler ise Allah'ın âdil ve hâkim olduğu için zulmü yaratmakla bile nitelendirilemeyeceğini⁵⁷⁹ söylemişlerdir. Nitekim Allah zulme gücü olmakla vasıflandırılmaz⁵⁸⁰, kullarına asla zulmetmez.⁵⁸¹

Zulüm kelimesinin terim anlamda Allah'a ve hükümlerine riayet etmeme söz gelimi O'nu, peygamberlerini ve kitaplarını reddetme manasında kullanıldığını söyleyebiliriz. Küfrün inkâr etme; şirkin Allah'a ortak koşma; istikbârın O'na karşı büyüklenme; nifâkın küfrü gizleme; tuğyanın haddi aşma; fıkın dinin emirlerine karşı gelme; zenbin ilâhî emir ve yasaklara aykırı davranma; hatanın günah işleme; cevrin eziyet; isyanın meşrû emirlere riayetsizlik anlamında zulmü ifade ettiğini söyleyebiliriz.

2.2.1.3. Zulüm Kavramının Kur'ân'daki Kullanımı

Zulüm kelimesi Kur'ân'da 200'ü aşkın yerde geçmektedir.⁵⁸² Zikredilen ilk zulmü Allah'ın emrini çiğnemesi sebebiyle Hz. Âdem ve Hz. Havva işlerken⁵⁸³ Hz. Nûh (a.s.) kavmi, dine karşı çıkmalarından dolayı "zulmedenler" şeklinde anılmış⁵⁸⁴, Hz. Mûsâ'nın kavmi altın buzağıya tapmalarından dolayı zulmetmiş sayılmıştır.⁵⁸⁵ Nitekim Allah'ın

⁵⁷² Umara, age 47.

⁵⁷³ İsfahânî, *Müfredât*, 625.

⁵⁷⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 625.

⁵⁷⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 624.

⁵⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Matbaatü'l- Halebî, Mısır, 1337, c. 1, s. 80.

⁵⁷⁷ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, 2. Baskı, nşr. Abdülkerîm Osman, Mektebetü Vehebe, Kâhire, 1408/1988, s. 315.

⁵⁷⁸ Hadduri, age, 83.

⁵⁷⁹ Gölcük, Toprak, age, 262.

⁵⁸⁰ Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*, Kahire, 1375/1955, s. 138.

⁵⁸¹ Yûnus 10/44; Kehf 18/49.

⁵⁸² Çağrı, "Zulüm", 44, 507.

⁵⁸³ Bakara 2/35; A'râf 7/19, 23.

⁵⁸⁴ Hûd 11/27, 37, 44.

⁵⁸⁵ Bakara 2/54-59; A'râf 7/160-165.

emirlerini çiğneyenlerin dünyada helak edildiği⁵⁸⁶, âhirette de azaba uğratılacağı⁵⁸⁷ ve yaptıkları iyiliklerin boşa gideceği⁵⁸⁸ Kur'ân'da bildirilmiştir. Küfür⁵⁸⁹, şirk⁵⁹⁰, istikbâr⁵⁹¹, nifâk⁵⁹², tuğyan⁵⁹³, fısk⁵⁹⁴, zenb⁵⁹⁵, hata⁵⁹⁶, isyan⁵⁹⁷, cevâ⁵⁹⁸ kelimeleri de Kur'ân'da zulmün çeşitleri manasında kullanılmıştır.

Sonuç olarak Kur'ân'da zulüm kelimesi, türevleri ve yakın anlamlılarının Allah'ın varlığı ve birliğinin, gönderdiklerinin reddedilmesi anlamlarında kullanıldığını söyleyebiliriz. Adâletin tevhîd anlamına gelmesinden dolayı zulüm, çeşitli şekillerde tevhîdin reddi manasına gelmektedir.

⁵⁸⁶ Hûd 11/67, 94; Kehf 18/59; Ankebût 29/14, 40.

⁵⁸⁷ Âl-i İmrân 3/151; Mâide 5/29; Tûr 52/47.

⁵⁸⁸ Âl-i İmrân 3/117.

⁵⁸⁹ Bakara 2/6, 89, 146, 161; Âl-i İmrân 3/97; En'âm 6/20; İbrâhîm 14/22; Hac 22/25; Ankebût 29/25; Muhammed 47/1; Mümtetine 60/4.

⁵⁹⁰ Nisâ 4/36, 48, 116; Mâide 5/72; En'âm 6/148; A'râf 7/190; Yûsuf 12/106; Ra'd 13/36; İbrâhîm 14/22; Kehf 18/26, 38, 42, 110; Lokmân 31/13; Mümtetine 60/12; Cin 72/20; Beyyine 98/6.

⁵⁹¹ Bakara 2/34; Sâd 38/75.

⁵⁹² Bakara 2/8; Nisâ 4/145; Münâfikûn 63/3.

⁵⁹³ Hûd 11/112; Tâhâ 20/24, 43, 45; Necm 53/17; Rahmân 55/8; Hâkka 69/5, 11; Naziât 79/17.

⁵⁹⁴ Bakara 2/99, 197; Âl-i İmrân 3/110; En'âm 6/49; Tevbe 9/67; Kehf 18/50; Nûr 24/4, 55; Secde 32/18; Hucurât 49/7, 11.

⁵⁹⁵ Enfâl 8/54; Yûsuf 12/29, 97; Şuarâ 26/14; Tekvîr 81/9.

⁵⁹⁶ Nisâ 4/92; İsrâ 17/31.

⁵⁹⁷ Meryem 19/44; Tâhâ 20/121.

⁵⁹⁸ Nahl 16/9.

3. BÖLÜM

TEFHÎMU'L KUR'ÂN'DA ADÂLET

3.1. ANLAM BAKIMINDAN ADÂLET

3.1.1. Allah'ın Birliğine Şahitlik Etmenin Adâlet Olarak İfade Edilmesi

Adâlet kavramı, Allah'ın varlığı ve birliğini ifade etme bakımından şahitlik kavramıyla eşdeğer kullanılır. Her iki kavram da tevhîde işaret ederken şirki reddeder.

"Göz veya basiretle görmenin yanı sıra orada hazır bulunmak"⁵⁹⁹ anlamına gelen şahitlik, bir iddianın ispat edilmesinde ve adâletin yerine getirilmesinde⁶⁰⁰ önemli bir yer tutmaktadır. "Allah, melekler ve ilim sahipleri O'ndan başka ilâh olmadığına adâletle şahitlik (شَهِدُوا) ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur..."⁶⁰¹ âyetinde Allah'ın, meleklerin ve ilim sahiplerinin olmak üzere üç tür şahitlikten bahsedilmiştir. Mevdûdî'ye göre Allah'ın şahitliği, kendisinin ilâhlık hakkına ve otoriteye sahip tek ma'bûd olduğuna şehadet etmesi anlamına gelmektedir. Zira Allah, evrendeki tüm gerçeklikleri doğrudan bilmektedir.⁶⁰² O'ndan gizli bir şey yoktur.⁶⁰³ Allah'tan sonra en güvenilir şahitlik kendi kişisel bilgileriyle meleklerin şahitliği olup yer ve gökle ilgili işlerde yalnızca Allah'ın emir verebileceğini kabul etmeleri şeklinde gerçekleşmektedir.⁶⁰⁴ Hak bilgisiyle donatılmış kişilerin şahitliği ise evrenin tek hâkimi ve düzenleyicisinin Allah olduğuna ve O'ndan başka ilâh olmadığına şehadet etmeleriyle tahakkuk etmektedir.⁶⁰⁵

Meleklerin şahitliği konusunda Mevdûdî yalnızca meleklerle işaret etmişken Elmalılı ilâhî emir ve iradeyi tebliğ etmede görevli tüm melekleri, idrak gücüne sahip görünmeyen tüm varlıkları ve bedeni olmayan ruhları⁶⁰⁶ bu kapsama dâhil etmiştir. İlim

⁵⁹⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 535.

⁶⁰⁰ Karaman v.dğr, age, 1, 520.

⁶⁰¹ Âl-i İmrân 3/18.

⁶⁰² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 243.

⁶⁰³ Âl-i İmrân 3/5; Neml 27/75.

⁶⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 243.

⁶⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 243.

⁶⁰⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, çev. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn Yayınları, İstanbul, 2011, c. 2, s. 365.

sahipleri konusunda ise Mevdûdî ve İbn Kesîr⁶⁰⁷ sadece kendilerine ilim verilenleri kastetmiştir. Râzî ve Talat Koçyiğit (ö. 2011) Allah'ın varlığı ve birliğini kat'î delillerle bilenleri⁶⁰⁸; Elmalılı ve Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) buradan kastın tüm peygamberler ve mümin âlimler⁶⁰⁹ olduğunu söylemişlerdir. Bilmen ensar ve muhacirleri⁶¹⁰ de eklemiştir.

Mevdûdî ve İbn Kesîr⁶¹¹ bu üç şahitliği tek tek ele almıştır. Râzî "açıklayıp ortaya koyma" anlamında onunla aynı görüştedir. Ancak "ilme dayalı haber verme" anlamında bu şahitlikleri eşit kabul ederek ondan ayrılmıştır.⁶¹² Bilmen Allah dışında her şeyin yaratılmış olması hasebiyle melekler ve insanların şahitliğini eşit kabul etmiş dolayısıyla Allah ve yaratılmışların şahitliği olmak üzere iki tür şahitlikten bahsetmiştir. Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır. Buna göre Allah kanıtlar yaratıp varlığı ve birliğini peygamberler aracılığı ile duyurarak, yaratılanlar ise bunu ikrar ederek şahitlik etmekte ve adâleti gerçekleştirmektedir.⁶¹³

Mevdûdî Allah'ın zâtı, melekler ve ilim sahipleri tarafından tevhîdin ikrar edilmesiyle şahitliğin gerçekleşeceğini söylemiştir. Kutub ve Bilmen ise Kur'ân ve sünnete tâbi olmakla, yalnızca Allah'a ibadet etmekle sağlanacağını⁶¹⁴ aksi takdirde tevhîdin reddi dolayısıyla adaletsizlik/şirkin oluşacağını⁶¹⁵ ifade etmişlerdir. Âyet sonunda "O'ndan başka ilâh yoktur." ibaresiyle şahitliğin kastettiği mananın yinelenmesi Râzî'ye göre ibadete en layık olan ve adâletle hükmedenin Allah olduğuna işaret

⁶⁰⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1991, c. 3, s. 1198.

⁶⁰⁸ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîri'l-kebîr)*, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989, c. 6, s. 208; Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsiri*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990, c. 2, s. 38.

⁶⁰⁹ Elmalılı, age, 2, 365; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, tsz., c. 1, s. 336.

⁶¹⁰ Bilmen, age, 1, 336.

⁶¹¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 3, 1198.

⁶¹² Râzî, age, 6, 205, 206.

⁶¹³ Râzî, age, 6, 206, 207; Bilmen, age, 1, 335, 336; Karaman v.dğr, age, 1, 520.

⁶¹⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. İsmail Hakkı Şengüler, Muhammed Emin Saraç, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1971, c. 2, s. 239, 240.

⁶¹⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, s. 239, 240; Bilmen, age, 1, 336.

etmektedir.⁶¹⁶ Bu ifade (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) aynı zamanda hadislerde en kıymetli ibadet olarak nitelendirilmiştir.⁶¹⁷

Azîz ve Hakîm isminin anılması hakkında Mevdûdî evrenin tek hâkimi ve düzenleyicisinin Allah olduğuna dikkat çekmiştir. Koçyiğit Azîz ismi ile Allah'ın kudretinin, Hakîm ismi ile ilminin kemalinin beyan edildiğini⁶¹⁸; Kutub Allah'ın müspet şekilde kendisini nitelendirmesinin adâletle bağlantılı olduğunu böylece O'nun irade ve hükmüne bağlanan inancın faal hale gelmesinin murat edildiğini söylemiştir.⁶¹⁹

Sonuç olarak Mevdûdî şahitliği ikrar dolayısıyla adâlet anlamında açıklamıştır. Ona göre Allah, varlığı ve birliğine bizâtihi şahitlik ederek ikrarı sağlamış ve adâleti kendiliğinden gerçekleştirmiştir. O'nun şahitliği, kendini takdir etmesi anlamındadır. Melekler ve ilim sahipleri ise kendilerine bahşedilen adâlet ile şahitlik edip tevhîdi ikrar etmişlerdir. Melekler evrendeki işleri sonucu sahip oldukları bilgiler doğrultusunda, ilim sahipleri Allah'ın evrene hükmeden ve nizamı sağlayan tek ilâh olduğunu kabullenmeleri neticesinde şehadetlerini gerçekleştirmişlerdir.

Adı geçen müfessirler Allah'ın şahitliğini yaratıp bildirmesi böylece tek ma'bûd olduğuna işaret etmesi anlamında insanlarla ilişkilendirerek; melekler ve ilim sahiplerinin şahitliğini ise Allah'ın şahitliğini ikrar etmeleri, O'na ibadet etmeleri binaenaleyh Kur'ân ve sünnete bağlı yaşamalarıyla açıklamışlardır. Bu durumda ilim sahiplerinin tevhîdi duyurma ile görevlendirildiğini zira tevhîdin reddinin Allah'ın yeterince tanınmamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

3.1.2. Adâletin Zıddının Şirk Anlamında Kullanılması

Adâlet, insanların Kur'ân ve sünneti kılavuz edinmeleriyle sağlanır. Bu aynı zamanda onların Allah'ı tek ilâh kabul etmeleri anlamına gelir. Adâletin olmadığı yerde zulüm baş gösterir. Bu durumda zulüm, şirk manasında kullanılır.

⁶¹⁶ Râzî, age, 6, 210.

⁶¹⁷ Tirmizî, age, "Dua", bl. 9, hn. 3383.

⁶¹⁸ Koçyiğit, age, 2, 38.

⁶¹⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 240- 242.

"Haktan sapma, haddi aşma"⁶²⁰, "bir kimseyi hakkından mahrum etme, adaletsizce davranma"⁶²¹ anlamlarına gelen zulüm, Kur'ân'da bazı âyetlerde⁶²² şirk manasında kullanılmıştır. Şirk sözlükte "ortaklık"⁶²³, terim anlamda "Allah'ın ortağı olduğunu iddia etme ya da O'nun yanı sıra başkasının da hoşnutluğunu gözetme"⁶²⁴, O'na ulûhiyyetinde ve rubûbiyyetinde ortaklar tayin etme⁶²⁵ şeklinde tarif edilmiştir. Ulûhiyyette şirk koşma, Allah'tan başka yaratıcı güçlerin olduğuna inanıp onlara kulluk etme; rubûbiyyette şirk koşma ise O'ndan başkalarına teşrî hakkı verme⁶²⁶ suretiyle gerçekleşmektedir. Bu minvalde insanların O'ndan başka ilâhlar edinip onlara tapması büyük şirk, hüküm koyma konusunda başkalarını kutsaması ise küçük şirk olarak tarif edilmiş⁶²⁷; küçük şirkin zamanla büyük şirke dönüşebileceği beyan buyrulmuştur.⁶²⁸ Bu bağlamda Allah'tan başkasına ibadet eden ve O'nun haram kıldığına helal, helal kıldığına haram diyen kişi müşrik sayılmıştır.⁶²⁹ Zira mâ'budluk ve hüküm koyma yetkisi yegâne⁶³⁰ ilâh olan Allah'a aittir.⁶³¹

Şirk hadiste "günahlar içinde bağışlanması mümkün olmayan tek ve en büyük günah"⁶³² şeklinde geçmektedir. Mevdûdî, Elmalılı ve Kutub şirki "büyük bir zulüm"⁶³³ olarak tanımlamış, Elmalılı ayrıca inkârcılık⁶³⁴ anlamında kullanmıştır. Kur'ân Yolu tefsirinde tüm haksızlıkların kaynağı⁶³⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Koçyiğit de bu görüşe katılmakla beraber "Allah'a karşı en büyük yalan ve iftira"⁶³⁶ manasında kullanmıştır. Kutub ve Koçyiğit şirkin hiçbir şekilde bağışlanmayacağını Kur'ân'da bildirildiğini⁶³⁷

⁶²⁰ İsfahânî, *Müfredat*, 624.

⁶²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 329.

⁶²² En'âm 6/82; Lokmân 31/13.

⁶²³ İsfahânî, *Müfredat*, 520.

⁶²⁴ İsfahânî, *Müfredat*, 520.

⁶²⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3, 263.

⁶²⁶ Tevbe 9/31.

⁶²⁷ İsfahânî, *Müfredat*, 520.

⁶²⁸ Muhammed B. Abdurrahman el-Humeyyis, *Hanefî Ulemâsına Göre Şirk ve Sebepleri*, çev. M. Emin Akın, Guraba Yayınları, İstanbul, tsz., s. 19.

⁶²⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3, 263.

⁶³⁰ Bakara 2/163, 255; Âl-i İmrân 3/2, 6, 18; Nisâ 4/87, 171; En'âm 6/19, 102; Tevbe 9/31; Hûd 11/14; Ra'd 13/16, 30; Nahl 16/22, 51; İsrâ 17/42, 43; Tâhâ 20/8; Enbiyâ 21/87; Fâtır 35/3; Saffât 37/4; Sâd 38/65, 66; Zümer 39/4, 5, 6; Mü'min 40/3, 16, 62, 65; Fussilet 41/6; Zuhuruf 43/84; Duhân 44/8; Haşr 59/22, 23; Tegâbün 64/13; Müzzemmil 73/9; İhlâs 112/1.

⁶³¹ Koçyiğit, age, 2, 437.

⁶³² Müslim, age, "İman", bl. 37, hn. 141; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 367.

⁶³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 329; Elmalılı, age, 6, 300; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 11, 470.

⁶³⁴ Elmalılı, age, 2, 635.

⁶³⁵ Koçyiğit, age, 2, 438; Karaman v.dğr, age, 4, 336, 337.

⁶³⁶ Koçyiğit, age, 2, 439.

⁶³⁷ Nisâ 4/48.

haber vermiştir.⁶³⁸ Kitab-ı Mukaddes'te de kötülenmesine rağmen Yahudi âlimler müşriklerle işbirliği yapmış⁶³⁹ hatta müşriklerin Müslümanlardan daha doğru yolda olduklarını söylemişlerdir.⁶⁴⁰ Bir zamanlar ilâhî lütfâ mazhar olan Yahudilerin⁶⁴¹ Hz. Peygamber'i kıskandıkları için böyle davrandıkları ileri sürülmüştür.⁶⁴²

Mevdûdî "*İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık (بُطْلٌ) bulaştırmayanlar var ya işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.*"⁶⁴³ âyetinde zikredilen zulmün şirk anlamına geldiğini söylemiştir.⁶⁴⁴ Sebeb-i nüzûl rivayetlerinde Hz. İbrâhim'in kavmiyle mücadelesinden bahsedildiğini söyleyerek bu kavmin Allah'a inanmadıkları rivayetlerine karşın Allah'a inandıklarını fakat şirke bulaştıklarını ifade etmiştir. Bu durumun Hz. İbrâhim'in "*Ben sizin O'na ortak koştüğunuz şeylerden korkmam.*"⁶⁴⁵ sözüne nispeten âşikâr olduğunu bildirmiştir.⁶⁴⁶ Sahabîlerden bazısının burada zikredilen zulmü günahkârlık olarak anladığını oysa Hz. Peygamber'in şirk koşmanın⁶⁴⁷ kastedildiğini söylemesiyle⁶⁴⁸ yanlış anlamayı düzelttiğini belirtmiştir.⁶⁴⁹ Mevdûdî'ye göre Lokmân, hem kendi oğlunun kötülüğünü istememesi hem de ülkesinde hâkim olarak tanınmasıyla şirke bulaşanlara örnek olmuştur.⁶⁵⁰ Zira tevhîd inancı Allah'ın insan üzerindeki hakkıdır.⁶⁵¹ Nitekim Hz. Peygamber "Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, O'na ibadet etmeleri ve kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerindeki hakkı, onlara azap etmemesidir."⁶⁵² buyurarak hakları taksim etmiştir. Mevdûdî, müşriklerin Allah'ın bu hakkını çiğnediklerini ve kendilerine bahşedilen imkânları bu uğurda harcadıklarını halbuki insanların sahip olduğu olanakları bu şekilde sarf etmeye haklarının olmadığını söylemiştir. İlâveten kişinin kendini küçültecek davranışlardan uzak durarak nefsi üzerindeki hakkını yerine getirdiği

⁶³⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 263; Koçyiğit, age, 2, 438.

⁶³⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 367.

⁶⁴⁰ Nisâ 4/51.

⁶⁴¹ Nisâ 4/54.

⁶⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 368; Koçyiğit, age, 2, 37.

⁶⁴³ En'âm 6/82.

⁶⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 571.

⁶⁴⁵ En'âm 6/80.

⁶⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 571.

⁶⁴⁷ Lokmân 31/13.

⁶⁴⁸ Buhârî, age, "Enbiya", bl. 11, hn. 35.

⁶⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 571.

⁶⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 328.

⁶⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 329.

⁶⁵² Buhârî, age, "Tevhîd", bl. 1, hn. 2; Müslim, age, "İman", bl. 10, hn. 48; İbn Mâce, age, "Zühd", bl. 35, hn. 4296.

bilgisinden hareketle müşriklerin şirk koşma suretiyle kendilerini alçaltma ve cezaya gönüllü olma konusunda ısrar ettiklerinin apaçık ortada olduğunu vurgulamıştır.⁶⁵³

Râzî, İbn Kesîr, Elmalılı, Kutub, Şemseddin Yeşil (ö. 1968), Bilmen, Koçyiğit ve Kur'ân Yolu tefsiri âyetlerde zikredilen zulmü şirk manasında kullanarak⁶⁵⁴ Mevdûdî ile ittifak etmişlerdir. İlâveten Elmalılı ve Bilmen insanların nefislerini ebedî cezaya maruz bırakması⁶⁵⁵ hakkında Mevdûdî ile aynı görüşü paylaşmışlardır.

Güvende ve doğru yolda olanlar hakkında Mevdûdî ve İbn Kesîr⁶⁵⁶ bir yorumda bulunmayıp şirkten uzak duranları; Râzî tefekkür ve tatbik gücünü zâtında bir araya getiren dolayısıyla Allah inancını pratikte gösterenleri⁶⁵⁷; Kutub ve Bilmen azaba yakalanmayacakları konusunda endişelenmeyen, müemmen olarak nitelendirilen halis bir imana sahip kişileri⁶⁵⁸ kastetmiştir. Kutub şirkin Allah ile kul arasındaki bağlantıyı kopardığını ve müşrikleri Allah'tan bir beklentisi kalmayacak hale getirdiğini söylemiştir.⁶⁵⁹ Fâsiklar hakkında ise Râzî âlimlerin ihtilaf ettiklerini bildirmiştir. Buna göre Ehl- i sünnet fâsikların sadece günahkâr olup müşrik olmadıklarını söyleyerek onların da güvende olduklarını; Mu'tezile ise "Bir kişi ya mümindir ya kâfirdir."⁶⁶⁰ ilkesinden hareketle güvende olmamaları gerektiğini belirtmiştir.⁶⁶¹

Atalarını kutsallaştıran Araplar da müşrik olarak nitelendirilmiştir.⁶⁶² Zira onlar çıplaklığı ayıp kabul edip çarşıda pazarda bu halde bulunmamalarına rağmen atalarının geleneklerini devam ettirme gerekçesiyle Kâbe'yi bu vaziyette ve kadınlı erkekli tavaf etmişler üstelik bunu Allah'ın emrettiğini söyleyerek kendi inançlarını Allah tarafından

⁶⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 329.

⁶⁵⁴ Râzî, age, 9, 541; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2724; Elmalılı, age, 6, 300; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 5, 314, 315; 11, 470; Şemseddin Yeşil, *Füyûzât: Kur'ân-ı Mübîn'in Meâlen Tefsîri*, Yeşil Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul, 1959, c. 6, s. 86; Bilmen, age, 2, 914; Koçyiğit, age, 2, 437; Karaman v.dğr, age, 2, 433, 434.

⁶⁵⁵ Elmalılı, age, 6, 300; Bilmen, age, 6, 2740.

⁶⁵⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2724.

⁶⁵⁷ Râzî, age, 9, 540.

⁶⁵⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3, 263; Bilmen, age, 2, 913, 914.

⁶⁵⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3, 263.

⁶⁶⁰ Hasan Gümüsoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 150.

⁶⁶¹ Râzî, age, 9, 540, 541.

⁶⁶² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 27; Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînü'l- Kur'ân İşte Kur'ân*, 2. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2015, c. 2, s. 316.

gönderilmiş bir din gibi öne sürmüşlerdir.⁶⁶³ Binaenaleyh "Onlar bir kötülük (فَاحِشَةٌ) yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti.' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? De ki: Rabbim adâleti (بِالْقِسْطِ) emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz."⁶⁶⁴ âyetleri nâzil olmuştur. Böylece inandıkları dinin Allah'tan gelmediği ispat edilmiş, İslâm'ın ilkeleri açıklanmıştır. Mevdûdî burada şirkin her türünden kaçınılmasını, ibadet ederken yalnızca Allah'a yönelilmesini, dünyada yapılanların hesabının âhirette verileceğine inanılmasını adâlet olarak yorumlamıştır.⁶⁶⁵

Mevdûdî'ye göre Arapların çıplanma⁶⁶⁶ durumunu faziletli saymaları⁶⁶⁷ Hz. Âdem ve Hz. Havvâ kıssasına dayanmaktadır. O, örtünmeyi Allah'ı tanımaya götüren bir âyet olarak nitelendirmiş⁶⁶⁸; örtünün bedeni sert havalardan koruma ve süslemeden ziyade ahlâkî bir amaç taşıdığına⁶⁶⁹ dikkat çekmiştir. Allah'ın doğalarının farklı olması gereği⁶⁷⁰ insanları hayvanlar gibi doğal bir örtü ile yaratmadığına⁶⁷¹ işaret ederek örtüyü hayvanların vücutlarını kaplayan derilere benzetip basitleştirenlerin geçmişten günümüze süregeldiklerini söylemiştir.⁶⁷² Ayrıca hayâ (utanma) ve avret yerlerinin örtünmesi gerektiği duygusu gibi⁶⁷³ cinsel duygu ve bulunduğu konumdan ilerisini arzu etme duygusunun insanlara yaratılıştaki bahşedildiğini⁶⁷⁴, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın şeytanın kandırmasıyla Allah'a karşı geldiklerini ve çıplak kaldıklarını açıklamıştır.⁶⁷⁵ Kadının toplumdan dışlanmasına sebep olan Hz. Havvâ'nın daha önce kandırıldığı yorumlarının gerçeği yansıtmadığını zira birlikte kandırıldıklarını vurgulamıştır.⁶⁷⁶ Nihayet şeytanın üstün bir konuma yerleşmediğini bilakis uyarıldığında kibirlendiğini oysa insanın (Hz.

⁶⁶³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 27.

⁶⁶⁴ A'râf 7/28, 29.

⁶⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 27.

⁶⁶⁶ Çıplanma: Çıplak duruma gelmek.

⁶⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 24.

⁶⁶⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 25.

⁶⁶⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 24, 25.

⁶⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 25.

⁶⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 24.

⁶⁷² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 24, 25.

⁶⁷³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 20.

⁶⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 21.

⁶⁷⁵ A'râf 7/22.

⁶⁷⁶ A'râf 7/22.

Âdem ve Hz. Havvâ) "*İlkin sizi yarattığı gibi döneceksiniz.*" uyarısını dikkate alarak tövbe ettiğini bildirmiştir.⁶⁷⁷

Mezkûr âyetin muhatabının tüm insanlar olduğunu söyleyen Mevdûdî, rehber olmadan kişisel arzu ve heveslere kapılan insanların kınanmasına ve peygamberlerin önemine dikkat çekmiştir.⁶⁷⁸

Âyette zikredilen fâhişe kelimesini İbn Kesîr "hayâsızlık"⁶⁷⁹; Elmalılı "edepsizlik, fenalık, günah"⁶⁸⁰; Kutub "İslâm'ın hudutlarını aşan her şey"⁶⁸¹; Karaman "çok kötü, iğrenç fiil"⁶⁸²; Hakkı Yılmaz "had cezası gerektiren hal ve durumlar"⁶⁸³ şeklinde tanımlamıştır. İbn Kesîr, Karaman ve Yılmaz da Mevdûdî gibi bu kelimeyi Arapların çıplaklığı ile ilgili kullanmıştır.⁶⁸⁴ Yılmaz Arapların müşrik olarak nitelendirilmesi⁶⁸⁵; Kutub Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın çıplak kalışlarının örnek alınması⁶⁸⁶, çıplaklığın hayvanlara has kılınması⁶⁸⁷ hakkında Mevdûdî ile ittifak ederken Elmalılı ile birlikte utanma duygusunun fitrî olması⁶⁸⁸ konusunda onunla aynı görüşü paylaşmıştır. Kutub ve Karaman örtünün nimet olarak indirildiğinin⁶⁸⁹ bildirildiğine⁶⁹⁰, Elmalılı ise insana şehvet ve düşmanların etkisinden muhafaza edilmiş özgür bir yaşam ortamı sunduğuna⁶⁹¹ dikkat çekmiştir. Kutub ve Yılmaz Allah'ın çıplaklığı emrettiği kanaatinin oluşturulmasını sinsice yapılmış bir plan şeklinde tavsif etmiştir.⁶⁹² Kur'ân Yolu tefsirinde ise gelenekler taklit edilirken iyi ve kötü olanların birbirinden ayırt edilmesi gerektiği aksi takdirde yanlış uygulamaların zamanla din zannedilebileceği⁶⁹³ ifade edilmiştir.

⁶⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 22.

⁶⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 24.

⁶⁷⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2932.

⁶⁸⁰ Elmalılı, age, 4, 32.

⁶⁸¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6, 61.

⁶⁸² Karaman v.dğr, age, 2, 516.

⁶⁸³ Yılmaz, age, 2, 314.

⁶⁸⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2931; Karaman v.dğr, age, 2, 516; Yılmaz, age, 2, 314.

⁶⁸⁵ Yılmaz, age, 2, 316.

⁶⁸⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6, 57.

⁶⁸⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6, 51.

⁶⁸⁸ Elmalılı, age, 4, 29; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6, 50.

⁶⁸⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6, 57; Karaman v.dğr, age, 2, 513.

⁶⁹⁰ A'râf 7/26.

⁶⁹¹ Elmalılı, age, 4, 30.

⁶⁹² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6, 61; Yılmaz, age, 2, 314.

⁶⁹³ Karaman v.dğr, age, 2, 516.

İbn Kesîr imanın doğru şeriat ve şirkten uzaklaşmakla mümkün olabileceğini savunmuştur.⁶⁹⁴ Kutub adâletin sağlanmasında peygamberlerin getirdiklerine tâbi olmanın zaruriliğine⁶⁹⁵ zira Allah'ın emirlerinin öğrenilebileceği başka bir kaynak bulunmadığına dikkat çekmiştir.⁶⁹⁶ Yılmaz İslâm dininin amacının insanı kula kul olmaktan kurtarmak olduğunu söyleyerek adâletin sağlanacağını belirtmiştir.⁶⁹⁷ Kutub, Elmalılı ve Bilmen ile görüş birliği ederek Kur'ân ve sünnette hiçbir şekilde yer almayan çirkin bir ifadenin Allah'ın emri olduğunu söylemenin⁶⁹⁸ kimsenin hakkı ve haddi olmadığını⁶⁹⁹ ifade etmiştir.

Şirkin adâletsizliği ifade etmesi "*Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler. Allah, şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yüküdür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi bu adamla doğru yolda yürüyerek adâleti emreden kimse eşit olur mu?*"⁷⁰⁰ âyetlerinde örneklerle açıklanmıştır. Mevdûdî, önceki âyette⁷⁰¹ Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini ve benzetilmemesi gerektiğini zira bu benzetmelerin şirke ulaşacağını bildirildiğini belirtmiştir.⁷⁰² İlâveten mezkûr örneklerde soruların muhatabı olan müşriklerin ya eşitliği reddedeceklerini ya da eşitliği söyleyecek cesareti bulamamalarından dolayı susacaklarını ifade etmiştir. İlk durumda bu kadarını kabul etmelerinden, ikinci durumda inatçılıklarına rağmen seslerini çıkarmamalarından dolayı "*Hamd Allah'a mahsustur.*" ifadesinin kullanıldığını zira her iki durumda da Allah'ın birliğinin kabulünün gerçekleştiğini bildirmiştir.⁷⁰³

Mevdûdî çoğu insanın güç sahibi olan ve olmayanın ayrımını yaptıklarını ancak yaratıcı ile yaratılanlar arasındaki farkı idrak edemediklerini söylemiştir. Onların Allah'a ortaklar koşup başkalarına bağlılık gösterdiklerini oysa bu bağlılığın Allah'ın

⁶⁹⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2932.

⁶⁹⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 56.

⁶⁹⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 62.

⁶⁹⁷ Yılmaz, age, 2, 316.

⁶⁹⁸ Elmalılı, age, 4, 32; Bilmen, age, 2, 1008.

⁶⁹⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 62.

⁷⁰⁰ Nahl 16/75, 76.

⁷⁰¹ Nahl 16/74.

⁷⁰² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 44.

⁷⁰³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 44.

hakkı olduğunu ifade etmiştir. Mezkûr ilk örnekte sahip olunan güçlere, ikinci örnekte bu güçlerin kullanılmasına ilişkin Allah'ın başkalarıyla bir tutulamayacağını ima edildiğini ve adâleti yalnızca Allah'ın sağladığını bildirmiştir.⁷⁰⁴

Kutub ve Bilmen Allah'ın ölümüne mahkûm varlıklarla kıyaslanamayacağını oysa insanların şirke bulaştıklarını söyleyerek Mevdûdî ile ittifak etmişlerdir.⁷⁰⁵ Kur'ân Yolu tefsirinde ekonomik- sosyal- psikolojik ve ahlâkî açıdan insanların bile birbirine denk tutulmadığı dolayısıyla şirkin Allah için imkânsızlığının apaçık ortada olduğu vurgulanmıştır.⁷⁰⁶ Elmalılı mezkûr ilk örnekte hür-köle tabirlerinin kullanılmasının mânidar olduğunu, Allah'a ortak koşup şeytanın esiri olanların köle, tevhit inancına sahip olanların hür⁷⁰⁷ olarak nitelendirildiğini⁷⁰⁸; ikinci örnekte ise ilmi ile amel edip başarılı olan, doğruyu söylemekten sakınmayan, birilerine yük olup acizlikten imtina eden kişilerin kastedildiğini söylemiştir.⁷⁰⁹ Bilmen ikinci örnek hakkında adâleti emreden kimselerin niteliklerinin dolaylı yoldan bildirildiğini, bu kişilerin kendileri doğru yolda olup başkalarının da bu yolda yürümesini isteyen kişiler⁷¹⁰ olduğunu ifade etmiştir.

Şirkin adâletsizliği ifade etmesi ile ilgili bir başka örnek Firavun kıssasıdır. Kur'ân'da 74 defa zikredilen⁷¹¹ Firavun kelimesi "güneş tanrısının oğlu"⁷¹² anlamına gelmekte ve Hz. Mûsâ zamanındaki Mısır kralına işaret etmektedir.⁷¹³ İlâhlık iddia etme⁷¹⁴ suretiyle haddi aşan⁷¹⁵ bu kral, halkındaki erkekleri öldürüp kızları güçsüz bırakarak bozguncu⁷¹⁶ ve zâlim⁷¹⁷ olarak nitelendirilmiştir. Mevdûdî, onun ilâhlık iddiasının dinî değil, siyasî anlamda olduğunu nitekim kendisinin başka ilâhlara tapığının⁷¹⁸ bilindiğini⁷¹⁹ söz gelimi büyük saltanat, ihtişam ve servete sahip⁷²⁰ olmasına

⁷⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 44.

⁷⁰⁵ Kutub, *Fî Zîlâli'l-Kur'ân*, 9, 200; Bilmen, age, 4, 1804.

⁷⁰⁶ Karaman v.dğr, age, 3, 422.

⁷⁰⁷ Fâtiha 1/5.

⁷⁰⁸ Elmalılı, age, 5, 277.

⁷⁰⁹ Elmalılı, age, 5, 278.

⁷¹⁰ Bilmen, age, 4, 1804.

⁷¹¹ Ömer Faruk Harman, "Firavun", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, c. 13, s. 118.

⁷¹² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 76.

⁷¹³ Harman, "Firavun", 13, 118.

⁷¹⁴ Şuarâ 26/29; Kasas 28/38; Naziât 79/24.

⁷¹⁵ Yûnus 10/83.

⁷¹⁶ Kasas 28/4.

⁷¹⁷ Enfâl 8/54.

⁷¹⁸ A'râf 7/127.

⁷¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 7, 29.

⁷²⁰ Yûnus 10/88.

rağmen bölücü bir siyaset izlediğini ve halkına eşit haklar tanımadığını söylemiştir.⁷²¹ Firavun'un genelde ailesi, avanesi, kavmi ve askerleriyle birlikte anılması dolayısıyla bir bireyden ziyade zâlimliğin sembolü olarak takdim edildiği belirtilmiştir.⁷²²

Mevdûdî, Firavun'un evlatlığı olan Hz. Mûsâ'nın⁷²³ Firavun'u Allah'a davet etme ve halk üzerindeki baskısına son verme amacıyla gönderilmiş bir peygamber olduğunu bildirmiştir.⁷²⁴ Mûsâ'dan (a.s.) önce gönderilen peygamberler -Nûh⁷²⁵, Hûd⁷²⁶, Sâlih⁷²⁷, Lût⁷²⁸ ve Şuayb⁷²⁹- Allah'tan başka tanrı olmadığını söyleyerek kavimlerini İslâm'a davet etmiş⁷³⁰, kavimleri ise onları yalanlayarak reddetmişlerdir.⁷³¹ Nihayet boğulma⁷³², kasırğa sonucu köklerinin kesilmesi⁷³³, depreme yakalanma⁷³⁴, taş yağmuruna tutulma⁷³⁵, hiç yaşamamışlar gibi yok edilme⁷³⁶ suretiyle cezalandırılmışlardır. Mevdûdî, bu kıssaların inkârcılara uyarı fırsatını değerlendirmeleri için bir ikaz niteliğinde anlatıldığını belirtmiştir.⁷³⁷ Firavun ve halkı bu ihtarları dikkate almayıp -öncekiler gibi- Allah'tan gelen âyetleri inkâr ederek⁷³⁸ yalanlamış⁷³⁹ ve iman etmeyi kibirlerine yedirememişlerdir.⁷⁴⁰

Hz. Mûsa Firavun'un sarayında halktan biri gibi yaşamıştır.⁷⁴¹ Yetişkinliğinde bir adamı yanlışlıkla öldürdüğünden dolayı⁷⁴² Mısır'ı terk edip Medyen'e gitmiş⁷⁴³ ve bir süre orada kalmıştır.⁷⁴⁴ Döndüğünde Tûr dağında Allah ile bizzat konuşmuş⁷⁴⁵,

⁷²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 158.

⁷²² Harman, "Firavun", 13, 118.

⁷²³ Kasas 28/9.

⁷²⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 76.

⁷²⁵ A'râf 7/59.

⁷²⁶ A'râf 7/65.

⁷²⁷ A'râf 7/73.

⁷²⁸ A'râf 7/80.

⁷²⁹ A'râf 7/85.

⁷³⁰ A'râf 7/59, 65, 73, 85; Şuarâ 26/163.

⁷³¹ A'râf 7/60, 64, 66, 76, 82, 88.

⁷³² A'râf 7/64.

⁷³³ A'râf 7/72.

⁷³⁴ A'râf 7/78.

⁷³⁵ A'râf 7/84.

⁷³⁶ A'râf 7/91, 92.

⁷³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 70.

⁷³⁸ A'râf 7/103, Enfâl 8/52.

⁷³⁹ Enfâl 8/54.

⁷⁴⁰ Yûnus 10/75.

⁷⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 164.

⁷⁴² Kasas 28/15.

⁷⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 170.

⁷⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 177.

⁷⁴⁵ Kasas 28/30.

mucizelerle desteklenmiş⁷⁴⁶, peygamberliğe nail olmuş⁷⁴⁷, kardeşi Hârun ile birlikte⁷⁴⁸ İslâm'a davet gerçekleştirmiş ancak sihirbazlıkla itham edilerek reddedilmiştir.⁷⁴⁹ Firavun ve ona tâbi olanlar önce kıtlık ve kuraklık⁷⁵⁰ sonra tufan (fırtına⁷⁵¹) ve Nil sularının kana dönüşmesi sonucu çekirge, haşerat, kurbağa sürüleri ile cezalandırılmışlardır.⁷⁵² Firavun her seferinde felaketlerin kaldırılması şartıyla İsrâiloğullarını serbest bırakacağını sözünü vermiş, felaketler kaldırılınca sözünden dönmüştür.⁷⁵³ Bir gece Mûsâ ve ona tâbi olanlar Mısır'ı terk etmek için yola çıktıklarında⁷⁵⁴ Firavun askerleriyle peşlerine düşmüştür.⁷⁵⁵ Hz. Mûsâ -Allah'ın emriyle- asâsı ile denizi ikiye ayırıp yanındakilerle geçmiş⁷⁵⁶, Firavun ve askerleri ise denizin eski haline dönmesi sonucu boğulmuşlardır.⁷⁵⁷

İsrâiloğulları, Firavun'a sabretmelerine mukabil ülkenin doğu ve batısına mirasçı kılınmış⁷⁵⁸ ancak bu sefer de -Firavun'dan kurtulup rahatlığa kavuşmalarıyla- putperestliğe heveslenmişlerdir.⁷⁵⁹ Hz. Mûsâ, kavmine bildireceği dinin emirlerini almak üzere kardeşini vekil bırakarak Tûr dağına gitmiş ve kırk gün orada kalmıştır.⁷⁶⁰ Döndüğünde Harûn'u dinlemeyip⁷⁶¹ yaptıkları⁷⁶² buzağı heykeline tapan⁷⁶³ kavmini görünce rabbinin emirlerini beklemeyip acele etmelerinden dolayı onlara hayıflanmış⁷⁶⁴, âyetlerin yazılı olduğu levhaları yere atmış⁷⁶⁵ ve öfkesi dinince yeniden yazmıştır.⁷⁶⁶ İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'ya tâbi oldukları için pişman olup isyan etmiştir. Daha sonra Hz. Mûsâ, seçtiği yetmiş kişiyle Allah'tan af dilemek üzere tekrar Tûr dağına çıkmıştır.⁷⁶⁷

⁷⁴⁶ Kasas 28/31, 32.

⁷⁴⁷ Kasas 28/7- 35; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 179.

⁷⁴⁸ Yûnus 10/75; Tâhâ 20/42.

⁷⁴⁹ A'râf 7/103; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 81; 4, 182.

⁷⁵⁰ A'râf 7/130.

⁷⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 86.

⁷⁵² A'râf 7/133.

⁷⁵³ A'râf 7/135.

⁷⁵⁴ Tâhâ 20/77.

⁷⁵⁵ Tâhâ 20/78.

⁷⁵⁶ A'râf 7/138; Tâhâ 20/77.

⁷⁵⁷ A'râf 7/136; Tâhâ 20/78.

⁷⁵⁸ Mâide 5/21; A'râf 7/137.

⁷⁵⁹ A'râf 7/138.

⁷⁶⁰ A'râf 7/142.

⁷⁶¹ Tâhâ 20/90.

⁷⁶² Tâhâ 20/85.

⁷⁶³ Tâhâ 20/91.

⁷⁶⁴ A'râf 7/150; Tâhâ 20/86.

⁷⁶⁵ A'râf 7/150.

⁷⁶⁶ A'râf 7/154.

⁷⁶⁷ A'râf 7/155.

Mevdûdî Hz. Mûsâ'nın duasına karşılık verildiğini bildirmiştir.⁷⁶⁸ İlaveten Firavun ve halkının Allah'ın emirlerine itaatsizlik ve şirkten dolayı adâletten ayrılmış olduklarını⁷⁶⁹, Kur'ân'da fâsık⁷⁷⁰ ve zâlim⁷⁷¹ olarak nitelendirildiklerini belirtmiştir. Allah'ın emirlerini önemsemeyen kişileri mağrur olarak tavsif etmiş, hiçbir yaratılanın bu tavrı takınmaya hakkı olmadığını "...haksız yere böbürleneni..."⁷⁷² ifadesiyle beyan edildiğini vurgulamıştır.⁷⁷³ Ayrıca İsrâiloğulları'nın hâlâ iman etme gibi bir imkâna sahip olduklarına dikkat çekerek onları Hz. Peygamber'e itaate davet etme ve Hz. Mûsâ örneğindeki gibi isyan etmelerini önleme amacıyla bu kıssanın anlatıldığını, peygamberleri kabullenmemenin en büyük itaatsizlik olarak ifade edildiğini söylemiştir.⁷⁷⁴

Firavun ve halkının helâk edilme sebebini Kutub şirk⁷⁷⁵ ve inatçılık⁷⁷⁶; Bilmen şirk⁷⁷⁷ ve Yılmaz inatçılık⁷⁷⁸ olarak yorumlamıştır. Kutub zâlim olarak anılmaları⁷⁷⁹, gazaba uğrayacakları⁷⁸⁰ ve bu kıssanın ikaz amacıyla anlatılması⁷⁸¹ konusunda Mevdûdî ile ittifak ederken Elmalılı, Bilmen ve Yılmaz din uydurup iftira atmaları⁷⁸² ile ilgili görüş birliği etmişlerdir. Kutub ve Bilmen hiçbir kulun kibirlenmeye hakkının olmadığı⁷⁸³ konusunda da Mevdûdî ile ortak fikir yürütmüşlerdir. Kutub zelil insanların ruhlarının ifsad olmasıyla tabiatlarının değişmesi sonucu dalâlete düştüklerini ve bu yaşamların ancak İslâm ile şerefli kılınacağını⁷⁸⁴; sapık inançların kibrin bir çeşidi olduğunu ve tüm kötülüklerin buradan doğduğunu⁷⁸⁵; İsrâiloğulları'nın tabiatlarının sapmaya meyilli olduğunu⁷⁸⁶ söylemiştir. Yılmaz zikredilen buzağı kelimesinin simge olarak

⁷⁶⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 100.

⁷⁶⁹ Elmalılı, age, 4, 146.

⁷⁷⁰ Bakara 2/99.

⁷⁷¹ Enfâl 8/54; Kasas 28/40; Elmalılı, age, 4, 147.

⁷⁷² A'râf 7/146.

⁷⁷³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 93.

⁷⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 100.

⁷⁷⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 242.

⁷⁷⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 275.

⁷⁷⁷ Bilmen, age, 2, 1090.

⁷⁷⁸ Yılmaz, age, 2, 431.

⁷⁷⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 263.

⁷⁸⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 266.

⁷⁸¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 245.

⁷⁸² Elmalılı, age, 4, 151; Bilmen, age, 2, 1091, 1096; Yılmaz, age, 2, 431.

⁷⁸³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 258; Bilmen, age, 2, 1090.

⁷⁸⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 243, 244.

⁷⁸⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 259.

⁷⁸⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6, 262.

kullanıldığını dolayısıyla benzer özellikteki ilâhlara tapınılmaması gerektiğini⁷⁸⁷ aksi takdirde iman konusunda sarsıntı yaşanacağını⁷⁸⁸, levhaların Kur'ân ile aynı nitelikler taşıdığını⁷⁸⁹ ifade etmiştir. Elmalılı levhaların kırılmış olduğu yorumlarının kesinlik ifade etmediğini⁷⁹⁰ söylemiştir.

Sonuç olarak Mevdûdî zulmü şirk anlamında kullanmış, şirki de adaletsizlik olarak yorumlamıştır. Hz. İbrâhim'in kavmini kâfir değil müşrik olarak açıklamıştır. Şirki en büyük zulüm şeklinde nitelendirerek insanların onurunu zedelediğine dolayısıyla Allah'ın insanlara zulmetmediğine, insanların kendilerine zulmettiğine dikkat çekmiştir. Şirke karşı Hz. İbrâhim ve Lokmân'ın (a.s.) örnek gösterilmesine işaret etmiştir. Şirkten uzak durmanın Allah'ın insanlar üzerindeki hakkı olduğuna, insanlara verilen nimetlerin O'ndan başka ilâhlar edinme suretiyle harcanmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Zira adâleti Allah'ın birliğini kabul edip buna uygun yaşamak şeklinde yorumlamıştır. İlâhlık hakkının Allah'a ait olduğunu ve hiçbir şeyin Allah'ın ortağı olamayacağını, küçük şirkin büyük şirke davetiye çıkardığını ve kibrin şirkin anahtarı olduğunu, Kur'ân'daki hükümlerin tüm insanlara hitap ettiğini bildirmiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler de Mevdûdî ile ittifak etmişlerdir. Zulmün şirk anlamına gelmesiyle en büyük günahı ifade etmesi adâletin tevhîdi bildirmesi ve en büyük sevap olarak nitelendirilmesini gerektirmektedir. Şerefli ve özgür şekilde yaratılan insanlar bu durumu idrak edemediklerinden dolayı hem Allah'a hem kendilerine haksızlık ederek adâletten ayrılmışlardır. Güvende ve doğru yolda olanlardan ilâhî azaba uğramayacakları konusunda gönül rahatlığı içinde olan kimseler kastedildiğine göre şirk koşanların dünyada kuşku, âhirette azap dolu hayat yaşayacaklarını söyleyebiliriz. Allah hakkında iftira atmak O'nun birliği, yetkinliği ve aşkının reddedildiğini bildirmektedir. Bunun gibi şirkin her çeşidi zulmü binaenaleyh adâletsizliği ifade etmektedir.

⁷⁸⁷ Yılmaz, age, 2, 435.

⁷⁸⁸ Yılmaz, age, 2, 438.

⁷⁸⁹ Yılmaz, age, 2, 437.

⁷⁹⁰ Elmalılı, age, 4, 149.

3.1.3. Adâletin Peygamber ve Kitaplarla Ayakta Tutulması

Mutlak adâlet sahibi Allah'ın gönderdiği peygamber ve kitapların adâlet unsuru taşıması gerekir. Tebliğ ve hükümlerde adâlete aykırı hiçbir madde bulunmaz. Çünkü bunların kaynağı Âdil olan Allah'tır.

Mevdûdî, *"And olsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adâleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mîzanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu Allah'ın dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir..."*⁷⁹¹ âyetinde tüm peygamberlere Allah'ın elçisi olduklarını kanıtlayacak delillerin, insanları doğru yola ulaştıracak kitapların ve itidali sağlayacak adâlet terazisinin verildiğinin açıklandığını belirterek peygamberlerin görevlerinin kavranması gerektiğini söylemiştir.⁷⁹² Ona göre bu unsurlar ferdî- içtimaî adâleti sağlama, peygamberler ise insanları yetkinliğe ulaştırma ve toplumu uyumlu hale getirme amacıyla gönderilmiştir. Bu bakımdan her alanda dengenin korunması gerektiğine dikkat çekmiş, kişinin Allah'a, nefesine ve insanlara karşı haklarını yerine getirme suretiyle zulme fırsat vermeyerek sosyal yaşamı sağlıklı bir şekilde kuracağını ifade etmiştir.⁷⁹³ *"Demiri de indirdik."* ibaresinden onun yaratılmasını anlamış, bu ibarenin peygamberlerin adâleti sadece tebliğ değil aynı zamanda tatbik etmeleriyle, gerektiğinde güç ve otoriteden faydalanmalarıyla bağlantılı kullanıldığını düşünmüştür. Ayrıca Allah'ın İslâm'ı üstün kılacak yetkinliğine işaret ederek imtihan gereği bunu yapmadığını, peygamber göndererek inanan ve inanmayanların ayırt edileceğini zira insanların özgür iradeye sahip olduğunu, iman etmeleri için gereken tüm imkânların sunulduğunu, O'nun hangi kulunun doğru hangisinin yanlış yolu seçeceğini bilmek istediğini ifade etmiştir.⁷⁹⁴

Kur'ân Yolu tefsirinde mezkûr âyetin insanın imtihan edilmek üzere yaratılmasına işaret ettiği⁷⁹⁵ şeklindeki yorum ve demirin indirilmesinden yaratıldığının kastedilmesi⁷⁹⁶ Mevdûdî'nin görüşleri ile örtüşmektedir. Mehmet Vehbi (ö. 1949) de demirin

⁷⁹¹ Hadîd 57/25.

⁷⁹² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 136.

⁷⁹³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 136.

⁷⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 137.

⁷⁹⁵ Karaman v.dğr, age, 5, 252.

⁷⁹⁶ Karaman v.dğr, age, 5, 252.

indirilmesinden yaratılmasını anlamıştır.⁷⁹⁷ Kutub bu âyetle risâlet sınırlarının çizildiğini ve tüm peygamberlerin aynı gerçeklerle görevlendirildiğinin bildirildiğini⁷⁹⁸ söyleyerek Mevdûdî'ye katılmıştır. Elmalılı mîzan ifadesinin muhakeme yeteneğine işaret ettiğini⁷⁹⁹ düşünmüştür. Kur'ân Yolu tefsirinde de bu görüş yer almaktadır.⁸⁰⁰

İndirilen şeylerin nimet olduğu bilgisinden⁸⁰¹ hareketle Kur'ân Yolu tefsirinde demir nimet olarak nitelendirilmiş⁸⁰², ucuzluğuna ve insan sağlığı üzerindeki etkisine değinilmiştir.⁸⁰³ Elmalılı demirin güneş ve yıldızlarda çokça bulunduğunu, kolaylıkla elde edilen bir metal olduğunu⁸⁰⁴ söylemiş, kontrollü kullanıldığında hayatı kolaylaştırdığına aksi takdirde tehlikeli olabileceğine⁸⁰⁵ ve silah yapımıyla ilgili kullanıldığının⁸⁰⁶ dikkat çekmiştir. Vehbi bu görüşe katılmıştır.⁸⁰⁷ Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır.⁸⁰⁸ Kutub demirin silah yapımıyla ilgili kullanılmasının din ve peygamberlere yardım etmek üzere savaşılabileceğine işaret ettiğini söylemiştir.⁸⁰⁹

Elmalılı Allah ile muamelenin kitapla, insan ile muamelenin ya dostlarla mîzan ile ya da düşmanlarla demir ile sağlandığını⁸¹⁰ söyleyerek âyeti yorumlamıştır. İlâveten insanların üç kısma ayrıldığı, birinci kısmın önde gelenler olduğu (hakikat ehli) ve kitapla hareket ettikleri, orta yolu gözeten ikinci kısım (taleb ve istidlal sahibi) için mîzanın ve haksızları (zâlim) ifade eden üçüncü kısım (inat ve kibir sahibi) için demirin (kuvvet) gerektiği⁸¹¹ yorumunda bulunmuştur. Bir yandan mukarrebın makamında olanların kitap ile amel ettiklerini, tarîkat makamındakiler için mîzanın ve şeriat makamındakiler için mücadele demirinin gerektiğini⁸¹²; diğer yandan kitaptan maksadın hükümler, mîzandan

⁷⁹⁷ Mehmet Vehbi, *Hulâsat'ül Beyân Fî Tefsîr'il Kur'ân*, 4. Baskı, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul, tsz., c. 14, s. 5791.

⁷⁹⁸ Kutub, *Fî Zılâli 'l-Kur'ân*, 14, 316, 317.

⁷⁹⁹ Elmalılı, age, 7, 478.

⁸⁰⁰ Karaman v.dğr, age, 5, 252.

⁸⁰¹ Karaman v.dğr, age, 2, 513.

⁸⁰² Karaman v.dğr, age, 5, 252, 253.

⁸⁰³ Karaman v.dğr, age, 5, 252, 253.

⁸⁰⁴ Elmalılı, age, 7, 479.

⁸⁰⁵ Elmalılı, age, 7, 478, 479; Karaman v.dğr, age, 5, 252, 253.

⁸⁰⁶ Elmalılı, age, 7, 478.

⁸⁰⁷ Vehbi, age, 14, 5791.

⁸⁰⁸ Karaman v.dğr, age, 5, 252, 253.

⁸⁰⁹ Kutub, *Fî Zılâli 'l-Kur'ân*, 14, 317.

⁸¹⁰ Elmalılı, age, 7, 480.

⁸¹¹ Elmalılı, age, 7, 480, 481; Vehbi, age, 14, 5792, 5793.

⁸¹² Elmalılı, age, 7, 481.

maksadın hükümet, demirden maksadın âmirler olduğunu ifade ederek âlimlerin derecesinin kılıç sahiplerinden üstün olduğunu⁸¹³ söylemiştir.

Mevdûdî, Allah ve resulünü inkâr edenlerle Hz. Peygamber'i reddedenler ve peygamberlerden bazılarını inkâr edenlerin aynı derecede kâfir sayıldığını⁸¹⁴ ifade etmiştir. Peygamberleri ve adâleti emredenleri öldürenlere azap müjdelenmesini⁸¹⁵ onların kötü amellerinin neticesi olarak yorumlamıştır.⁸¹⁶ Cebrâil'e (a.s.) küfreden Yahudilerin aslında kendi kitaplarına sövdüklerini zira Kur'ân'ın Tevrat'ı tasdikleyici⁸¹⁷ olarak gönderildiğini, onların Kur'ân'dan uzaklaşarak kurtuluştan kendilerini mahrum ettiklerini⁸¹⁸ söylemiştir.

Kur'ân Yolu tefsirinde peygamberlerin bazısı ya da tümünü reddedenler kâfir olarak nitelendirilerek⁸¹⁹ Mevdûdî ile ittifak edilmiştir. Râzî, mezkûr müjdenin mecazî anlamda kullanılması⁸²⁰ hakkında onunla aynı görüşü paylaşmıştır. Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır.⁸²¹ Elmalılı ve Kutub, kendi peygamber ve kitaplarını bile inkâr eden Yahudilerin Hz. Peygamber'i reddetmeleri ve Cebrâil'i düşman ilan etmelerinin şaşılacak bir durum olmadığı⁸²² konusunda Mevdûdî ile görüş birliği etmişlerdir.

Râzî âyetleri inkâr edenlerden Hz. Peygamber'in risâletini reddedenlerin⁸²³, Kutub Allah'ın ulûhiyyetini inkâr edenlerin⁸²⁴ ya da Yahudilerin⁸²⁵ kastedildiğini ifade etmiştir. Kur'ân Yolu tefsirindeki görüş de Yahudiler olduğu yönündedir.⁸²⁶

⁸¹³ Elmalılı, age, 7, 481; Vehbi, age, 14, 5793.

⁸¹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 424.

⁸¹⁵ Âl-i İmrân 3/21.

⁸¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 245.

⁸¹⁷ Bakara 2/101.

⁸¹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 98.

⁸¹⁹ Karaman v.dğr, age, 2, 172.

⁸²⁰ Râzî, age, 6, 225.

⁸²¹ Karaman v.dğr, age, 1, 527.

⁸²² Elmalılı, age, 1, 437; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1,196; Karaman v.dğr, age, 1, 164, 165.

⁸²³ Râzî, age, 6, 222.

⁸²⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 247.

⁸²⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 246.

⁸²⁶ Karaman v.dğr, age, 1, 527.

Müjdelenen azap hakkında Kutub net bir bilgi olmamasından dolayı dünyada da âhirette de gerçekleşebileceği⁸²⁷ ve muhatap kitlenin adâlete karşı çıkan herkes olduğu⁸²⁸ yorumunda bulunmuştur. Râzî inkârcılığın Yahudilerin tabiatına yerleşmiş olduğunu⁸²⁹ ve bekledikleri risâlet görevinin Hz. Peygamber'e verilmesiyle kıskançlık göstermeleri sonucu kibirlenerek bu tabiata büründüklerini⁸³⁰ söylemiştir. Kutub da benzer ifadeler zikretmiştir.⁸³¹

Mevdûdî, "...Sen dâvet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol (وَاسْتَقِمْ). Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adâleti gerçekleştirmekle emrolundum..."⁸³² âyetinde dini tahrif etmek isteyenlere ödün verilmemesi gerektiğinin bildirildiğini söylemiştir. İslâm'ın değişmeyeceğini ifade etmiş, dinin olduğu gibi kabullenilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸³³ Âyette Allah'ın indirdiği tüm kitapların kastedildiğini böylece aralarında ayırım yapılmamasının icap ettiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in adâleti yansız şekilde doğrulukla gerçekleştirmekle, hakları tüm insanlara eşit kılmakla ve ayrımcılık yapmamakla, adâleti yayarken haksızlığı önlemekle görevlendirildiğini bildirmiştir.⁸³⁴

Elmalılı, Kutub, Bilmen ve Yılmaz Mevdûdî ile görüş birliği etmişlerdir.⁸³⁵ Kur'ân Yolu tefsirinde de ittifak mevcuttur.⁸³⁶ Hz. Peygamber'in davet etmesi gereken şeyin açıkça bildirilmemiş olmasının farklı yorumlara sebep olduğu âlimlerce ifade edilmiştir. Bunlardan Elmalılı Hanîf dini⁸³⁷ olduğunu bildirmiştir. Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır.⁸³⁸

⁸²⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2, 246.

⁸²⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2, 247.

⁸²⁹ Râzî, age, 3, 252.

⁸³⁰ Râzî, age, 3, 253.

⁸³¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1, 190- 193; 2, 246.

⁸³² Şûrâ 42/15.

⁸³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 231.

⁸³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 231.

⁸³⁵ Elmalılı, age, 7, 18; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 13, 104; Bilmen, age, 7, 3231; Yılmaz, age, 5, 71.

⁸³⁶ Karaman v.dğr, age, 4, 740.

⁸³⁷ Elmalılı, age, 7, 18.

⁸³⁸ Karaman v.dğr, age, 4, 739.

Zikredilen istikamet kelimesini Elmalılı ve Bilmen heveslere uymama⁸³⁹ anlamında kullanmıştır. Bu kelime Kur'ân Yolu tefsirinde aşırılıklardan sakınıp itidalli olmayı⁸⁴⁰ ve çağrının durmaksızın devam etmesi gerektiğini⁸⁴¹ ifade etmektedir. Nitekim Elmalılı, Bilmen ve Yılmaz adâletin şüpheden uzak bir şekilde tevhîdi kabul ederek ona uygun yaşamayla mümkün olacağını söylemişlerdir.⁸⁴²

Sonuç olarak Mevdûdî bütün peygamberlerin İslâm dinini anlatmak üzere gönderildiğini beyan ederek aralarında ayırım yapılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Tüm peygamberlere iman etmenin dünyevî- uhrevî hayatın sıhhatini dolayısıyla adâleti sağlamak için önem teşkil ettiğini bildirmiştir. Peygamberlerin delillerle desteklendiğini söylemiş, sözlü tebliğ ile beraber icap eden durumlarda güçten yararlanmaları gerektiğini belirtmiştir. Bunun için insanların faydalanması için gereken her şeyi Allah'ın yarattığını ifade etmiştir. Peygamberlerin tebliğlerine hevâ ve heveslerin karışmaması gerektiğini, İslâm'ın değişmeyeceğini vurgulamıştır. İnsanların dünyaya geliş amaçlarının imtihan edilmeleri olduğuna dikkat çekmiş, bu imtihanla mümin ve kâfirlerin ayrılacağını bildirmiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler de Mevdûdî ile ittifak ederek tüm peygamberlerin aynı amaçla gönderildiğini, İslâm'ın değişmeyeceğini, adâletin O'nun çizdiği yoldan yürümekle sağlanacağını söylemişlerdir.

3.1.4. Orta Yolu Gözetme Anlamında Adâlet

Adâletin anlamlarından biri orta yolu gözetmektir. Allah ifrat ve tefrit şeklindeki iki uçtan sakınmayı emreder. Zira her ikisi de haddi aşmayı ifade eder. İki uç arasındaki itidal ise adâlet noktasıdır.

Mevdûdî, *"Biz Kur'ân'ı sana güçlük çekesin diye değil ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik."*⁸⁴³ âyetinde Kur'ân'ın indirilme sebebinin Hz. Peygamber'e mümkün olmayan sorumluluklar yüklemek ya da onu sıkıntıya sokmak olmadığını bilakis

⁸³⁹ Elmalılı, age, 7, 18; Bilmen, age, 7, 3230.

⁸⁴⁰ Karaman v.dğr, age, 4, 739.

⁸⁴¹ Karaman v.dğr, age, 4, 740.

⁸⁴² Elmalılı, age, 7, 18; Bilmen, age, 7, 3230; Yılmaz, age, 5, 71.

⁸⁴³ Tâhâ 20/2.

Allah'tan korkanlar için bir uyarı olduğunu ve Hz. Peygamber'in bu korkuya sahip olmayanlar için zaman harcamaması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁴⁴

İbn Kesîr, Kutub, Bilmen ve Yılmaz Mevdûdî ile aynı görüşleri paylaşmışlardır.⁸⁴⁵ Kur'ân Yolu tefsirinde de onunla ittifak edilmiştir.⁸⁴⁶ İbn Kesîr Hz. Peygamber'in " Allah kime hayır dilerse dini konularda onu bilgili ve anlayışlı kılar."⁸⁴⁷ buyurduğunu hatırlatarak Kur'ân'ın bir nûr olarak indirildiğini bildirmiştir.⁸⁴⁸ Elmalılı, Bilmen ve Yılmaz âyetle ibadetin zahmet verme amacı taşımadığının belitildiğini ifade etmişlerdir.⁸⁴⁹ Kur'ân Yolu tefsirindeki görüş de bu yöndedir.⁸⁵⁰ Kutub âyetin Kur'ân'ın kolay okunduğuna, hükümlerinin insanın gücünü aşacak seviyede olmadığına, Allah ile bağ kurmak üzere indirildiğine ve peygamberlerin kalplerin içine iman yerleştirmekle mesul olmadığına işaret ettiğini bildirmiştir.⁸⁵¹ Yılmaz Hz. Peygamber'in tebliğde yaşadığı üzüntüye atıf yapılarak teselli mahiyetinde indirildiğine ve tebliğinin kimseye sıkıntı vermeden yumuşak dille yapılması gerektiğine işaret ettiğini⁸⁵² ifade etmiştir.⁸⁵³ İlaveten Bilmen ile birlikte bu durumun geçici olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁴ Kur'ân Yolu tefsiri de Yılmaz ile benzer ifadelere yer vermiştir.⁸⁵⁵ Bilmen ise âyetin dinî- dünyevî işlerin itidal üzere düzenlenmesine işaret etmek üzere indirildiğini⁸⁵⁶ ifade etmiştir.

Sonuç olarak Mevdûdî, dinin dünyevî- uhrevî saadeti sağlama amacıyla gönderildiğine dikkat çekerek dünyevî ve uhrevî fiillerin dengede tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumda sırf dünya ya da sırf âhiret için hazırlık yapmanın yanlış olduğunu söyleyerek Kur'ân'ın da bu dengeyi korumak için gönderildiğini belirtmiştir.

⁸⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 239.

⁸⁴⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 10, 5195; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 10, 22, 23; Bilmen, age, 4, 2057, 2058; Yılmaz, age, 3, 108, 109.

⁸⁴⁶ Karaman v.dğr, age, 3, 625.

⁸⁴⁷ Tirmizî, age, "İlim", bl. 42, hn. 2645.

⁸⁴⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 10, 5195.

⁸⁴⁹ Elmalılı, age, 5, 466, 467; Bilmen, age, 4, 2058; Yılmaz, age, 3, 109.

⁸⁵⁰ Karaman v.dğr, age, 3, 625.

⁸⁵¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 10, 23.

⁸⁵² Yılmaz, age, 3, 108.

⁸⁵³ Yılmaz, age, 3, 110.

⁸⁵⁴ Bilmen, age, 4, 2058; Yılmaz, age, 3, 108.

⁸⁵⁵ Karaman v.dğr, age, 3, 625.

⁸⁵⁶ Bilmen, age, 4, 2058.

Hız. Peygamber'e insanların kalbine iman yerleştirmek gibi imkânsız mesuliyetler yüklenmediğine vurgu yapmış, Kur'ân'ın bir öğüt olduğunu ifade etmiştir.

Mevdûdî ile ittifak eden ismini zikrettiğimiz müfessirler mezkûr âyetin kendine inanmayanlar hakkında üzülen Hız. Peygamber'i teskin etme ya da harap olana kadar ibadet edilmemesini bildirme amacıyla indirildiğini dolayısıyla her bakımdan dengeyi sağlamanın adâlet anlamına geldiğini belirtmişlerdir.

3.2. KULLANIM BAKIMINDAN ADÂLET

3.2.1. Evrendeki Düzen Açısından Adâlet

Allah kâinatı yaratan tek ilâhtır. Düzeni sağlayan ve bu düzenin devamı için çeşitli deliller bahşeden de O'dur. İnsanların bu kurulu düzeni bozmaya hakları yoktur. Zira düzeni bozmak ve fesat çıkarmak haddi aşmak anlamına gelir. Bu da adâlete aykırıdır.

Mevdûdî "*Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adâletle tutun ve eksik tartmayın.*"⁸⁵⁷ âyetlerinde zikredilen mîzanı müfessirlerin adâlet anlamında kullandığını söylemiştir. Bu adâletin ise kâinatı ayakta tutan bir etken olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁸ Kâinatın yaratılmasından bu yana hava, su, toprak ve diğer faktörlerin uyumunun adâlet üzerine kurulan denge ile sağlandığını böylece yaşamının mümkün kılındığı bir ortam oluşturulduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁹ "*Ölçüyü adâletle tutun ve eksik tartmayın.*" ifadesinden herkesin kendi ölçüsünde adâleti ikame etmesi gerektiğini anlamıştır. Aksi durumda nizâmın bozulacağını belirterek Allah'ın kurduğu düzenin en ufak bir adâletsizliği kaldırmayacağına işaret etmiştir. Bu âyetlerle Kur'ân'ın temel ilkelerinden (tevhîd ve adâlet) adâletin açıklandığını ve kısa ifadelerle Allah'ın Kur'ân'la gönderdiği hidâyete vurgu yaptığını açıklamıştır.⁸⁶⁰

"*Göğü Allah yükseltti.*" ifadesinde zikredilen gök hakkında İbn Kesîr fezâ⁸⁶¹ boşluğunun⁸⁶², Elmalılı ise âlemin kastedildiğini bildirmiştir.⁸⁶³ Kur'ân Yolu tefsirinde

⁸⁵⁷ Rahmân 55/7, 8, 9.

⁸⁵⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 68.

⁸⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 68.

⁸⁶⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 69.

⁸⁶¹ Fezâ: Uzay

⁸⁶² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 14, 7640.

⁸⁶³ Elmalılı, age, 7, 401.

uzayın⁸⁶⁴ kastedildiği ifade edilirken Yılmaz da bu görüşe katılmıştır.⁸⁶⁵ Bilmen ise meleklerin bulunduğu ve peygamberlere hükümlerin verildiği yer⁸⁶⁶ olarak yorumlamıştır.

İbn Kesîr sınırsız semâvî cismin, yıldız ve gezegen sistemlerinin akıllara durgunluk verecek şekilde hareket ettiklerini, birbirleriyle çarpışmadan- karşılaşmadan boşlukta yüzdüklerini ifade ederek kâinatın düzenine dikkat çekmiştir.⁸⁶⁷ Elmalılı ise gerçek ya da mecaz anlamda yükseltelen göğün Allah'ın ululuğuna işaret ettiğini bildirmiştir.⁸⁶⁸ Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır.⁸⁶⁹

Mîzan kelimesini İbn Kesîr değişmeyen ve sağlam olan Hak ölçüsü⁸⁷⁰; Elmalılı adâlet, her şeyin olması gereken yere konulması⁸⁷¹; Yılmaz hakkaniyet, Allah'ın evreni koruması⁸⁷² şeklinde tanımlamıştır. Kur'ân Yolu tefsirinde adâlet için kişinin iyi niyetli olması ve çaba göstermesi şeklinde tarif edilmiştir.⁸⁷³

İbn Kesîr düzenin hâlihazırda kurulu oluşundan dolayı insanların farkına varamadığını ancak afet gibi olumsuz durumlarda bu nimetin değerini anladıklarını ifade etmiştir.⁸⁷⁴ Elmalılı insanların mîzanı bozması durumunda âhiret hayatlarının da olumsuz etkileneceğini⁸⁷⁵ zira mîzandan kastedilenin şariat olduğunu⁸⁷⁶ söyleyerek Allah'ın emirlerine itaat konusuna vurgu yapmıştır.⁸⁷⁷ Bilmen de mîzanın önemini belirtmiştir.⁸⁷⁸ Yılmaz fesat çıkarıp doğadaki dengeyi bozanların cahil ve zâlim olarak nitelendirildiğini⁸⁷⁹, düzen ve dengenin Allah'ın Rahmân sıfatının tecellisi ve lütfu olduğunu nitekim mîzanın peygamberlerin gönderilişine işaret ettiğini söylemiştir.⁸⁸⁰

⁸⁶⁴ Karaman v.dğr, age, 5, 198.

⁸⁶⁵ Yılmaz, age, 8, 134.

⁸⁶⁶ Bilmen, age, 7, 3567.

⁸⁶⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 14, 7640.

⁸⁶⁸ Elmalılı, age, 7, 402.

⁸⁶⁹ Karaman v.dğr, age, 5, 198.

⁸⁷⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 14, 7640.

⁸⁷¹ Elmalılı, age, 7, 402.

⁸⁷² Yılmaz, age, 8, 138.

⁸⁷³ Karaman v.dğr, age, 5, 199.

⁸⁷⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 14, 7641.

⁸⁷⁵ Elmalılı, age, 7, 403.

⁸⁷⁶ Elmalılı, age, 7, 402.

⁸⁷⁷ Elmalılı, age, 7, 403.

⁸⁷⁸ Bilmen, age, 7, 3567.

⁸⁷⁹ Yılmaz, age, 8, 133, 134.

⁸⁸⁰ Yılmaz, age, 8, 138.

Sonuç olarak Mevdûdî adâleti evreni ayakta tutan bir sistem olarak görmüştür. Yaşamın sürdürülebilirliği için gereken her noktayı yaratan Allah'ın bunun devamı için düzenin bozulmamasını istediğini belirtmiştir. Düzenin silsile halinde devam ettiğine ve bozulmanın da aynı şekilde gerçekleşeceğine dikkat çekerek Allah'ın koyduğu hükümlerin dışına çıkmamak gerektiğini vurgulamıştır.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler de Mevdûdî gibi bu âyetlerin Allah'ın büyüklüğünü gösterdiğini, mîzan ifadesinin adâlet manasına geldiğini, dünyada dengeyi bozanın âhirette dengesinin bozulacağını ifade etmişlerdir. Söz gelimi yalnızca insanlara değil diğer canlılara karşı da saygılı olunması gerektiğini vurgulamışlardır.

3.2.2. Yöneticilik ve Hâkimlikte Adâlet

Yönetim ve yargı, toplum için olmazsa olmaz unsurlardır. Farklı insanların huzurlu bir şekilde bir arada yaşamaları, kanunlar ve bunları uygulayacak insanların varlığını zorunlu kılmıştır. Yönetim ve yargının olmazsa olmazı ise adâlettir. Bu nedenle yönetici, hâkim, şahit vs.den oluşan adlî yargı teşkilatının kurulması zorunludur. İnsanların bu kurumlardan bekledikleri haklarının verilmesi ve haksızlığa uğratılmamaları yönündedir.

Adâleti sağlamada yönetimin görevi, Allah'ın hükümlerine uymaktır.⁸⁸¹ Zira halife, insanlar arasında Allah adına hüküm veren kişi⁸⁸² anlamına gelmektedir. Yargının görevi ise mağduriyet yaşanmaması adına davadaki tüm tarafları dinlemek, konuyla ilgili nassa göre hüküm vermek, nas bulunmadığı takdirde müçtehit ise içtihadıyla, değilse müçtehitlerin görüşleriyle hüküm vermektir.⁸⁸³

Mevdûdî, "...Sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen aralarında adâletle hükmet. Allah âdil olanları sever."⁸⁸⁴ âyetinde Yahudilere bilhassa onların hâkim ve fakihlerine işaret edildiğini bildirmiştir. Zira onlar rüşvet almış, çıkarları uğruna yalancı şahitlikleri kabul etmiş nitekim haksız hüküm vermişlerdir. Mevdûdî Yahudilerin içişlerinde başıboş olduklarını, İslâm devleti henüz kurulmadığından dolayı

⁸⁸¹ Nisâ 4/58; Mâide 5/42; Sâd 38/26.

⁸⁸² Uludağ, "Halife", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, c. 15, s. 299.

⁸⁸³ Karaman, "Adâlet", 1, 344.

⁸⁸⁴ Mâide 5/42.

kendi kanunlarına göre hareket ettiklerini, Hz. Peygamber'e danışma gibi bir kaygıları olmadığını ancak işlerine gelen konularda ona danıştıklarını haber vermiştir.⁸⁸⁵ Bu konulardan biri Yahudi bir erkek ve bir kadının zina etmesi üzerine gerçekleşmiştir. Tevrat'ta zina suçunun karşılığının recm olmasını kabullenemeyen Yahudiler, Hz. Peygamber'den medet ummuşlardır. İbn Sürya'nın hâkimlerin genelde suçluları salıverdiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in emriyle recm cezasının uygulanmasına karar verilmiştir.⁸⁸⁶ Mevdûdî Yahudilerin kendi kitapları hakkında samimiyetsiz olduklarını, menfaatleri uğruna peygamber olarak görmedikleri Hz. Peygamber'e davalarını getirmeleriyle sadece hevâlarına önem verdiklerini vurgulamıştır.⁸⁸⁷

Elmalılı ve Kutub Yahudilerin samimiyetsizliği, hâkim ve fakihlerin uyarılması konusunda Mevdûdî ile ittifak etmişlerdir. Kur'ân Yolu tefsirinde de birlik sağlanmıştır.⁸⁸⁸ Bilmen onların haram yeme konusundaki alışkanlıklarına ve yalancılıklarına vurgu yapmıştır. Kur'ân Yolu tefsirinde de bu şekilde açıklamalar mevcuttur.⁸⁸⁹

Elmalılı ve Bilmen onların davalarını Hz. Peygamber'e getirmelerinin zorunluluğu olmadığı gibi Hz. Peygamber'in de hüküm verme zorunluluğu bulunmadığına dikkat çekmiştir.⁸⁹⁰ Bilmen aynı zamanda Hanefî fakihlerinin İslâm hâkimlerinin hüküm vermesini zorunlu saydığını belirtmiştir.⁸⁹¹ Nitekim hüküm verilmesi durumunda sırayla Kur'ân, Tevrat'ta bulunan âyetler, evrensel ilkeler, Tevrat'ın özü ile hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁸⁹² Kur'ân Yolu tefsirinde Bilmen ile görüş birliği edilmiştir.⁸⁹³

Bir başka örnek verilecek olursa hem peygamber hem hükümdar olan Hz. Dâvûd hakkında "(Ey Muhammed!), Sana davacıların haberi ulaştı mı? Mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. 'Korkma! Biz

⁸⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 483.

⁸⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 484.

⁸⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 484.

⁸⁸⁸ Elmalılı, a.g.e., 3, 270, 271; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4, 245- 248; Karaman v.dğr, a.g.e., 2, 276.

⁸⁸⁹ Bilmen, a.g.e., 2, 770; Karaman v.dğr, a.g.e., 2, 276.

⁸⁹⁰ Elmalılı, a.g.e., 3, 271; Bilmen, a.g.e., 2, 770; Karaman v.dğr, a.g.e., 2, 276; Yeşil, a.g.e., 2, 54.

⁸⁹¹ Bilmen, a.g.e., 2, 770.

⁸⁹² Bilmen, a.g.e., 2, 770.

⁸⁹³ Karaman v.dğr, a.g.e., 2, 277.

birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adâletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster.' dediler. (Onlardan biri şöyle dedi) *Bu, kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benimse bir tek koyunum var. Böyle iken 'Onu da bana ver.'* dedi ve tartışmada beni yendi. Dâvûd: *Andolsun ki senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu ortakçıların çoğu, birbirlerinin haklarına tecâvüz ederler. Yalnız iman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az! dedi. Dâvûd, kendisini denediğimizi sandı ve Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi. Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı ve güzel bir geleceği vardır. Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adâletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.*"⁸⁹⁴ âyetleri indirilmiştir. Mevdûdî, zikredilen davacıların din kardeşi olduklarını düşünmüştür. "'Onu da bana ver.' dedi ve tartışmada beni yendi." ifadesinden koyunun zorla alınmasının kastedilmediğini bilakis davacının davalıya karşı çıkacak cesaretinin bulunmamasının kastedildiğini ifade etmiştir. Davacının konuşup davalının susmuş olmasını ise suçunu kabullendiği şeklinde yorumlamıştır. Böylece Hz. Dâvûd'un tek taraflı hüküm vermediğini açığa çıkarmıştır.⁸⁹⁵

Mevdûdî, mezkûr davacıların Hz. Dâvûd'un geçmişte işlediği hataya atıf yapılarak sınındığını fark ettirmek üzere gönderildiğini bildirmiştir. Ayrıca Hz. Dâvûd'un hatası hakkında çeşitli rivayetler ileri sürüldüğünü söylemiş, bağışlanmayacak kadar büyük olmadığını zira tövbesinden sonra Allah'ın onu affedip makamını yücelttiğini belirtmiştir. Bu hatanın Hz. Dâvûd'un hükümdarlık gücünü haksız yere kullanması yönünde bir zaafın eseri olduğunu düşünmüştür.⁸⁹⁶ Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında yer alan Hz. Dâvûd'un bir adamın karısı ile zina ettiği rivayetlerinin yanlış olduğunu⁸⁹⁷ ve bazı müfessirlerin bu rivayetleri aynen, bazılarının ise eksilterek kabul ettiklerini bildirmiştir.⁸⁹⁸ Nitekim âyetlerin siyâk- sibâkına uygun olarak yalnızca Hz. Dâvûd'un bir adama karısıyla evlenmek için onu boşamasını teklif ettiği kısmının doğru olabileceğini söylemiştir. İlaveten Hz. Dâvûd'un 99 hanımı olduğu ve 100'e tamamlamak istediği

⁸⁹⁴ Sâd 38/21- 26.

⁸⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 63.

⁸⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 65.

⁸⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 65, 66.

⁸⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 67.

şeklindeki söylentilerin gerçeği yansıtmadığını zira günlük hayatta çokluk bildirmek için bu tabirlerin kullanıldığını ifade etmiştir.⁸⁹⁹

Mevdûdî bu kıssanın Kur'ân'da anlatılmasının iki sebebi olduğunu söylemiştir. Birincisine göre Hz. Dâvûd Hz. Peygamber'e örnek gösterilerek zorluklara karşı sabırlı olması gerektiği ima edilmiştir. İkincisine göre ne kadar seçkin olsa da kötülük yapanların hesaba çekilecekleri ifade edilmiştir.⁹⁰⁰

İbn Kesîr⁹⁰¹, Elmalılı⁹⁰², Kutub⁹⁰³ ve Bilmen⁹⁰⁴ Mevdûdî'nin görüşlerini paylaşmışlardır. Kur'ân Yolu tefsirinde de onunla benzer yorumlara yer verilmiştir.⁹⁰⁵ Elmalılı mezkûr âyetle mevzuyla soru cümlesiyle giriş yapılmasının önemli bir konuya işaret etme amacı taşıdığını⁹⁰⁶ ifade etmiştir. Kur'ân Yolu tefsirindeki görüş de bu yöndedir.⁹⁰⁷

Elmalılı, Bilmen ve Yeşil mezkûr davacıların melek olabileceklerini ve eğitim amacıyla gönderildiklerini ileri sürmüşlerdir.⁹⁰⁸ Kur'ân Yolu tefsirinde de bu görüş yer almaktadır.⁹⁰⁹

İbn Kesîr, âyetle hükümdardan beklenenin adâleti sağlamak olduğuna ima bulunduğunu belirtmiştir.⁹¹⁰ Bu amacı taşıyan hükümdarın mahkemedeki kişilere doğru söylemelerini telkin etmesi gerektiği Kur'ân Yolu tefsirinde ifade edilmiştir.⁹¹¹ Yeşil de benzer ifadeler zikretmiştir.⁹¹² Kutub, Bilmen ve Yılmaz adâlete riayetsizlik ve nefsanî duygulara eğilimin Allah yolundan sapmaya neden olduğunu, bunların da âhîret inancının

⁸⁹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 68.

⁹⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 68.

⁹⁰¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 12, 6861- 6863.

⁹⁰² Elmalılı, age, 6, 516, 517.

⁹⁰³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 12, 384, 385.

⁹⁰⁴ Bilmen, age, 6, 3031.

⁹⁰⁵ Karaman v.dğr, age, 4, 575- 577.

⁹⁰⁶ Elmalılı, age, 6, 515, 516.

⁹⁰⁷ Karaman v.dğr, age, 4, 574.

⁹⁰⁸ Elmalılı, age, 6, 516; Bilmen, age, 6, 3031; Yeşil, age, 6, 322.

⁹⁰⁹ Karaman v.dğr, age, 4, 574.

⁹¹⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 12, 6863; Elmalılı, age, 6, 517; Karaman v.dğr, age, 4, 574; Yılmaz, age, 2, 156.

⁹¹¹ Karaman v.dğr, age, 4, 574.

⁹¹² Yeşil, age, 6, 322.

unutulması ya da önemsenmemesinden kaynaklandığını bildirmişlerdir.⁹¹³ Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer açıklamalar yer almaktadır.⁹¹⁴

Mevdûdî "*Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adâlet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder). Yahut (avlanmanın cezası) fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefârettir yahut onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun...*"⁹¹⁵ âyetinde âdalet sahibi kişilerin hükmedeceği konulara değinmiştir. Öncelikle ihram bölgesinde ya da ihramlıyken avlanmanın ve buna yardımcı olmanın yasaklandığını bildirmiş, daha sonra ihramlı kişinin kendisi için öldürülen hayvandan yemesinin haram olduğunu ancak ihramlı olmayan bir başkasının kendi için avladığı hayvandan (zararsız hayvan) ikram etmesi durumunda yemesinin bir sıkıntı oluşturmayacağını belirtmiştir. İlâveten zararlı hayvanların (akrep, yılan, fare, kuduz köpek vs.) ihramlıyken ya da ihram bölgesinde dahi öldürülebileceğini söylemiştir.⁹¹⁶ Binaenaleyh mezkûr adâlet sahibi iki kişinin avlanma yasağını ihlal eden kişinin ödeyeceği kefârette kaç yoksulun doyurulacağı ya da kaç gün oruç tutulacağı hakkında hüküm verecek kişiler olduğunu açıklamıştır.⁹¹⁷

Râzî, Elmalılı, Kutub ve Bilmen ihrama girilecek bölgeleri ve ihram yasaklarını açıklamıştır.⁹¹⁸ Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer açıklamalar yer almaktadır.⁹¹⁹ Âyete göre kasten hayvan avlayan kişiye verilecek ceza hakkında âdil iki kişi görevlendirilmelidir. Râzî bu kişilerin Müslüman ya da ilim makamından olması gerektiğini söylemiştir.⁹²⁰ Kutub ve Bilmen Müslümanlardan⁹²¹, Elmalılı ilim makamından⁹²² olabileceğini savunmuştur.

Râzî hüküm vermek üzere görevlendirilen kişilerin âyette belirtilen üç seçenekten birini seçebileceğini ya da ilk seçeneğin bulunmaması durumunda kalan ikisinden birini

⁹¹³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 12, 385; Bilmen, age, 6, 3031; Yılmaz, age, 2, 157.

⁹¹⁴ Karaman v.dğr, age, 4, 577.

⁹¹⁵ Mâide 5/95.

⁹¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 513.

⁹¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 513.

⁹¹⁸ Râzî, age, 9, 217- 219; Elmalılı, age, 3, 379; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4, 452- 454; Bilmen, age, 2, 825.

⁹¹⁹ Karaman v.dğr, age, 2, 342- 344.

⁹²⁰ Râzî, age, 9, 225, 227.

⁹²¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4, 450; Bilmen, age, 2, 824.

⁹²² Elmalılı, age, 3, 379.

seçmede serbest olduklarını ifade etmiştir.⁹²³ Kur'ân Yolu tefsirinde üçünden birinin seçileceği ifade edilirken⁹²⁴ Kutub ilk seçeneğin olmayışından dolayı kalan ikisini seçmede serbest olduklarını söylemiştir.⁹²⁵ Elmalılı ve Kutub bu âdil kişilerin avlanan hayvana denk bir hayvanın eti ya da kıymetinin Harâm bölgesi veya Harâm bölgesinin dışına dağıtılmasında, kaç yoksulun doyurulması ve kaç gün oruç tutulması gerektiğinde hüküm verecek olduklarını ifade etmiştir.⁹²⁶ Kur'ân Yolu tefsirindeki görüş de bu yöndedir.⁹²⁷

Sonuç olarak Mevdûdî Yahudilerin çıkarıcılıklarına işaret ederek imanlarında samimi olmadıklarına vurgu yapmış, bilhassa yargı ve yönetim organına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İlâveten Hz. Dâvûd şahsında yönetici ve hâkimlerin uyarıldığını açıklamıştır. Bir hâkimin konuyu tüm taraflardan dinlemesi, tek taraflı karara varmaması gerektiğini bildirmiş, yine Hz. Dâvûd şahsında günah işleyenlere hesabının sorulacağına işaret etmiş, günahtan tövbe edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kendisine verilen görevi kullanarak haksızlık yapmanın yasaklandığını bilhassa yönetim ve yargıda görev alanların daha dikkatli olmaları gerektiğini zira insanların onlardan bir beklentisi olduğunu, Hz. Dâvûd'un sabrının örnek gösterildiğini ifade etmiştir. Ayrıca ihramlıyken avlanan kişi hakkında hükmüne başvurulacak adâlet sahibi kişilerin de verilecek ceza ile ilgili muhayyer olduklarını belirtmiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler hüküm vereceklerin Allah'ın emirlerini rehber edinmeleri gerektiğini bildirmişlerdir. Ayrıca mezkûr davacıların melek olduklarını söylemişlerdir. Hükümdar ve hâkimlerin adâlete uymayıp nefislerine uyması durumunda âhirette azaba uğratılacaklarını ifade ederek bu konunun önemine vurgu yapmışlardır. Ayrıca hacda/umrede hayvan öldürenlere verilecek cezanın Müslüman ya da ilim sahiplerinden âdil iki kişinin belirleyeceğini söylemişler, dolaylı olarak Müslümanların adâlet sahibi olmaları gerektiğini imada bulunmuşlardır. Geçmişten günümüze adâleti sağlamakla görevlendirilen kişilerin görevi kötüye kullanıp menfaatleri uğruna Allah'ın kurduğu düzeni bozduklarına şahit olmuşuzdur. İnsanların haksızlığa uğramalarına göz yuman bu görevlilerin aslında Allah'a isyan etmiş ve kendilerine zulmetmiş olduklarını,

⁹²³ Râzî, age, 9, 227.

⁹²⁴ Râzî, age, 9, 227; Karaman v.dğr, age, 2, 344.

⁹²⁵ Râzî, age, 9, 227; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4, 450.

⁹²⁶ Elmalılı, age, 3, 379; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4, 450.

⁹²⁷ Karaman v.dğr, age, 2, 344, 345.

Müslümanlıklarını zedelediklerini, görevlerini terk etmelerinin isabetli olabileceğini söyleyebiliriz.

3.2.3. Şahitlikte Adâlet

İslâm hukukunda ispat vasıtalarından biri olan şahitlik aynı zamanda adâletin en önemli unsurlarından birini ifade eder. Bir hakkın yerine getirilmesi, haksızlığın önlenmesi, davalardaki kapalılığın açığa çıkarılması, iddiaların inkârının önüne geçilmesi şahitlikle gerçekleşir.

Kur'ân'da adâletin sağlanması için şahit tutulması⁹²⁸ ve şahitliğin adâlete uygun yapılması⁹²⁹ emredilmiş, şahitlikten kaçınma⁹³⁰ ve şahitliğini gizleme⁹³¹ yasaklanmıştır.

3.2.3.1. Adâlet İçin Şahitliğin Gerekliliği

Bir hakkın elde edilmesi için açılan davalarda taraflar, dava konusu, irade beyanı ve yargı merciinin bulunması gerekir. Âdil bir karara varmak için hâkimler tarafsız olmalı ve delillere göre hareket etmeli, şahitler ise hâkimin olası kararını ve doğacak sonuçları etkileyebilecek konumda olduğu için dürüst ve Allah korkusuna sahip olmalıdır. Zira kararların hayır ya da şer getireceği gaybî⁹³² bir konu olması⁹³³ hasebiyle bilinmemektedir. İnsanların ise gaybî konulara müdahale etme hakları bulunmamaktadır.

Mevdûdî, "Ey iman edenler! Adâleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adâletten sapmayın. (Şahitliği) eğer büker (doğru şahitlik etmez) yahut şâhitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır."⁹³⁴, "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adâletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adâletli olun. Bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir."⁹³⁵ âyetlerinde kişinin adâleti sağlamakla birlikte

⁹²⁸ Bakara 2/282; Nisâ 4/6; Mâide 5/106; Talâk 5/2.

⁹²⁹ Nisâ 4/135; Mâide 5/8.

⁹³⁰ Bakara 2/282.

⁹³¹ Bakara 2/283.

⁹³² Gayb: Sadece Allah'ın nezdinde bulunan ilim.

⁹³³ Neml 27/65.

⁹³⁴ Nisâ 4/135.

⁹³⁵ Mâide 5/8.

haksızlığın önlenmesinden mesul olduğunun bildirildiğini ifade etmiştir. Bu mesuliyetin adâleti korumakla ve adâlet için şahitlik etmekle yerine getirileceğini nitekim müminlerin gerektiğinde adâlet için şahitlik etme konusunda tereddüt yaşamadan harekete geçmeleri gerektiğini söylemiştir. Ayrıca şahitlerin herhangi bir etki altında olmaksızın Allah rızası için şahitlik etmelerine vurgu yapmıştır.⁹³⁶

Râzî, müminlerin adâletle mükellef oldukları bildirmiştir.⁹³⁷ Kur'an Yolu tefsirinde de bu ifade yer almaktadır.⁹³⁸ Râzî, Elmalılı, Kutub düşmanlara karşı bile âdil davranılmasının istenmesinden sosyal düzene işaret edildiğini ve Allah'ın emirlerine riayet edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.⁹³⁹ Kur'an Yolu tefsirinde bu ifade yer almaktadır.⁹⁴⁰

Râzî, Elmalılı, Kutub adâletten ayrılma nedenlerinin maddi beklenti ya da manevî zâfiyet olabileceği söylenmiştir. "*Kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa*" ifadesinden manevî zâfiyetin, "*zengin olsunlar, fakir olsunlar*" ifadesinden maddî beklentinin ya da tarafların ekonomik- sosyal- siyasî durumlarının hâkim ve şahitleri etkileyebileceğinin (sempati/acıma) anlaşıldığını ifade etmişlerdir.⁹⁴¹ Kur'an Yolu tefsirinde de benzer açıklamalar yapılmıştır.⁹⁴² Elmalılı ve Bilmen Allah'ın yakın- uzak, zengin- fakir herkesin rabbi olduğunu ve adâleti en iyi şekilde sağladığını söyleyerek insanların O'nun yerine geçme suretiyle birilerini kayırmaya haklarının olmadığına vurgu yapmışlardır.⁹⁴³ Kur'an Yolu tefsirinde de bu ifadeler yer almaktadır.⁹⁴⁴ Râzî, Elmalılı, Kutub ve Bilmen bilhassa hâkim ve şahitlerin uyarıldığını, halktan gizlenen şeylerin Allah'tan gizlenemeyeceğini bildirmişlerdir.⁹⁴⁵ Kur'an Yolu tefsirindeki açıklamalar da bu yöndedir.⁹⁴⁶

Râzî, Elmalılı, Kutub dünyalık beklentiden ziyade âhiretteki mutluluğun gözetilmesine dikkat çekmiş, adâletin dolayısıyla zararı def etmenin kişinin nefsinden

⁹³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1, 415, 461.

⁹³⁷ Râzî, age, 8, 533.

⁹³⁸ Karaman v.dğr, age, c. 2, s. 229.

⁹³⁹ Râzî, age, 8, 531- 533; Elmalılı, age, 3, 194, 195; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 3, 490, 491; 4, 156- 159.

⁹⁴⁰ Karaman v.dğr, age, c. 2, s. 229.

⁹⁴¹ Râzî, age, 8, 362; Elmalılı, age, 3, 113; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 3, 491.

⁹⁴² Karaman v.dğr, age, 2, 159.

⁹⁴³ Elmalılı, age, 3, 113; Bilmen, age, 2, 684.

⁹⁴⁴ Karaman v.dğr, age, 2, 159.

⁹⁴⁵ Râzî, age, 8, 363, 533; Elmalılı, age, 3, 114; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 3, 493; Bilmen, age, 2, 684.

⁹⁴⁶ Karaman v.dğr, age, 2, 159.

başlaması binaenaleyh hevâlarını terk etmesi gerektiğini ve şahitlikte sözden çok davranışın etkili olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁴⁷ Kur'ân Yolu tefsirinde kişinin yakınlarının şahitliğinin İslâm'ın ilk dönemlerinde Allah korkusunun etkisiyle kabul edildiği ancak zamanla sosyal ve kültürel yozlaşmaların yaşanması sonucu adam kayırma ihtimalinden dolayı kabul edilmediği açıklanmıştır.⁹⁴⁸ Nitekim Hz. Peygamber "Ey Müslümanlar, siz Allah'ın tespit ettiği cezaları (akrabalıkta veya güçlülükte/güçsüzlükte) size yakın- uzak olan herkes hakkında dosdoğru infaz ediniz. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi Allah'ın hükmünü uygulama konusunda alıkoymasın."⁹⁴⁹ buyurmuştur.

Sonuç olarak Mevdûdî adâletin iki boyutu olduğunu, birincisinin adâleti sağlamak, ikincisinin adâletsizliği önlemek şeklinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Müslümanların adâleti sağlamakla sorumlu tutulduklarını belirterek bu konuda endişe etmemeleri ve Allah'tan korkmaları gerektiğini söylemiştir.

Adı geçen müfessirler de Mevdûdî ile ittifak etmişler, takvâlı olmanın adâletle bağlantısına değinmişlerdir. Adâletin kaynağı olan Allah'ın adâleti emretmesiyle insanların Allah'ın emirlerine ve yasaklarına göre hareket etmeleri gerektiğini böylece adâleti sağlayacaklarını ifade etmişlerdir.

3.2.3.2. Şahitliğin Adâlete Uygunluğu

Adâletin sağlanmasında önemli yer tutan şahitliğin yine adâlete uygun îfâ edilmesi gerekir. Söz gelimi davanın seyrini değiştirebilecek durumda olan şahitler görevlerinin ciddiyetinin farkında olmalıdır. Zira hâkimler getirilen deliller ışığında hüküm vermek durumundadırlar.

Mevdûdî "*Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik, hainlerden taraf olma!*"⁹⁵⁰ âyetinin o dönemde cereyan eden hırsızlık olayı hakkında indirildiğini söylemiş, şahitliğin önemine dikkat çekmiştir. Rivayetlere göre ensarın Benî Zafer kabilesinden olan Ta'me (veya Beşir b. Ubeyrik), birinin zırhını çalarak bir Yahudi'nin evine saklanmıştı. Hırsızlıkla ilgili soruşturma başlatılınca konu Hz. Peygamber'e iletilmiş, şüphelinin Ta'me olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine Ta'me, akrabaları ve kabilesiyle anlaşarak suçu evinde gizlendiği

⁹⁴⁷ Râzî, age, 8, 360- 362; Elmalılı, age, 3, 113; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 492.

⁹⁴⁸ Karaman v.dğr, age, 2, 160.

⁹⁴⁹ İbn Mâce, age, "Hudud", bl. 3, hn. 2540.

⁹⁵⁰ Nisâ 4/105.

Yahudi'nin üzerine atmıştır. Ayrıca Müslümanlıklarından dolayı güvenilir kişiler olduklarını oysa bir Yahudi'nin sözüne güvenilmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Hz. Peygamber bu savunmadan etkilenecek Yahudi aleyhine hüküm verecekken onu uyaran bu âyet nâzil olmuştur.⁹⁵¹

Mevdûdî, hâkimlerin delillere göre hüküm vermelerinden hareketle bu konuya hakemlik eden Hz. Peygamber'in getirilen deliller ışığında hüküm verecek olmasının onu sorumlu kılmayacağını ancak bu davranışıyla İslâm düşmanlarının kinini besleyeceğini belirtmiştir. Zira Yahudi aleyhine verilecek hüküm, Müslümanların adâlet duygusundan yoksun, ön yargılı ve kavmiyetçi şekilde nitelendirilmesine sebep olacaktı. Mevdûdî Allah'ın bu duruma doğrudan müdahale ederek Müslümanları bu tehditte koruduğunu bildirmiştir. Ayrıca haksızlığı destekleyip kavmiyetçilik yapan Müslümanların sert şekilde uyarıldığına ve adâletin engellenmemesi gerektiğinin öğretildiğine dikkat çekmiştir.⁹⁵²

Kur'ân Yolu tefsirinde Mevdûdî ile görüş birliği edilmiştir.⁹⁵³ Elmalılı ve Bilmen mezkûr âyetin muhatabının tüm insanlar bilhassa hâkim ve avukatlar olduğunu söylerken Kur'ân Yolu tefsiri benzer açıklamalar ihtiva etmiştir.⁹⁵⁴

Râzî, Elmalılı, Kutub ve Bilmen "*Allah'ın gösterdiğine göre hükmetmek...*" ibaresinin Kur'ân'a ve sünnete işaret ettiğini zira Allah'ın Kur'ân ve sünnetle gösterip usul öğrettiğini bildirmişlerdir.⁹⁵⁵ Kur'ân Yolu tefsirindeki görüş de bu yöndedir.⁹⁵⁶

Kur'ân Yolu tefsirinde tebliğde peygamberlerin hata yapmasının düşünülemeyeceği ancak yargılamada getirilen delillere göre hareket etmesi gerektiği için hata yapabileceği böylece peygamber dâhil insanların bilgisinin sınırlı olduğu belirtilmiştir.⁹⁵⁷ Nitekim Hz. Peygamber, "Davalarınızla bana başvuruyorsunuz. Ben de bir insanım. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben ondan duyduğuma göre (onun lehine) hüküm veririm. Bu şekilde kime (yanlışlıkla) kardeşinin hakkından bir şey vermişsem asla onu almasın. Zira böyle bir durumda ben ona ancak bir

⁹⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 403.

⁹⁵² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 403.

⁹⁵³ Karaman v.dğr, age, 2, 137.

⁹⁵⁴ Elmalılı, age, 3, 85; Bilmen, age, 2, 660; Karaman v.dğr, age, 2, 135, 138.

⁹⁵⁵ Râzî, age, 8, 300; Elmalılı, age, 3, 83; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 435, 436; Bilmen, age, 2, 660.

⁹⁵⁶ Karaman v.dğr, age, 2, 136.

⁹⁵⁷ Karaman v.dğr, age, 2, 137.

ateş parçası vermiş olurum."⁹⁵⁸ buyurarak şahitlikte dürüstlüğü adâlet için önemli olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁵⁹

Sonuçta Mevdûdî şahitlik yapan kişilerin dürüst davranmaları gerektiğini vurgulamıştır. Hâkimin kararını etkileyecek bu kişilere fırsat bırakmamak için Allah'ın bizzat müdahale ettiğini belirtmiş, Müslümanların feraset sahibi olmalarına zira deliller sabitleşmeden yapılan savunmanın doğru olduğuna kanaat getirilmemesi gerektiğine işaret etmiştir.

Mevdûdî ile ittifak eden ismini zikrettiğimiz müfessirler de özellikle hâkim ve avukatların uyarıldığını söylemişler, Kur'ân ve sünnete uygun hüküm vermeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Allah tarafından seçilmiş olsa da insanların bilgisinin her şeyi kuşatamayacağı ifade edilmiş, nassa bağlı kalınması vurgulanmıştır.

3.2.4. Tarafsız Olma Bakımından Adâlet

Adâleti sağlayacak kişi öncelikle bağımsız ve tarafsız olmalıdır. Allah'ın yarattığı herkes, O'nun insanlar için yarattıklarından yararlanma hakkına sahiptir. Haklara sahip olma ya da cezaya çarptırılma bakımından kimsenin kimseye herhangi bir üstünlüğü ya da geride kalma durumu bulunmamaktadır.

Mevdûdî "*Şüphesiz iman edenlerden, Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiûlerden de Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.*"⁹⁶⁰ âyetinin kendilerinin ayrıcalıklı olduğu kanaatine varan Ehl-i kitap hakkında indirildiğini bildirmiştir.⁹⁶¹ "Kitap verilenler" anlamına gelen Ehl-i Kitap ifadesi Yahudi ve Hristiyanlara işaret etmektedir. Bu kişilerden bazıları Kur'ân'da inkârcı olmaları, emanete ihanet etmeleri⁹⁶², haksız yere peygamberleri öldürmeleri⁹⁶³, hasetlikleri sebebiyle inananları inkâra davet etmeleri⁹⁶⁴, hakkı bâtil ile karıştırmaları⁹⁶⁵

⁹⁵⁸ Buhârî, age, "Hükümler", bl. 20, hn. 31; Nesâî, age, "Hâkimlik Adabı", bl. 13, hn. 5306.

⁹⁵⁹ Karaman v.dğr, age, 2, 138.

⁹⁶⁰ Bakara 2/62.

⁹⁶¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 83.

⁹⁶² Âl-i İmrân 3/70, 98, 112; Nisâ 4/155; Haşr 59/2.

⁹⁶³ Âl-i İmrân 3/112; Nisâ 4/155.

⁹⁶⁴ Bakara 2/109; Âl-i İmrân 3/69, 72, 99, 100.

⁹⁶⁵ Âl-i İmrân 3/71.

ile yerilmiş⁹⁶⁶; bazıları ise Allah'a, peygambere ve âhiretin gerçekleşeceğine iman edip hayırlı işler yapmaları⁹⁶⁷, emanete riâyet etmeleri⁹⁶⁸, iyiliği emredip kötülükten alıkoymaları⁹⁶⁹ ile övülmüştür. Bu âyette onlardan Allah ile aralarında özel bir bağ olduğunu düşünüp kendilerinin cennete, diğer insanların cehenneme gideceklerini düşünenlerden bahsedilmiştir.⁹⁷⁰ Mevdûdî kurtuluşun bir gruba has kılınmadığını, bunun asgari şartının Allah'a ve âhiret gününe inanma ile iyi davranışlarda bulunma olduğunu⁹⁷¹ ancak bu davranışların ayrıntılarına burada yer verilmediğini⁹⁷² belirtmiştir.

Râzî, İbn Kesîr, Elmalılı ve Kutub bu dört topluluğun kökenlerini açıklamışlardır.⁹⁷³ Kur'ân Yolu tefsirinde de bu topluluklarla ilgili açıklamalara yer verilmiştir.⁹⁷⁴ Âyette zikredilen "*iman edenler*" ifadesinden Râzî Hz. İsa'ya inananları, münafıkları ve Müslümanları⁹⁷⁵ anlamışken İbn Kesîr, Kutub ve Koçyiğit Müslümanların kastedildiğini bildirmişlerdir.⁹⁷⁶ Kur'ân Yolu tefsirindeki görüş de Müslümanlar olduğu yönündedir.⁹⁷⁷ Râzî ve Elmalılı Yahudiler'in Hz. Musa'ya, Hristiyanların Hz. İsa'ya tâbi olduklarını söylemişlerdir.⁹⁷⁸ Sâbiîler hakkında ise Kur'ân Yolu tefsirinde yeterli bilgi bulunamadığı ifade edilmiştir.⁹⁷⁹ Bu nedenle Râzî, İbn Kesîr ve Kutub Sâbiîler hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.⁹⁸⁰

Kutub mükâfatın cins-ırka bağlı olmadığını söyleyerek Mevdûdî ile görüş birliği etmiştir.⁹⁸¹ Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır.⁹⁸²

⁹⁶⁶ Bakara 2/83, 246; Maide 5/70, 72, 78, 110, Araf 7/138; İsrâ 17/4; Ahkaf 46/10; Saff 61/6, 14.

⁹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/113, 114.

⁹⁶⁸ Âl-i İmrân 3/75.

⁹⁶⁹ Âl-i İmrân 3/114.

⁹⁷⁰ Bakara 2/111.

⁹⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 83.

⁹⁷² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 83.

⁹⁷³ Râzî, age, 3, 54- 56; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 2, 363; Elmalılı, age, 1, 378- 382; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1, 156.

⁹⁷⁴ Karaman v.dğr, age, 1, 133 v.dğr.

⁹⁷⁵ Râzî, age, 3, 54, 55.

⁹⁷⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 2, 364; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1, 156; Koçyiğit, age, 1, 136.

⁹⁷⁷ Karaman v.dğr, age, 1, 133 v.dğr.

⁹⁷⁸ Râzî, age, 3, 54, 55; Elmalılı, age, 1, 379, 380.

⁹⁷⁹ Karaman v.dğr, age, 1, 133 v.dğr.

⁹⁸⁰ Râzî, age, 3, 56; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 2, 365; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1, 156.

⁹⁸¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1, 157.

⁹⁸² Karaman v.dğr, age, 1, 188.

Râzî, "Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir." ifadesinin dünyevî ve uhrevî anlam taşıyabileceğini ancak uhrevî olacağı yönündeki düşüncesinin daha ağır bastığını böylece mükâfatın ebedî olacağını ifade etmiştir.⁹⁸³

Bir başka âyet olan "*Mûsâ'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk vardır.*"⁹⁸⁴ âyetinde zikredilen topluluk Mevdûdî'ye göre İsrâiloğullarıdır. Mevdûdî zikredilen bu özelliklerin Hz. Mûsâ ümmetine has kılınmadığına işaret etmiş; İsrâiloğulları arasında sâlih kulların varlığına dikkat çekmiştir.⁹⁸⁵

Elmalılı mezkûr topluluğun Hz. Mûsâ'nın dinini korumaya çalışan hükümdar/rabbani/yöneticilerden, halk arasında iman edenlerden⁹⁸⁶; Kutub ise Yahudi asıllı Müslümanlardan oluştuğunu söylemiştir.⁹⁸⁷ Bilmen her iki gruptan oluşabileceğini ifade ederken⁹⁸⁸ Kur'ân Yolu tefsirinde Kutub ile ittifak edilmiştir.⁹⁸⁹ Nitekim Elmalılı ve Kutub Mûsâ kavminin tümünün zâlim olmadığını ifade etmişlerdir.⁹⁹⁰ Kur'ân Yolu tefsirinde ontolojik düzen anlamına gelen hak ve ahlâkî düzen manasına gelen adâlet ifadelerinin âyetle kullanılmasının düzenin evrenden insana doğru ilerlemesine işaret ettiği belirtilmiştir.⁹⁹¹

Bir başka örnek olarak Mevdûdî "*İnkâr edenler, Allah'ın yolundan ve - yerli/taşralı- bütün insanlara eşit (kible/mâbed) kıldığımız Mescid-i Harâm'dan (insanları) alıkoymaya kalkanlar (şunu bilmeliler ki) kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız.*"⁹⁹² âyetinde zikredilen inkâr edenlerden Hz. Peygamber'in mesajını reddedenlerin hatta Mekkeli müşriklerin kastedildiğini söylemiştir.⁹⁹³ Mescid-i Harâm'ın şahsa ait mülkiyet olmadığını aksine tüm insanlara özgü kılındığını bu nedenle kimsenin kimseyi mahrum etme hakkının bulunmadığını

⁹⁸³ Râzî, age, 3, 57.

⁹⁸⁴ A'râf 7/159.

⁹⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 102.

⁹⁸⁶ Elmalılı, a.g.e., 4, 168.

⁹⁸⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6, 279, 280.

⁹⁸⁸ Bilmen, a.g.e., 2, 1105.

⁹⁸⁹ Karaman v.dğr, a.g.e., 2, 610.

⁹⁹⁰ Elmalılı, a.g.e., 4, 168; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6, 279.

⁹⁹¹ Karaman v.dğr, a.g.e., 2, 610.

⁹⁹² Hac 22/25.

⁹⁹³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 355.

ifade etmiştir.⁹⁹⁴ Mescid-i Harâm sınırı ve eşit haklardan kastedilenin ne olduğu hakkında müfessirlerin ikiye ayrıldıklarını belirtmiş; birincisine göre Mescid-i Harâm'dan sadece Mescid'in kastedildiğini ve insanların yalnızca ibadet konusunda eşit haklara sahip olduklarını, ikincisine göre ise tüm Harâm bölgenin kastedildiğini zira hac ibadetinin yalnızca Mescid'de yapılmadığı ve insanların yalnızca ibadette değil tüm haklarda eşitliğe sahip olduklarını söylemiştir.⁹⁹⁵ Kendisi de Kur'ân ve geçmiş uygulamalara uygun olduğunu düşünerek ikinci görüşü benimsemiştir.⁹⁹⁶ Ayrıca haccın Mekke halkına kazanç sağlaması amacıyla farz kılınmadığını bu bakımdan tüm hacıların istediği yerde bulunma haklarının bulunduğunu söylemiştir.⁹⁹⁷ "*Mescid-i Harâm'dan alıkoymaya kalkanlar...*" ifadesinden Hz. Peygamber ve müminlerin hac/umre yapmalarına engel olanların⁹⁹⁸, "*kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse*" ifadesinden ise her türlü haksızlığın kastedildiğini belirtmiştir. İlaveten günah olan fiillerin Harâm bölgede daha büyük olduğunu söylemiştir.

Mevdûdî Harâm bölgenin kutsallığından hareketle bazı uygulamaların gerçekleştiğini ifade etmiştir. Söz gelimi buraya sığınan bir katilin tutuklanamayacağını çünkü dışarıda işlenen suçun cezasının bu bölgede verilmemesi konusunda ittifak edildiğini, kan dökme ve savaş içeren fiillerin yasaklandığını, tabiatıyla yetişen bitkilerin yolunmasının ve hayvanların avlanmasının hatta Harâm dışına kadar sürüklenmesinin haram kılındığını ancak izhir otunun yolunabileceğini ve tehlikeli hayvanların öldürülebileceğini, kaybolan eşyaları almanın günah olduğunu sıralamıştır. Ayrıca ihram konusunda farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü; hac için gelmeyenlerin de ihrama girme zorunlulukları olduğunu söyleyen âlimler kadar olmadığını söyleyenlerin de bulunduğunu ifade etmiştir. Kendisi de Mikat sınırları içinde yaşayanların zorunlulukları olduğunu beyan etmiştir.⁹⁹⁹

Elmalılı, Kutub ve Bilmen Mevdûdî ile aynı görüşleri paylaşmışlardır.¹⁰⁰⁰ Kutub, Bilmen ve Yılmaz Mescid-i Harâm'ın evrensel bir değer taşıdığını ifade etmiş, insanları

⁹⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 355.

⁹⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 355.

⁹⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 356.

⁹⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 356.

⁹⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 356.

⁹⁹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 357, 358.

¹⁰⁰⁰ Elmalılı, age, 5, 542; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 10, 222, 223; Bilmen, age, 5, 2216.

oradan mahrum edenlerin kınanıp azapla tehdit edildiklerini belirtmişlerdir. Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer açıklamalar yer almaktadır.¹⁰⁰¹ Yılmaz bu bölgenin yalnızca ibadet merkezi değil ilahiyat öğrenim merkezi olarak anlaşıldığını ve bu eğitimi engelleyenlerin de kastedildiğini söylemiştir.¹⁰⁰²

Elmalılı "*Kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse*" ifadesinden fiile dönüşmeyen kötü bir düşünce içinde olanların¹⁰⁰³; Kutub Allah'ın emirlerine uymayanların dolayısıyla isyan edenlerin¹⁰⁰⁴ anlaşıldığını ifade etmiştir. Kur'ân Yolu tefsirinde de isyan edenlerin anlaşıldığı bildirilmiştir.¹⁰⁰⁵

Elmalılı, Kutub ve Bilmen'e göre âyetin Mekke'de indiğini düşünenler müşriklerin Kâbe'de Müslümanları ibadetten alıkoyduklarının, Medine'de indiğini düşünenler ise Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Hz. Peygamber ve yanındakilerin Kâbe'ye girişlerinin engellendiği kast edilmiştir. Kur'ân Yolu tefsirinde de bu açıklama yer almaktadır.¹⁰⁰⁶

Sonuçta Mevdûdî insanlar arasında bir ayrım bulunmadığını, herkesin eşit haklara sahip olduğunu ifade etmiştir. Özellikle Yahudi ve müşriklerin bu yanlış düşünceye sahip olduklarını ancak bu şekilde davrananların azaba uğratılacaklarının haber verildiğini bildirmiştir. İnsanların birbirine üstün kılınacakları tek bir konu olan takvâya vurgu yapmış, Allah'a ve âhirete inanıp iyi davrananların doğru yolda olduklarını söylemiştir. Ayrıca kutsal bir bölge olan Mescid-i Harâm'ın tüm insanlara mahsus kılındığını belirtmiş, bu bölgeye girmeye mani olanları kâfir olarak nitelemiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler de Mevdûdî ile ittifak etmiş, haklar konusunda kimsenin kimseye üstünlüğü olmadığını söylemişlerdir. Bize göre ayrımcılık yapmak, kibir dolayısıyla şirki ifade etmektedir. Zira Allah kulları arasında ayrım yapmamış,

¹⁰⁰¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 10, 223; Bilmen, age, 5, 2216; Karaman v.dğr, age, 3, 726; Yılmaz, age, 8, 306.

¹⁰⁰² Yılmaz, age, 8, 305.

¹⁰⁰³ Elmalılı, age, 5, 542.

¹⁰⁰⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 10, 223.

¹⁰⁰⁵ Karaman v.dğr, age, 3, 727.

¹⁰⁰⁶ Elmalılı, age, 5, 542; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 10, 222; Bilmen, age, 5, 2216; Karaman v.dğr, age, 3, 727.

onları yaratarak onlara değer verdiğini göstermiştir. Oysa insan kendini Allah yerine koyarak -haşa- ilâhlığını iddia etmekte, adâletten ayrılmaktadır. Her kulu Allah'ın yarattığı düşüncesine sahip olmak bir bakıma O'na itaat anlamına gelir. Nitekim toplumun en küçük birimi olan aileden başlamak üzere hiçbir konuda ayrımcılık yapılmaması gerektiğini ifade edebiliriz.

3.2.5. Uluslararası İlişkilerde Adâlet

Allah'a ve Müslümanlara düşmanlık besleyip bu düşüncelerini fiile dönüştürerek zulmeden kişilerle dostluk kurulmaması gerektiği Kur'an'da bildirilir. Ancak fiile dönüşmeyen düşmanlık duygusu içinde olan gayrimüslimlerle iyi geçinmede bir sıkıntı olmadığı ifade edilir.

Mevdûdî *"Allah sizinle din uğrunda savaşımayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adâletli olanları sever."*¹⁰⁰⁷ âyetinde düşmanlık yapmayan kâfirlere âdil davranılması gerektiğinin bildirildiğini haber vermiştir. Düşmanlık yapan kâfirlere kötü davranılması gerektiği düşüncesinin akla gelebileceğini ancak âyetin siyâk- sibâkına bakıldığında zikredilen adâletin düşmanlık yapmayana düşmanlık yapılmaması, düşmanlık yapan ve yapmayanın ayrılması anlamında kullanıldığını söylemiştir. Müslümanların sırf inançlarından dolayı kendilerine zulmedenlere karşı katı davranma haklarının bulunduğunu belirtmiştir. Zulmetmeyenlere bilhassa akrabalarına haklarını tam şekilde vermeleri ve onlara iyilikte bulunmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁸ Bir sonraki âyette¹⁰⁰⁹ kâfirlerle iletişimin kesilmesinin emredilme sebebinin kâfir olmaları değil Müslümanlara zulmetmelerinin bildirildiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda zulmetmeyenlere iyi davranılmasını Esmâ bint Ebî Bekr'in kâfir olan annesi ile görüşüp görüşmemesi hakkında Hz. Peygamber'e danışması ve Hz. Peygamber'in "Evet, onunla ilgilenip iyilik et."¹⁰¹⁰ buyurmasıyla açıklamıştır. Nitekim İslâm düşmanı olmayan anne, baba, kardeş, akraba vs.ye yardım etmenin sakıncalı olmadığını söylemiştir.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁷ Mümtehine 60/8.

¹⁰⁰⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 6, 244.

¹⁰⁰⁹ Mümtehine 60/9.

¹⁰¹⁰ Buhârî, age, "Edep", bl. 7, hn. 9.

¹⁰¹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 6, 244.

Kutub ve Bilmen mezkûr düşmanların zâlimler dolayısıyla müşrikler olduğunu söylerken¹⁰¹² Kur'ân Yolu tefsirinde İslâm'ı kabul etmeyenler değil, Müslümanlarla savaşanlar olduğu açıklanmıştır.¹⁰¹³

Elmalılı, Kutub, Bilmen ve Yılmaz âyetin hükmünün genel olduğunu belirterek günümüzde uluslararası ilişkilerde takınılması gereken tavrın açıklandığını ve bu tavrın iyi niyet ve adâlete dayalı olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır.¹⁰¹⁴

Elmalılı ve Bilmen düşmanlığın karşı tarafın din özgürlüğünün kısıtlanması, savaş ilan edilmesi ya da tehdit içerikli herhangi bir fiile maruz kalınması durumunda meydana gelebileceğini söylemişlerdir. Kur'ân Yolu tefsirindeki açıklamalar da bu yöndedir.¹⁰¹⁵

Elmalılı Mümtebine 9. âyette zikredilen "*çıkarılmanız için onlara yardım edenler*" ifadesinin 8. âyette yer almamasından aslında delâlet yoluyla 8. âyeti de kapsadığını ancak hemen düşmanlık ilişkisi içine girilmemesi gerektiğine işaret etmesi nedeniyle bu şekilde ifade edildiğini açıklamıştır.¹⁰¹⁶ Kur'ân Yolu tefsirinde de bu durum beyan edilmiş¹⁰¹⁷, düşmanlığın fiili müdahalede bulunanlar için geçerli olduğu söylenmiştir.¹⁰¹⁸

Sonuçta Mevdûdî, Müslümanlara herhangi bir zararı dokunmayan kâfirlere karşı iyi davranılması gerektiğini ifade etmiştir. Düşüncesini fiile dönüştürmeyen kâfirlerle bilhassa Müslümanların yakın akrabalarından olanlarla her ne kadar dostluk ilişkisi kurulamayacak olsa da zorunlu olmadıkça düşmanlık kurulmamasına vurgu yapmıştır.

İsmi zikredilen müfessirler Mevdûdî'ye ilaveten âyetlerin devletlerarası ilişkiler hakkında indirildiğini söylemişler, düşmanlık yapmayana düşmanlık yapılmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Esasen günümüzde İslâm'a karşı alenen düşmanlık yapanlarla

¹⁰¹² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 14, 424; Bilmen, age, 8, 3697.

¹⁰¹³ Karaman v.dğr, age, 5, 315.

¹⁰¹⁴ Elmalılı, age, 7, 605; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 14, 422- 426; Bilmen, age, 8, 3696; Karaman v.dğr, age, 5, 315; Yılmaz, age, 7, 547.

¹⁰¹⁵ Elmalılı, age, 7, 605; Bilmen, age, 8, 3696; Karaman v.dğr, age, 5, 315.

¹⁰¹⁶ Elmalılı, age, 7, 605.

¹⁰¹⁷ Karaman v.dğr, age, 5, 315.

¹⁰¹⁸ Karaman v.dğr, age, 5, 316.

dostluk ilişkisi içinde olanları görmekteyiz. Oysa bu ilişkileri dostluk değil menfaat ilişkisi olarak nitelendirebiliriz.

3.2.6. Anlaşmaların Bozulmasında Adâlet

İslâm'da yapılan anlaşmalara bağlı kalınması kadar bu anlaşmaların bozulmasında adâlete uygun davranılması esastır. Zira iman ve anlaşmalar arasındaki bağ, sözünde durma manasında ahde vefâ şeklinde nitelendirilir. Bu bağlamda ahde aykırı davranmak nifak göstergelerinden birini ifade eder.

Yahudi, müşrik ve münafıklar Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaları defalarca bozmuş, ahde riayet etmemişler üstelik adâlete aykırı şekilde davranarak Müslümanları zulme uğratmışlardır.¹⁰¹⁹

Mevdûdî *"Allah katında canlıların en kötüsü kâfir olanlardır. Çünkü onlar iman etmezler. Onlar kendileriyle antlaşma yaptığın sonra her defasında hiç çekinmeden ahidlerini bozan kimselerdir."*¹⁰²⁰ âyetlerinde Yahudilerin kastedildiğini bildirmiştir. Zira Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten sonra ilk Yahudilerle anlaşma yaptığını, onlara müşriklerden daha yakın olduğunu ancak Yahudilerin Hz. Peygamber'in tebliğlerinden hazzetmediklerini, İslâm düşmanlarıyla iş birliği yaparak Müslümanlara tuzaklar kurduklarını belirtmiştir. Onların İslâm düşmanlığının Bedir Savaşı'ndan sonra artmaya başladığını zira bu savaşla İslâm'ın sona erme beklentilerinin yıkıldığını haber vermiştir. Nihayet işin alışveriş yapmaya gelen kadınların rahatsız edilmelerine kadar vardığını yine de Hz. Peygamber'in uyarılarına kulak asmadıklarını tasrih etmiştir.¹⁰²¹

Mevdûdî sonraki âyette¹⁰²² anlaşma maddelerine riayet etmeyip Müslümanlara savaş açanlarla savaşılabileceğinin ve Müslümanların bundan sorumlu tutulmayacaklarının ima edildiğini bildirmiştir. Ayrıca savaşta düşmanlar arasında Müslümanlara rastlanması durumunda onlara da düşmanlara davrandıkları gibi muamele edilebileceğini zira onların anlaşma şartlarına uymayarak can ve mal

¹⁰¹⁹ Karaman v.dğr, age, 2, 702.

¹⁰²⁰ Enfâl 8/55, 56.

¹⁰²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 177.

¹⁰²² Enfâl 8/57.

güvenliğinden kendilerini mahrum ettiklerini belirtmiştir.¹⁰²³ Bir sonraki âyette¹⁰²⁴ ise Müslümanlara yaptıkları anlaşmaları gerektiği zaman bozmalarının açık bir şekilde emredildiğini bildirmiştir. Öte yandan karşı tarafın riayet etmemesinden ya da hainlik etmesinden korkup anlaşmanın tek taraflı sona erdirilmesinin haram olduğunu dolayısıyla karşı tarafın görmezden gelinmesinin yasaklandığını vurgulamıştır.¹⁰²⁵ Müslümanların anlaşmayı bozduklarını karşı tarafa açık bir şekilde bildirmelerinin icap ettiğini zira karşı tarafın anlaşmanın hâlâ yürürlükte olduğunu düşünebileceğini belirtmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in İslâm'ın uluslararası anlaşmalarının "Herhangi bir tarafla anlaşmaya giren kimse anlaşmanın süresi bitinceye kadar o anlaşmaya bağlıdır. Eğer bozmaya zorlanırsa iki tarafın da eşit olması için anlaşmayı karşı tarafın önünde bozar." politikasına dayandığını bildirerek bunun önemine dikkat çektiğini söylemiştir.

Anlaşmaların tek taraflı ya da karşı tarafa haber vermeden sonlandırılmasının Cahiliye döneminde yaygın olduğunu ancak günümüz cahiliyesinde de sürdürüldüğünü söyleyen Mevdûdî, II. Dünya Savaşı'nda resmî açıklama yapmaksızın Almanya'nın Rusya'ya saldırması ile İngiltere ve Rusya'nın İran'a ateş açmasını bu konuya örnek vermiştir. Aynı zamanda anlaşmayı bozmanın özürle telafi edileceği düşüncesinin yanlış olduğunu, çağdaş idarecilerin başkaları söz konusu olduğunda ihaneti haklı göstermeye çalıştıklarını ancak kendilerine gelince bu düşüncelerini tatbik etmediklerini ifade etmiştir.¹⁰²⁶

İslâm hukukunda Müslümanlara anlaşma süresi dolmadan karşı tarafa saldırma izni verilmesi ancak anlaşmaların açıktan açığa ihlal edilmesi ya da açık bir düşmanlıkla karşı karşıya kalınması durumunda gerçekleşmektedir. Buradan hareketle Mevdûdî saldırının zaruri durumlarda dürüstlükle yapılmasına dikkat çekmiş, bu istisnanın şüpheden uzak ve kesin durumlarda geçerli olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in Kureyşlilere açıktan saldırı düzenleyerek ikiyüzlü davranmadığını örnek göstermiştir. Hulâsa İslâm'da gizli ateş açmanın, savaş ilanında bulunmadan karşı tarafa saldırmanın ahlâk dışı bir davranış olarak nitelendirildiğini ifade etmiştir.¹⁰²⁷

¹⁰²³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 177.

¹⁰²⁴ Enfâl 8/58: "(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez."

¹⁰²⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 179.

¹⁰²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 179, 180.

¹⁰²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 180, 181.

İbn Kesîr, Elmalılı, Kutub, Bilmen ve Yılmaz Mevdûdî ile ittifak etmişlerdir.¹⁰²⁸ Elmalılı anlaşmayı bozmanın alçaklık olarak nitelendirildiğini¹⁰²⁹, güven duygusunun zedelenmesine ve toplum yapısının çökmesine sebep olduğunu söylemiştir.¹⁰³⁰ Bilmen "hiç çekinmeden ahidlerini bozan kimseler..." ifadesinden ilâhî azaptan korkmayanların kastedildiği ifade etmiştir.¹⁰³¹ İbn Kesîr, Elmalılı, Kutub, Bilmen ve Yılmaz anlaşmanın açıkça ve adâlete uygun şekilde¹⁰³² bozulması gerektiğini; gizlice bozmanın hainlik olduğunu¹⁰³³ söylemişlerdir. Kur'ân Yolu tefsirindeki görüş de bu şekildedir.¹⁰³⁴

Sonuçta Mevdûdî esas olanın anlaşmaya bağlı kalınması olduğunu söylemiştir. Kesin delillerle hıyanete uğrayacağından korkan kişilerin haksızlığa uğramaması adına kendilerine verilen izne dikkat çekmiş, bunun da açık ve adâlete uygun şekilde karşı tarafa bildirmek suretiyle geçerli olduğunu ifade etmiştir. Anlaşmaların tek taraflı bitirilmesinin adâlete aykırı olduğunu ve hiçbir özrün bunun kefareti olamayacağını bildirmiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler de Mevdûdî ile ittifak etmişlerdir. Anlaşmalara bağlı kalmanın adâletli insanın (müminin) özelliği olduğunu, aksi durumun münafıklar için geçerliliğini ifade etmişlerdir. İhanet edenlerin bir bakıma kibir gösterdiklerini belirterek Mecelle'nin "kim ki bir şeyi vaktinden evvel isti'cal eyler ise mahrûmiyeti ile mu'âteb olur." ilkesini hatırlatmak isteriz.

3.2.7. Emanete Riayette Adâlet

Güvenilen birine verilen şey anlamına gelen emanet, hakkında âyet indirilen bir konu olup İslâm'da ve adâletin gerçekleşmesinde önemli bir yer tutar.

¹⁰²⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 7, 3329, 3330; Elmalılı, age, 4, 267- 269; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 7, 60- 66; Bilmen, age, 3, 1202, 1203; Yılmaz, age, 7, 226, 227.

¹⁰²⁹ Elmalılı, age, 4, 267.

¹⁰³⁰ Elmalılı, age, 4, 268.

¹⁰³¹ Bilmen, age, 3, 1203.

¹⁰³² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 7, 3330; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 7, 65; Karaman v.dğr, age, 2, 702; Yılmaz, age, 7, 226.

¹⁰³³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 7, 3330; Elmalılı, age, 4, 269; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 7, 66; Bilmen, age, 3, 1203.

¹⁰³⁴ Elmalılı, age, 4, 268; Bilmen, age, 3, 1203; Karaman v.dğr, age, 2, 702.

Kur'ân'da emanetin önemine dikkat çekilerek insanın yükümlülüğe vurgu yapılmıştır.¹⁰³⁵ Diğer varlıklardan üstün ve sorumlu tutululan insanın¹⁰³⁶ sahip olduğu tüm nimetler ve koruması gereken tüm değerler emanet kapsamına girmektedir. Kur'ân'da emanete ihanet edilmemesi gerektiği bildirilmiş¹⁰³⁷, ihanet edenler münafık olarak nitelendirilmiştir.¹⁰³⁸ Emanetin ehline verilmemesi emanete, emanetin verildiği liyâkatsiz kişiye ve emaneti hak eden liyâkatli kişiye haksızlık anlamına gelmektedir.¹⁰³⁹

Mevdûdî "*Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder...*"¹⁰⁴⁰ âyetinin İsrâiloğullarının yetkiyi ehil olmayanlara vermeleri şeklindeki hatalarının tekrarlanmaması gerektiği üzerine indirildiğini söylemiştir.¹⁰⁴¹ Yetkinin ehil olmayanlara verilmesini toplum yapısını çürütmeye başlayan bir etken olarak tanımlamıştır. Müslümanları görev dağılımı yaparken işleri ehillerine söz gelimi sorumluluk bilincine sahip, becerikli, ahlâklı, adâletli insanlara vermeleri konusunda uyarmıştır.¹⁰⁴² İsrâiloğullarının adaletsiz görev dağılımı yapmalarından artık vicdan azabı duymadıklarını belirtmiştir.¹⁰⁴³

Râzî ve Yılmaz Mevdûdî ile aynı görüşleri paylaşırken Kur'ân Yolu tefsirinde de ittifak sağlanmıştır.¹⁰⁴⁴

Râzî, İbn Kesîr, Elmalılı ve Bilmen emanetin Allah'ın, diğer insanların ve kişinin kendinin olmak üzere üç kısma ayrıldığını; Allah'ın emanetinin emir ve yasaklara riayet etmekle, insanların emanetinin insanlarla ilgili hükümlerin gözetilmesiyle, kişinin emanetinin faydalı şeyleri tercih edip zararlı şeylerden sakınmasıyla yerine getirileceğini bildirmişlerdir.¹⁰⁴⁵

¹⁰³⁵ Ahzâb 33/72.

¹⁰³⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 92, 93.

¹⁰³⁷ Enfâl 8/27.

¹⁰³⁸ Müslim, age, "İman", bl. 25, hn. 106, 107, 108, 109; Karaman v.dğr, age, 2, 82.

¹⁰³⁹ İslamoğlu, age, 162, 163.

¹⁰⁴⁰ Nisâ 4/58.

¹⁰⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 370.

¹⁰⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 370.

¹⁰⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 370.

¹⁰⁴⁴ Râzî, age, 8, 96- 103; Karaman v.dğr, age, 2, 82; Yılmaz, age, 7, 656.

¹⁰⁴⁵ Râzî, age, 8, 97, 98; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 4, 1738, 1739; Elmalılı, age, 3, 11; Bilmen, age, 2, 612, 613.

Emanetin mahiyeti hakkında Râzî maddi şeyler olabileceğini söylemiş¹⁰⁴⁶, zarara uğraması durumunda tazmin edilmesi gerekmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁴⁷ İbn Kesîr namaz, zekât, keffâretler, adaklar, oruç vb. gibi Allah'ın kulları üzerindeki tüm haklarını kapsadığını bildirmiştir.¹⁰⁴⁸ Elmalılı verilen söz¹⁰⁴⁹ ya da manevî şeyler olabileceğini beyan etmiştir.¹⁰⁵⁰ Kur'ân Yolu tefsirinde de manevî şeyler olabileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁵¹

Râzî, Elmalılı ve Yılmaz âyetin bilhassa kamuda görev alanlara yönelik olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵² Kur'ân Yolu tefsirinde de muhatabın kamu görevlileri olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁵³ Hadislerde Hz. Peygamber'in de bu konuya önem verdiği vurgulanmıştır.¹⁰⁵⁴ Râzî ve Yılmaz yöneticilerin âdil davranarak, halkın itaat ederek emaneti yerine getirdiklerini açıklamışlardır.¹⁰⁵⁵ Yılmaz sadece Müslüman yöneticilere itaat edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁰⁵⁶ Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), "Sevgi adâletten üstündür." diyerek sevginin tabii; adâletin yapay birliği sağladığına ve sevginin bölünmeyi önlerken adâletin bölünmeden sonra gerçekleştiğine dikkat çekmiş, yöneticilerin halk arasında muhabbeti tesis etmekle görevli olduklarını ifade etmiştir.¹⁰⁵⁷

Elmalılı ve Yılmaz insanların belirlediği hukuk kurallarının ilâhî iradedden uzak kaldığı sürece hakkaniyet bakımından yetersiz kalacağını, mahkeme kurulsun da adâletin sağlanamayacağını savunmuşlardır. Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır.¹⁰⁵⁸

Sonuçta Mevdûdî, İsrâiloğullarının kötü özelliklerinden biri olan emanetleri ehillerine vermemenin yasaklandığını zira bu davranışın toplum yapısının çökmesine

¹⁰⁴⁶ Râzî, age, 8, 98.

¹⁰⁴⁷ Râzî, age, 8, 98, 99.

¹⁰⁴⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 4, 1738.

¹⁰⁴⁹ Elmalılı, age, 3, 10, 11.

¹⁰⁵⁰ Elmalılı, age, 2, 613; 3, 10.

¹⁰⁵¹ Karaman v.dğr, age, 2, 82.

¹⁰⁵² Râzî, age, 8, 101, 102; Elmalılı, age, 3, 12; Yılmaz, age, 7, 657.

¹⁰⁵³ Karaman v.dğr, age, 2, 82.

¹⁰⁵⁴ Tirmizî, age, "Ahkâm", bl. 4, hn. 1329; Buhârî, age, "Namaz/Ezan", bl. 36, hn. 53.

¹⁰⁵⁵ Râzî, age, 8, 103; Yılmaz, age, 7, 657.

¹⁰⁵⁶ Yılmaz, age, 7, 658.

¹⁰⁵⁷ Ali Rıza Saklı, *Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alai (Devlet ve Aile Ahlâkı) Adlı Eserinin İncelenmesi*, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 2018, 147- 152.

¹⁰⁵⁸ Elmalılı, age, 3, 13; Karaman v.dğr, age, 2, 82; Yılmaz, age, 7, 657.

sebepe olduğunu bildirmiştir. Bir işte bilgi, beceri, sorumluluk ve ahlâk sahibi kişinin o işin ehli sayıldığını, görev dağılımı yaparken bu özelliklerin gözetilmesi gerektiğini söylemiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler mezkûr âyetin mevki sahipleri için indirildiğini söyleyerek günümüzdeki haksızlıklara dikkat çekmişlerdir. Emanetin maddi/manevî şeyler olabileceğini bildirmişlerdir. Esasen insana sunulan her şeyin emanet olduğunu dolayısıyla sahip olduklarını koruması için öncelikle bu bilince ulaşması ve bunun için eğitim alması gerektiğini söyleyebiliriz. Zira bir şeyin farkında olmanın o şeye hakkını vermek için bir adım olduğunu düşünmekteyiz.

3.2.8. Yetimler ve Kadınlar Hakkında Adâlet

İlâhî kitaplar insanlara yol göstermek üzere indirilmiştir. Kur'ân, kötülüğün her çeşidinin görüldüğü, kızlara/kadınlara, çocuklara, yaşlılara miras hakkının tanınmadığı, bilhassa kadınlar ve yetimlerin güçsüz görülerek ezildiği Cahiliye döneminde indirilmiş bir mucizedir. Bu nedenle Kur'ân'da kadınlar ve yetimlerin haklarının korunmasına ayrıca önem verilmiştir.

3.2.8.1. Yetimler Hakkında Adâlet

İslâm öncesi toplumlar yetimlere yapılan haksızlık sınırının aşılması Allah'ın lütfunun da haddinden fazla olmasını sağlamıştır.

Sözlükte "çocuğun ergenlik çağına gelmeden önce babasını kaybetmesi"¹⁰⁵⁹ anlamına gelen yetim kelimesi, diğer canlılarda annenin kaybedilmesi durumunu ifade etmektedir. Esasen tek kalan her şey bu kelime ile nitelendirilmiştir.¹⁰⁶⁰ Bu bağlamda kocasından yalnız kaldığı için dul kadınlar da yetim olarak anılmıştır.¹⁰⁶¹ Cahiliye döneminde yetimlere haklarının verilmemesinden dolayı¹⁰⁶² birçok âyet¹⁰⁶³ indirilmiştir. Onların haklarının korunması hem İslâm hukukunda korunması zorunlu beş ilkeden

¹⁰⁵⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 1057.

¹⁰⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 1057; Râzî, age, 7, 320; Elmalılı, age, 2, 561.

¹⁰⁶¹ Râzî, age, 7, 321; Elmalılı, age, 2, 561.

¹⁰⁶² Karaman v.dğr, age, 2, 16; Abdüsselam Arı, "Yetim", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, c. 43, s. 501.

¹⁰⁶³ Bakara 2/83, 177, 215, 220; Nisâ 4/2, 3, 6, 8, 10, 36, 127; En'âm 6/152, 153; Enfâl 8/41; İsrâ 17/34; Kehf 18/82; Haşr 59/7; İnsân 76/8; Fecr 89/17; Beled 90/14; Duhâ 93/9; Maûn 107/2.

(zarûrât-ı hamse)¹⁰⁶⁴ biri olan malların korunması ile ilgilidir¹⁰⁶⁵ hem de İslâm'ın temel esaslarından¹⁰⁶⁶ birini¹⁰⁶⁷ ifade etmektedir. Sözlükte "yardım eden, dostluk kuran, idareyi üstlenen, koruyucu"¹⁰⁶⁸ anlamında velî ve "biri adına faaliyet yürüten kişi"¹⁰⁶⁹ anlamında vasî kelimeleri yetimleri ve mallarını koruyan kimseler için¹⁰⁷⁰ kullanılmaktadır.

Mevdûdî yetimlerin bir vasî/velîye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷¹ "*Rüşd çağına erişinceye kadar yetimin malına sadece en iyi tutumla yaklaşın...*"¹⁰⁷² âyetine binaen velîlerin bencillik yapmamaları ve iyi niyetle yetimlerin malları üzerinde tasarrufta bulunmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁷³ "*Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin...*"¹⁰⁷⁴ âyetine binaen ise yetimlere hakları verilirken rüşd (fıkrî olgunluk) çağına ulaşmaları gerektiğini¹⁰⁷⁵, bunun için olgunlaşma ve ehil olmanın şart koşulduğunu; olgunlaşma hususunda tüm âlimlerin ittifak ettiğini ancak ehil olmada farklı görüşler ileri sürüldüğünü belirtmiştir. Söz gelimi olgunlaşan yetime en fazla yedi yıl bekleyip ehil olsun ya da olmasın mallarının verilebileceğini veya ehil olmanın şart koşulmasından dolayı verilmeyip kadı tarafından idare edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁷⁶ "*Temizi pis olanla değişmeyin.*" ifadesinden insanların yasak yollardan kazanç sağlamamaları ya da değersiz şeylerini yetimlerin değerli şeyleri ile takas etmemelerini¹⁰⁷⁷ anlamıştır. "*Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin.*" ifadesinden ise velîlerin sadece yetimlerin menfaati için harcama yapmaları ile âdilâne ve açık bir şekilde bunu kaydetmeleri gerektiğini anlamıştır.¹⁰⁷⁸ Zira "*Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*"¹⁰⁷⁹ âyetinin nâzil olmasıyla Müslümanların korkup yetimlerle aray

¹⁰⁶⁴ Türcan, age, 234- 237.

¹⁰⁶⁵ Nisâ 4/29; Mâide 5/38; A'râf 7/31.

¹⁰⁶⁶ En'âm 6/152.

¹⁰⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 613.

¹⁰⁶⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 1028.

¹⁰⁶⁹ Mustafa Öz, "Vasî", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, c. 42, s. 546.

¹⁰⁷⁰ Karaman v.dğr, age, 2, 16.

¹⁰⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 412.

¹⁰⁷² En'âm 6/152.

¹⁰⁷³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 614.

¹⁰⁷⁴ Nisâ 4/2.

¹⁰⁷⁵ Nisâ 4/6.

¹⁰⁷⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 331.

¹⁰⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 327.

¹⁰⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 331.

¹⁰⁷⁹ Nisâ 4/10.

açtıklarını hatta onların malının bir şekilde kendi mallarına karışacağını düşünerek sofralarını ayırdıklarını, bu durumun yetimlerin aleyhine olduğunu ve Allah'ın her iki tarafın haklarını koruyacak şekilde davranılmasını istediğini bildirmiştir.¹⁰⁸⁰

Mevdûdî "*Yetimin malına rüşdüne erinceye kadar ancak en güzel bir niyetle yaklaşın...*"¹⁰⁸¹ âyetinin bir tavsiyeden ziyade İslâm devletinin kurulmasıyla yetimlerin mallarının kanuni yönden koruma altına alınması gerektiğinin ifadesi olduğunu, hükmünün kendi haklarını koruyamayan insanları da kapsadığını söylemiştir.¹⁰⁸²

Mevdûdî, "*Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adâletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.*"¹⁰⁸³ âyetinde üç mananın kastedildiğini; birincisinin Cahiliye döneminde yaygın olan velîlerin güzellik ve zenginlik uğruna yetim kızlarla evlenme durumuyla ilgili olduğunu böylece velîlerin Müslüman olduktan sonra şüpheye düşmeleri üzerine bu âyetin indirildiğini; ikincisinin çok sayıda kadınla evlenenlerin ihtiyaç gidermek uğruna yetimlerin mallarına el koymalarıyla ilgili olduğunu ve bu âyetle evlenme sınırı, eşler arası adâleti sağlama şartı ile mehir sorumluluğu getirilerek yetim mallarının yağmalanmasının engellendiğini; üçüncüsünün kadınların korunmasıyla ilgili olduğunu, yetimlere davrandıkları gibi eşlerine de kötü davranan erkeklerin engellenmesinin amaçlandığını söylemiştir. Ayrıca yetimlerin haklarını korumak isteyen erkeklerin yetim kızları olan kadınlarla evlenmesi gerektiği anlamının da verilebileceğini belirtmiştir.¹⁰⁸⁴

Râzî, İbn Kesîr, Elmalılı, Kutub ve Yılmaz Mevdûdî ile aynı görüşleri paylaşmışlardır.¹⁰⁸⁵ Kur'ân Yolu tefsirinde de Mevdûdî ile ittifak sağlanmıştır.¹⁰⁸⁶ Râzî rüşde ermesi önemli olmaksızın yetimlere mallarının verilmesinin vacip olduğunun âm

¹⁰⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 173, 174.

¹⁰⁸¹ İsrâ 17/34.

¹⁰⁸² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 108.

¹⁰⁸³ Nisâ 4/3.

¹⁰⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 328.

¹⁰⁸⁵ Râzî, age, 7, 320- 326, 357; 10, 248; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsiri*, 6, 2865; Elmalılı, age, 2, 560, 575; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 60, 80, 87; Karaman v.dğr, age, 1, 347; 2, 16- 19, 488; Yılmaz, age, 7, 586- 590.

¹⁰⁸⁶ Karaman v.dğr, age, 1, 347; 2, 16- 19, 488.

ve akli ermeyenlere verilmesinin¹⁰⁸⁷ haram olduğunun hâs ifade ettiğini belirterek¹⁰⁸⁸ rüşd görülmeyen yetime malının verilmesinin âyetle bağdaşmadığını¹⁰⁸⁹ söylemek suretiyle ondan ayrılmıştır. Ayrıca yetimlerin mallarının haksızlık etmeksizin harcanabileceğini bildirmiş, Yılmaz ile ittifak etmiştir.¹⁰⁹⁰ İbn Kesîr yetimlere mallarının ne zaman verileceği konusunda en doğrusunu Allah'ın bildiğini beyan buyurmuştur.¹⁰⁹¹

Elmalılı yetime malının zorluk çıkarmadan tamamıyla¹⁰⁹² verilmesi gerektiğini söylerken Kutub hızlıca¹⁰⁹³ ifadesini kullanmıştır. Râzî ve Kutub her iki tarafın da haksızlığa uğramaması için şahit bulundurulması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁹⁴ Kutub haksızlığın ancak takvâ ile engellenebileceğini söylemiş¹⁰⁹⁵, yetimleri himaye edenlerin cennetle müjdelendiğini¹⁰⁹⁶ haber vermiştir.

Râzî, Elmalılı ve Kutub yetimlerle evlenen velîlerin nikâh akdinin iki tarafını oluşturmasıyla şartları isteklerine göre belirleyip haksızlık ortamı oluşturduklarını, oysa bu haksızlığın yetimlere ilişilmeden giderilebileceğini¹⁰⁹⁷ böylece zinanın önleneyeceği¹⁰⁹⁸ ifade etmişlerdir. Kur'ân Yolu tefsirindeki açıklama da bu şekildedir.¹⁰⁹⁹

Sonuç olarak Mevdûdî, yetimlerin koruyucusunun Allah olduğunu ve O'nun velî/vasîlerin yaptıkları haksızlıklardan haberdar olduğunu ifade etmiştir. Yetimlerin mallarının rüşde erdiklerinde ya da en geç rüşde erdikten yedi yıl sonra verilmesi gerektiğini söylemiş, bu malların yalnızca yetimler için harcanması ve devlet tarafından korunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Evlenme konusunda da yetimlerden faydalanılmamasına dikkat çekerek erkeklere alternatif çözümler sunulduğunu bildirmiştir.

¹⁰⁸⁷ Nisâ 4/5, 6.

¹⁰⁸⁸ Râzî, age, 7, 324.

¹⁰⁸⁹ Râzî, age, 7, 355.

¹⁰⁹⁰ Râzî, age, 7, 372; Yılmaz, age, 7, 586.

¹⁰⁹¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2865.

¹⁰⁹² Elmalılı, age, 2, 560.

¹⁰⁹³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 80.

¹⁰⁹⁴ Râzî, age, 7, 361; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 80.

¹⁰⁹⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 61.

¹⁰⁹⁶ Buhârî, age, "Edep", bl. 24, hn. 34; Müslim, age, "Zühd", bl. 2, hn. 2983.

¹⁰⁹⁷ Râzî, age, 7, 327; Elmalılı, age, 2, 563; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 64.

¹⁰⁹⁸ Elmalılı, age, 2, 566.

¹⁰⁹⁹ Karaman v.dğr, age, 2, 16 v.dğr.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler yetime malının verilebilmesi için rüşdün şart koşulduğunu söylemişlerdir. Yetimlerin gerek malları gerekse evlilikleri hakkında özgür bırakılmalarını vurgulamışlardır. Nitekim onlara diğer insanlar gibi muamele edilmesini ve onların cemiyetten dışlanmamasını binaenaleyh Cahiliye âdetlerinin sürdürülmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

3.2.8.2. Kadınlar Hakkında Adâlet

İslâmiyetten önce kadınlar, ikinci sınıf ve tüketici olarak görülürdü. Hatta bu nedenle kız çocukları istenmez, kadınlar ise bir mal gibi alınıp satılırdı. Bu ataerkil sistem yaşamın eşit şartlarını imkânsız kılıyor, haksızlıkları beraberinde getiriyordu. İslâmiyet, bu insanlık dışı uygulamayı kaldırarak insanlık açısından kadın ve erkeği eşit kılmıştır.

Allah, mutlu olmaları için insanları çift cins yarattığını¹¹⁰⁰; kul olma, hak ve yükümlülük bakımından kadın ve erkeğin arasında hiçbir fark bulunmadığını¹¹⁰¹ Kur'ân'da bildirmiştir. Kadınların hak ve yetkilerinin babaları ya da kocaları tarafından kullanılması gerektiği düşüncesi kesinlikle yanlıştır.¹¹⁰²

3.2.8.2.1. Evlenmede Adâlet

Evlilik, kutsal bir muamele olup kadın ve erkeğin birlikte yaşam kurmalarını ifade eder. Bu birliktelik, bir akit ile geçici olmamak üzere kurulur. Tüm ilâhî dinlerde olduğu gibi İslâm'da da evlilik konusu önemli bir yer tutar.

Yetimlerde olduğu gibi kadınlar hakkında da adâleti yerine getirmekten korkanlar için "..."*Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz ile yetinin.*"¹¹⁰³ buyrulmuştur.

İslâm, tek eşliliği tavsiye etmiştir.¹¹⁰⁴ Cahiliye döneminde yaygın olan çok eşliliği ise dört kadınla sınırlayarak zaruri durumlarda adâleti sağlama kaydıyla yasaklamamıştır.¹¹⁰⁵ Mevdûdî bu zaruri durumları kadının kısır- hasta olması, çekiciliğini yitirmesi ya da erkeğin tek kadınla yetinememesi olarak açıklamıştır.¹¹⁰⁶ Adâlet şartından çok sayıda kadınla evliliğin tamamen yasaklandığı anlayışının yanlış olduğunu bildirmiş,

¹¹⁰⁰ Nisâ 4/1; Rûm 30/21.

¹¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/195; Tevbe 9/71.

¹¹⁰² Mehmet Âkif Aydın, "Kadın", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, c. 24, s. 86- 94.

¹¹⁰³ Nisâ 4/3.

¹¹⁰⁴ Nisâ 4/3; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 329.

¹¹⁰⁵ Nisâ 4/3.

¹¹⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 328, 329; 412, 413.

kişinin kasten adâletten ayrılmaması, elinden geldiğince adâleti gözetmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁰⁷ Ayrıca çok eşli erkeklerin hanımlarına eşit davranmasının zor olacağını, bu nedenle sevgi ve aşk yönünden eşitlik beklenmediğini, kocanın bir karısına tâbi olup diğerini görmezden gelmemesi gerektiğini vurgulamıştır.¹¹⁰⁸

Râzî, Elmalılı ve Kutub Mevdûdî ile ortak fikir yürütmüşlerdir.¹¹⁰⁹ Kutub ruhsatın önemine¹¹¹⁰ ve aile müessesesinin adâlet temeli üzerine inşa edilmesine¹¹¹¹ dikkat çekmiş; adâletin sadakat, sevgi de dâhil olmak üzere her konuda beklendiğini¹¹¹² beyan etmiştir. Yılmaz da adâletin her konuda beklendiğini söylemiştir.¹¹¹³ Kur'ân Yolu tefsirinde de ruhsatın öneminden bahsedilmiş¹¹¹⁴, adâletin ölçülebilen haklarda- maddi ihtiyaçların karşılanmasında beklendiği açıklanmıştır.¹¹¹⁵

Sonuçta Mevdûdî, evlilikte kadınlara yapılan haksızlıkların İslâm'la sona erdiğini, İslâm'ın tek eşliliği öğütlerken çok eşliliği yasaklamadığını ifade etmiştir. Olağan dışı durumlarda çok eşliliğin dört kadınla sınırlı tutularak ve adâleti gözeterek caiz olduğunu söylemiştir. Adâletin manevî anlamda sağlanamayacağını, yine de erkeğin bir karısına meylederken diğerini askıda bırakmaması gerektiğini açıklamıştır.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler Mevdûdî ile görüş birliği etmiş, çok eşliliğin yasaklanmaması ruhsatına değinmiş, ailenin dolayısıyla toplumun adâlete dayalı kurulmasına dikkat çekmişlerdir. Aile, toplumun en küçük birimini oluştursa da küçümsenmeyecek kadar önemli bir kurumdur. Zira sağlıklı bireyler sağlıklı ailelerde yetişir. Tabiatıyla insan ailesini seçememekte ancak doğru ve yanlış ayırt edebilecek kapasiteyle donatılmaktadır. Bu bilince sahip olana kadar haksızlıkların ailede başlamamasını temenni etmekteyiz.

¹¹⁰⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 413.

¹¹⁰⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 413.

¹¹⁰⁹ Râzî, age, 7, 327- 339; Elmalılı, age, 2, 565; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 65, 72, 73.

¹¹¹⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 65.

¹¹¹¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 77.

¹¹¹² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 63.

¹¹¹³ Yılmaz, age, 7, 593.

¹¹¹⁴ Karaman v.dğr, age, 2, 16, 17.

¹¹¹⁵ Karaman v.dğr, age, 2, 155.

3.2.8.2.2. Boşanmada Adâlet

Boşanma (talâk), evliliğin sonlandırılmasını ifade eder. İslâm'da aile birliğinin korunması, keyfî olarak bozulmaması istenmiştir. Birlikteliğin artık mümkün olmaması durumunda ise boşanma caiz görülmüştür.

Boşanmanın geçerliliği Kur'ân'da açıkça bildirilse¹¹¹⁶ de tek çözümün bu olmadığına işaret edilerek anlaşmazlıkların çözülmesi için uğraşılması gerektiği buyrulmuştur.¹¹¹⁷ Zira hadislerde helal şeylerin en sevimsizi olarak nitelendirilmiştir.¹¹¹⁸

Evlendikten sonra erkeğe üç talâk hakkı verilmiş olup kadın isterse bu hakları elde edebilmektedir. Evlenmede olduğu gibi boşanmada da haksızlık yapılmaması, nassa uygun davranılması emredilmiştir.¹¹¹⁹ Boşanma; ric'î, bâin, sünnî ve bid'î olmak üzere dörde ayrılmaktadır.¹¹²⁰ İddet, boşanan kadının hamile olup olmadığını anlaması, psikolojik olarak yeni hayatına alışması, tekrar evlenebilmesi, nesebin karışmaması vb. için beklemesi gereken süreyi ifade etmektedir.¹¹²¹ Bu süre üç hayız/temizlik zamanını kapsamaktadır.¹¹²² Âdet görmeyen ya da âdetten kesilen kadınların iddet süresi üç ay¹¹²³, hamile kadınların iddet süresi doğum yapana kadar¹¹²⁴, kocası ölen kadının iddet süresi dört ay on gündür.¹¹²⁵

Ric'î talâk, erkeğin yeni nikâh akdine gerek kalmadan iddet süresi içinde temizlik döneminde ya da cimâda bulunmadan boşadığı karısına dönmesi; bâin talâk, üç talâk hakkının birlikte kullanılması ve tarafların bir araya gelmesi için yeni nikâh akdine gerek duyulması; sünnî talâk, erkeğin karısını cimâda bulunmadan temizlik döneminde boşaması; bid'î talâk, erkeğin karısını cimâda bulunduğu ya da karısının hayız/nifas dönemlerinde boşaması şeklinde gerçekleşmektedir.¹¹²⁶ Boşama esnasında iki şahit bulundurulması tavsiye edilmiştir.

¹¹¹⁶ Bakara 2/228-232, 236-237, 241; Talâk 65/1, 2.

¹¹¹⁷ Nisâ 4/34, 35, 128.

¹¹¹⁸ Ebû Dâvûd, age, "Talâk", bl. 3, hn. 2177, 2178; Elmalılı, age, 8, 115, 116.

¹¹¹⁹ Talâk 65/1, 2; Ebû Dâvûd, age, "Talâk", bl. 4, hn. 2179.

¹¹²⁰ Elmalılı, age, 8, 117.

¹¹²¹ Karaman v.dğr, age, 5, 382 v.dğr.

¹¹²² Bakara 2/228; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 15, 13.

¹¹²³ Talâk 65/4; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 15, 14.

¹¹²⁴ Talâk 65/4; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 15, 14.

¹¹²⁵ Bakara 2/234.

¹¹²⁶ Elmalılı, age, 8, 117- 120.

Mevdûdî "*İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın. İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi de şahit tutun. Şahitliği Allah için yapın. İşte bu Allah'a ve âhiret gününe inananlara verilen öğüttür. Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder.*"¹¹²⁷ âyetinin bir ya da iki talakla boşanan erkeğin karısını hâlâ eşi olarak isteyip istemediği konusunda iddet süresi dolmadan karar vermesi zira iddet süresinin eziyet verme amacıyla kasten uzatılmaması gerektiğine işaret ettiğini bildirmiştir. Kesin boşanmak isteyen erkeklere kavga etmeden güzellikle ayrılmasının, mehirden eksik kalanları tamamlamalarının hatta gücü yetenlerin "*Boşanmış kadınların hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlamak haklarıdır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur.*"¹¹²⁸ âyetine binaen boşanma sebebiyle kadına bir şeyler vermelerinin tavsiye edildiğini söylemiştir.¹¹²⁹

Mevdûdî, İbn Abbas'ın "...İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi de şahit tutun..." ifadesinden talâkta ve rücûda şahit tutulmasını anladığını zira Hz. Peygamber'in İmran b. Husayn'e "Sen sünnete aykırı olarak boşamışsın, (yine) sünnete aykırı olarak dönmüşsün. Boşandığını da döndüğünü de şahitlendir ve (böyle şahitsiz boşamayı ve dönmeyi) bir daha yapma."¹¹³⁰ buyurduğunu belirtmiştir. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezheplerinin fakihlerinin talâk ve rücûda şahit bulundurmanın şart olmadığı konusunda görüş birliği ettiklerini zira şahit bulundurmanın önlem amaçlı tavsiye edildiğini ifade etmiştir. Şöyle ki şahitlik hükmünün tarafların ihtilaf ettiği durumda şüpheye yer bırakmamak ve sorunu kolayca çözmek üzere alışverişte¹¹³¹ olduğu gibi nasihat amaçlı konulduğunu, herhangi bir zorunluluk içermediğini açıklamıştır. Zorunlu olmasa da talâk ve rücûda hatta diğer konularda tedbir amaçlı şahit bulundurmanın daha iyi olacağını söylemiştir.¹¹³²

Mevdûdî, âyette belirtilenlerin kanun değil öğüt anlamı taşıdığını, bunlara kulak asmayıp iddet süresinden bihaber olanların, karısını evden çıkaranların, eziyet etme amacıyla iddet sonuna doğru rücû edenlerin, ayrılırken kavga çıkaranların kalbinde Allah ve âhiret inancı olmadığını ifade etmiştir. Zira bu tür davranışların bir mümine

¹¹²⁷ Talâk 65/2.

¹¹²⁸ Bakara 2/241.

¹¹²⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 371.

¹¹³⁰ Ebû Dâvûd, age, "Talak", bl. 5, hn. 2186.

¹¹³¹ Bakara 2/282.

¹¹³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 371, 372.

yakışmadığını oysa Allah korkusu taşıyıp bu davranışlardan sakınanlara Allah'ın bir çıkar yol sağlayacağını dolayısıyla eziyet edenlere zorluk yaşatacağını ve çıkar yol sağlamayacağını belirtmiştir.¹¹³³ Nitekim bid'î talâkı, bir temizlik döneminde birden çok boşamayı, üç talâkın birden verilmesini geçersiz sayanların görüşlerinin doğru olmadığını zira bu talâkların geçerli olduğunu, bu sebepten bu kadar zorluk yaşandığını bildirmiştir.¹¹³⁴

Elmalılı, Kutub, Bilmen ve Yılmaz Mevdûdî ile görüş birliği ederlerken Kur'ân Yolu tefsirinde de ittifak sağlanmıştır.¹¹³⁵ Şahitler hakkında Kutub âdil¹¹³⁶; Bilmen mümin, doğru sözlü¹¹³⁷; Yılmaz tarafsız¹¹³⁸ olmaları ve şahitliği Allah için yapmaları gerektiğini söylemiştir. Yılmaz emirlerin kişilere değil kamuya yönelik olduğunu zira boşanmanın aile hukukunun ilkelerinden birini ifade ettiğini bildirmiştir.¹¹³⁹

Sonuç olarak Mevdûdî, boşanmaya karar veren çiftlerin iyilikle ayrılmasının ve ayrılmada/rücûda âdil iki şahit tutmalarının tavsiye edildiğini böylece her iki tarafın haksızlığa uğramasının önlenebileceğini bildirmiştir. Zorluk çıkaranlara Allah'ın yardım etmeyeceğini zira onların Kur'ân ve sünnete aykırı davranarak O'na güvenmediklerini gösterdiklerini ifade etmiştir. Üç talâkla boşanma, bir temizlik döneminde birden çok boşanma hakkının kullanılması, cimâda bulunarak ya da kadının hayız/nifas durumunda boşanmanın meşru olduğunu söylemiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler Mevdûdî ile hemfikir olup âdil iki şahitten sözüne güvenilir, mümin kişilerin kastedildiğini söylemişlerdir. Evlenirken sevgi ya da menfaat etkisiyle hakların gözetilmesi boşanmaya nispeten daha kabul edilebilir durumdadır. Oysa tüm durumlarda adâletin gözetilmesi gerekmektedir. Kadınların maddi/manevî haklarının sünnetullah'a uygun verilmemesi nedeniyle anlaşmazlık çıkmakta bilhassa günümüzde kadın cinayetleri had safhaya ulaşmaktadır. Nitekim cinayetin yalnızca bedenlerde değil ruhlarda da gerçekleştiğini böylece çeşitli psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Gözetilmesi gereken adâlet ilkelerinin Kur'ân ve sünnette

¹¹³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 372.

¹¹³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6, 372.

¹¹³⁵ Elmalılı, age, 8, 120- 126; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 15, 29, 30; Bilmen, age, 8, 3754, 3755; Karaman v.dğr, age, 5, 382- 393; Yılmaz, age, 8, 165.

¹¹³⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 15, 29.

¹¹³⁷ Bilmen, age, 8, 3754.

¹¹³⁸ Yılmaz, age, 8, 165.

¹¹³⁹ Yılmaz, age, 8, 163.

yer aldığını ancak davranışa yansımadığı sürece okumanın bir faydası olmayacağını belirtmeliyiz.

3.2.9. Evlat Edinmede Adâlet

Evlat edinme, herhangi bir sebepten ötürü biyolojik ailesi yanında olmayan çocuğu koruma amacıyla yasal işlem başlatılması anlamına gelir. Cahiliye döneminde yalnızca erkek çocukları evlat edinirken sonraki dönemlerde kız çocukları da evlat edinmiştir. Bu çocuklara evlatlık denir.

İslâm öncesi dönemde yaygın olan evlat edinme geleneği "...evlâtlıklarınızı da öz oğullarınız olarak tanımadı."¹¹⁴⁰ âyeti ile yasaklanmıştır. Âyet indirilmeden önce Hz. Peygamber kölesi Zeyd b. Hârise'yi evlat edinmiştir. Bu geleneğin yasaklanması, yapay ailenin oluşmaması, nesep karışıklığı yaşanmaması, evlatlıkların işçi yerine kullanılmaması ve başka haksızlıkların önlenmesi sebebiyledir.¹¹⁴¹

Mevdûdî "*Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nisbet ederek çağırın. Allah yanında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız bu takdirde onları din kardeşleriniz ve görüp gözettiğiniz kimseler olarak kabul edin. Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yok fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*"¹¹⁴² âyetinin sonucunda ilk olarak Hz. Peygamber'in evlatlığı olan Zeyd'in Zeyd b. Muhammed yerine Zeyd b. Harise olarak anıldığını ifade etmiştir. Bu âyetle birlikte insanların gerçek babaları haricinde soylarını başkalarına nispet etmelerinin yasaklandığını zira Hz. Peygamber'in "(Üç şey) iftiranın en büyüklerindendir: Kişinin kendisini babasından başkasına nispet etmesi, rüyasında görmediği bir şeyin kendisine rüyada gösterildiğini iddia etmesi, Resûlullah'ın söylemediği bir şeyi ona nispet etmesi."¹¹⁴³ buyurduğunu bildirmiştir.¹¹⁴⁴ Sevgiden ötürü birilerine anne, baba, kızım vs. denilebilir olduğuna ancak kişinin kendi ailesindekilerin konum ve haklarının suistimal edildiği durumlarda yasaklandığına işaret ettiğini

¹¹⁴⁰ Ahzâb 33/4.

¹¹⁴¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 11, 550, 551; Mehmet Âkif Aydın, "Evlat Edinme", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, c. 11, s. 527- 529.

¹¹⁴² Ahzâb 33/5.

¹¹⁴³ Buhârî, age, "Menâkibeler", bl. 6, hn. 18.

¹¹⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 389.

söylemiştir.¹¹⁴⁵ Bu konuda kasten yapılmayan günahların affedileceğinin âyet sonunda ima edildiğini ifade etmiştir.¹¹⁴⁶

İbn Kesîr, Elmalılı, Kutub, Bilmen ve Yılmaz Mevdûdî ile hemfikirdirler.¹¹⁴⁷ Kur'ân Yolu tefsirinde de onunla ittifak sağlanmıştır.¹¹⁴⁸ İbn Kesîr çocuğu kendi ailesi ile koparmadan, himaye etme ve ihtiyaçlarını karşılama amacıyla evlat edinmenin şerefli bir iş olduğunu ancak evlatlıkların mirasa ortak edilmemesi ve aile içi mahremiyet bakımından öz evlat gibi görülmemesi gerektiğini bildirmiştir.¹¹⁴⁹ Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer ifadeler yer almaktadır.¹¹⁵⁰ Kutub ve Bilmen babaları bilinmeyen evlatlıkların toplum içinde kimsesiz kalmamaları için din kardeşleri gibi görülmelerini istemiştir.¹¹⁵¹ Kur'ân Yolu tefsirindeki görüş de bu yöndedir.¹¹⁵² Nitekim Kutub düzenli toplumun düzenli ailelerden oluştuğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁵³

Sonuç olarak Mevdûdî, Cahiliye dönemine ait olan evlat edinme âdetinin İslâm'la sona erdiğini, evlatlıkların öz babalarının isimleriyle anılmasının nesep karışıklıklarını önlediğini belirtmiştir. Aile içinde herhangi bir huzursuzluk olmaksızın yakınlık kurma amacıyla birilerine anne, baba vs. denilmesinde bir sakınca olmadığını bildirmiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler de evlatlıkların din kardeşi olarak görülmeleri gerektiğine vurgu yapmışlardır. Toplum düzeninin aile sınırlarının çizilmesi ve karışıklık olmamasıyla sağlanacağını belirtmişlerdir. Adâletin cemiyet nizâmı için zorunlu olduğunu binaenaleyh en ufak haksızlığın başka haksızlıklar ortaya çıkaracağını, bu nedenle başta aile hayatına özen gösterilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

3.2.10. Söz Söylemede Adâlet

İslâm'ın ana esaslarından biri söz söylerken adâletin gözetilmesidir. Sözden maksat sözlü iletişimin her çeşididir.

¹¹⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 389.

¹¹⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4, 389.

¹¹⁴⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 12, 6468, 6469; Elmalılı, age, 6, 325, 326; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 11, 550, 551; Bilmen, age, 6, 2783; Karaman v.dğr, age, 4, 366; Yılmaz, age, 7, 444-448.

¹¹⁴⁸ Karaman v.dğr, age, 4, 366.

¹¹⁴⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 12, 6468.

¹¹⁵⁰ Karaman v.dğr, age, 4, 366.

¹¹⁵¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 11, 551- 553; Bilmen, age, 6, 2783.

¹¹⁵² Karaman v.dğr, age, 4, 366.

¹¹⁵³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 11, 551, 552.

Mevdûdî "...Söz söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adâletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun..."¹¹⁵⁴ âyetinde zikredilen Allah'a verilen sözün üç anlama geldiğini belirtmiştir. Birincisi insanın Allah ile yaptığı, ikincisi insanlar arasında Allah adına yapılan, üçüncüsü ise Allah'ın insanlara sınırsız nimet sunmasıyla tahakkuk eden anlaşmadır. Birinci ve ikinci anlaşmanın iradeye bağlı olduğunu, üçüncü anlaşmanın ise ahlâkî zorunluluk doğurduğunu bildiren Mevdûdî, Allah'ın insanlar üzerindeki haklarına dikkat çekmiştir. Aynı zamanda kişinin üzerinde emeği geçenlere karşı da sorumluluğu olduğunu hatırlatmıştır. Herhangi bir yerde yazmayan bu ahdin insanların tabiatlarına ve bedenlerindeki uzuvlara yerleştirildiğini bildirmiştir.¹¹⁵⁵ "Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler..."¹¹⁵⁶ ve "Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler."¹¹⁵⁷ âyetlerinin bu bağlamda indirildiğini ifade etmiştir.¹¹⁵⁸

Râzî, İbn Kesîr, Elmalılı, Kutub ve Bilmen Mevdûdî ile ittifak etmişlerdir. Kur'an Yolu tefsirinde de onunla ortak görüş bildirilmiştir.¹¹⁵⁹ Râzî âyette zikredilen sözden maksadın sözle ilgili her şey¹¹⁶⁰, şahitlik, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma¹¹⁶¹; Elmalılı hüküm verme¹¹⁶², sözle ilgili her şey¹¹⁶³ olduğunu söylerken Kutub ve Bilmen şahitlik¹¹⁶⁴ ya da hüküm verme¹¹⁶⁵ olduğunu ifade etmişlerdir.

¹¹⁵⁴ En'âm 6/152.

¹¹⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1, 614.

¹¹⁵⁶ Bakara 2/27.

¹¹⁵⁷ A'râf 7/172.

¹¹⁵⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1, 614.

¹¹⁵⁹ Râzî, age, 10, 249, 250; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2866; Elmalılı, age, 3, 605; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5, 492, 493; Bilmen, age, 2, 979; Karaman v.dğr, age, 2, 488.

¹¹⁶⁰ Râzî, age, 10, 250.

¹¹⁶¹ Râzî, age, 10, 249.

¹¹⁶² Elmalılı, age, 3, 605.

¹¹⁶³ Elmalılı, age, 3, 605.

¹¹⁶⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5, 492; Bilmen, age, 2, 979.

¹¹⁶⁵ Elmalılı, age, 3, 605; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 5, 492; Bilmen, age, 2, 979.

İbn Kesîr bu âyetin Nisâ¹¹⁶⁶ ve Mâide¹¹⁶⁷ sûrelerindeki âyetlere benzediğini ifade etmiştir.¹¹⁶⁸ Elmalılı, Kutub ve Bilmen âyetle zikredilen adâletten maksadın doğru sözlülük¹¹⁶⁹ olduğunu söylemişlerdir. Elmalılı adâlete aykırı söz söylemenin, emir ve yasakları çiğnemenin, ahidleri/akitleri bozmanın haramlığına¹¹⁷⁰ dikkat çekmiştir. Râzî, Elmalılı ve Kutub âyetin tarafsızlığa işaret ettiğini zira insanın yakınlarına tarafsız davranmasının başkalarına nispeten daha zor olduğunu, Allah'ın zor olanı emrederek kolay olanın zaten yapılacağını ima ettiğini belirtmişlerdir. İlâveten Allah adına edilen yeminlere sadık kalınmasına vurgu yapmışlardır.¹¹⁷¹ Kur'ân Yolu tefsirinde de benzer açıklamalar yer almaktadır.¹¹⁷²

Mevdûdî, âyetle zikredilen sözün insanların Allah'a verdiği sözü, birbirlerine verdikleri sözleri ve kişiye yaratılıştaki verilen özellikleri ifade ettiğini bildirmiştir. Literatürde bezm-i elest olarak anılan sözleşmeden hareketle Allah'ın sözlü ilişkilerde değer verdiğini açıklamıştır.

Adı geçen müfessirler söz söylerken âdil olmanın ekseriyetle şahitlik ya da hüküm verme anlamında kullanıldığını ifade etmişlerdir. Yeminlerin rastgele edilmemesine vurgu yapmışlardır. Bu âyetle sözlü ilişkilerin geçerli olmadığı düşüncesinin yıkıldığını söyleyebiliriz.

3.2.11. Alışverişte Adâlet

Alışveriş (bey'), hayatın olmazsa olmaz bir parçasını ifade eder. Borç ise geri verilmek üzere belirli bir süre için alınan şey anlamındadır. Cahiliye döneminde hile, faiz ve kumara dayalı alım satım, İslâm'la birlikte adâlete müstenit alışverişe dönüşmüştür.

¹¹⁶⁶ Nisâ 4/135: "Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez) yahut şahidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

¹¹⁶⁷ Mâide 5/8: "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun..."

¹¹⁶⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsiri*, 6, 2866.

¹¹⁶⁹ Elmalılı, age, 3, 605; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5, 492; Bilmen, age, 2, 979.

¹¹⁷⁰ Elmalılı, age, 3, 605.

¹¹⁷¹ Râzî, age, 10, 250; Elmalılı, age, 3, 605; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5, 492.

¹¹⁷² Râzî, age, 10, 250; Elmalılı, age, 3, 605; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5, 492; Karaman v.dğr, age, 2, 488.

İslâm hukukunda malların korunması ilkesi¹¹⁷³, meşru yoldan mal sahibi olma ya da malın meşru şekilde el değiştirmesiyle gerçekleşmektedir.¹¹⁷⁴ Kur'ân'da bey' (şirâ¹¹⁷⁵/ iştirâ¹¹⁷⁶) ifadesi, tüm ticari işlemler için kullanılmıştır.¹¹⁷⁷ Ödünç alma ve borçlanmaya izin verilmişken¹¹⁷⁸ gayrimeşru alışveriş yasaklanmıştır.¹¹⁷⁹ Öte yandan alışverişin âhirette söz konusu olmayacağı¹¹⁸⁰, Allah'ı unutturmaması gerektiği bildirilmiştir.¹¹⁸¹

Borçlanmada unutulma/reddedilme riski olmasından dolayı haksızlık meydana gelmemesi için borcun yazılması/yazdırılması ya da alışveriş esnasında şahit bulundurulması tavsiye edilmiştir.¹¹⁸² Borcu yazmanın emir olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹¹⁸³ Mevdûdî, kişinin yakınları söz konusu olduğunda güvensizlik oluşturmamak adına yazmadıklarını oysa günlük alışverişlerin dahi kaydedilmesinin iyi olacağını bildirmiş, açıkça yazılmasına vurgu yapmıştır.¹¹⁸⁴ Şahitler hakkında ise Müslüman, saygıdeğer, iyi ahlâk sahibi, şerefli olmaları gerektiğini ifade etmiş¹¹⁸⁵ ayrıca hâkim ya da şahitler üzerinde baskı kurulmamasına dikkat çekmiştir.¹¹⁸⁶ Yolculukta borçlanılması durumunda ise rehinlerin vesika olarak yeteceğini bildirmiştir.¹¹⁸⁷

Râzî, Elmalılı, Kutub ve Bilmen Mevdûdî ile görüş birliği ederlerken Kur'ân Yolu tefsirinde de ittifak sağlanmıştır.¹¹⁸⁸ Râzî borcu yazmanın tedbir¹¹⁸⁹ ya da emir (vacip)¹¹⁹⁰, Elmalılı farz-ı kifâye¹¹⁹¹, Kutub emir¹¹⁹², Bilmen tedbir¹¹⁹³ olduğunu söylemiştir. Elmalılı ve Bilmen günümüzde bu işin noter tarafından yapıldığını

¹¹⁷³ Nisâ 4/29; Mâide 5/38; A'râf 7/31.

¹¹⁷⁴ Türkan, age 237.

¹¹⁷⁵ Bakara 2/207.

¹¹⁷⁶ Bakara 2/16, 86, 90, 175, Âl-i İmrân 3/177; Mâide 5/44; Tevbe 9/111.

¹¹⁷⁷ Ali Bardakoğlu, "Bey'", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, c. 6, s. 13- 19.

¹¹⁷⁸ Bakara 2/275; Elmalılı, age, 2, 289; Karaman v.dğr, age, c. 1, s. 446.

¹¹⁷⁹ Bakara 2/205, 275; Nisâ 4/29.

¹¹⁸⁰ Bakara 2/254; İbrâhîm 14/31.

¹¹⁸¹ Nûr 24/37.

¹¹⁸² Bakara 2/282; Karaman v.dğr, age, c. 1, s. 446- 448.

¹¹⁸³ Karaman v.dğr, age, c. 1, s. 447.

¹¹⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 225.

¹¹⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 226.

¹¹⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 226.

¹¹⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 226.

¹¹⁸⁸ Râzî, age, 6, 47- 64; Elmalılı, age, 2, 289- 297; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 146- 152; Bilmen, age, 1, 305- 308; Karaman v.dğr, age, c. 1, s. 448.

¹¹⁸⁹ Râzî, age, 6, 44.

¹¹⁹⁰ Râzî, age, 6, 49.

¹¹⁹¹ Elmalılı, age, 2, 289.

¹¹⁹² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 146.

¹¹⁹³ Bilmen, age, 1, 305.

belirtmişlerdir.¹¹⁹⁴ Râzî, Elmalılı, Kutub ve Bilmen yazanın eksiksiz, her iki tarafın lehine, inkâr edilemeyecek şekilde, açıkça yazması gerektiğini söylemişlerdir.¹¹⁹⁵ Kutub ve Bilmen peşin alışverişlerin yazılmamasının sıkıntı oluşturmayacağını ancak şahit bulundurulmasının iyi olacağını bildirmişlerdir.¹¹⁹⁶

Râzî, Kutub ve Bilmen şahitlerin iki erkek veya bir erkek, iki kadın olabileceklerini söylemişlerdir.¹¹⁹⁷ Kur'ân Yolu tefsirinde benzer açıklamalar yer almıştır.¹¹⁹⁸ İlâveten şehadeti üstlendikten sonra şahitlik yapmalarının farz olduğu söylemişlerdir. Elmalılı da aynı görüşü bildirmiştir.¹¹⁹⁹ Râzî ve Bilmen onların Müslüman, hür, adâletli, baliğ, akıllı, biriyle arasında düşmanlık bulunmaması özelliklerine sahip olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir.¹²⁰⁰

Mevdûdî "...Ölçü (الْكَيْل) ve tartıyı (وَالْمِيزَانَ) adâletle (بِالْقِسْطِ) yapın (وَأَوْفُوا)..."¹²⁰¹ âyetinde İslâm'ın temel ilkelerinden birinin tüm ticarî muamelelerde adâletin gözetilmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Âyetin devamında "...Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz..." ifadesinin yer almasından kişiye güven sağlandığını anlamıştır. Zira kişi adâlet adına elinden geleni yaptıktan sonra sorumluluğun üzerinden kalktığını ve beklenmedik aksilikler yaşandığı takdirde sorgudan muaf tutulacağını bu âyetle bilecektir.¹²⁰²

Râzî, İbn Kesîr, Elmalılı, Bilmen ve Yılmaz Mevdûdî ile görüş birliği etmişlerdir. Kur'ân Yolu tefsirinde de onunla ortak görüş bildirilmiştir.¹²⁰³ İbn Kesîr Mutaaffî'nin sûresinde geçen âyetleri¹²⁰⁴ hatırlatarak ölçü ve tartıda eksiltme yapan insanların helâk edildiğini bildirmiştir.¹²⁰⁵ Râzî, Elmalılı ve Bilmen hak verirken/elde ederken adâletin

¹¹⁹⁴ Elmalılı, age, 2, 289; Bilmen, age, 1, 306.

¹¹⁹⁵ Râzî, age, 6, 50; Elmalılı, age, 2, 289; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 146; Bilmen, age, 1, 305.

¹¹⁹⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 150; Bilmen, age, 1, 306.

¹¹⁹⁷ Râzî, age, 6, 54; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 148; Bilmen, age, 1, 306.

¹¹⁹⁸ Karaman v.dğr, age, c. 1, s. 448.

¹¹⁹⁹ Râzî, age, 6, 58; Elmalılı, age, 2, 292, 293; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2, 149; Bilmen, age, 1, 306.

¹²⁰⁰ Râzî, age, 6, 55; Bilmen, age, 1, 306.

¹²⁰¹ En'âm 6/152.

¹²⁰² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 614.

¹²⁰³ Râzî, age, 10, 249; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2865; Elmalılı, age, 3, 605; Bilmen, age, 2, 979; Karaman v.dğr, age, 2, 488; Yılmaz, age, 4, 386.

¹²⁰⁴ Mutaaffî'nin 83/1-6: "İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar düşünmezler mi ki büyük bir günde (hesap vermek için) diriltilecekler! Öyle bir gün ki insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır."

¹²⁰⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 6, 2865, 2866.

gözetilmesine¹²⁰⁶, eksiklik ya da fazlalığın haram olduğuna vurgu yapmışlardır.¹²⁰⁷ Kur'ân Yolu tefsirinde vefâ, keyl, mîzan ve kıst kelimelerinin birlikte zikredilmesinin alışverişte alıcı ve satıcının karşılıklı âdil olmaları gerektiğine işaret ettiği bildirilmiştir.¹²⁰⁸ Kutub âyetin ticari muameleler hakkında indirildiği söylemiş, muamele ve akide arasında kurulan bağa ve Cahiliye döneminde yaygın olan dünya ile âhiretin birbirinden bağımsız olduğu görüşünün yanlışlığına dikkat çekmiştir.¹²⁰⁹

Sonuçta Mevdûdî haksızlık yapılmaması adına alım satımların yazılmasının- şahit tutulmasının tavsiye edildiğini bildirmiştir. Şahitlerin Müslüman, iyi bir karaktere sahip olmasına vurgu yapmıştır. Alışverişte âdil davranmanın insanın sorumluluğu olduğunu, gücünün yetmediği konularda sorumlu tutulmadığını belirtmiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler Mevdûdî'ye nispeten ayrıntıları açıklamışlar, alışverişte adâleti gözetmeyle inanç arasında bağlantı kurmuşlardır. Takvâlı insanın hayatın hiçbir alanında haksızlığa yer vermeyeceğini vurgulamışlardır.

3.2.12. Kısasta Adâlet

Allah her canı dokunulmaz ve değerli kılmıştır. Zira İslâm'da korunması zorunlu ilkelerden ilki, canın korunmasıdır. Kısas, kasten ve haksız yere birini öldüren kişinin öldürülmesi ya da birini yaralayan kişinin misilleme yoluyla cezalandırılmasını; diyet, öldürme ya da ceza karşılığında ödenecek para ya da malı ifade eder.

Haksız yere adam öldürmek, tüm ilâhî dinlerde suç ve günah olarak tanımlanmış; İslâm hukukunda büyük günahlar arasında sayılmıştır. Kur'ân ve sünnette ahlâkî- uhrevî yükümlülüğünün¹²¹⁰ yanı sıra dünyevî karşılığının olacağı¹²¹¹ bildirilmiştir. Kısas, bu tür suçların dünyevî karşılığını ifade etmektedir. Bu uygulama Cahiliye döneminde kabile/kişilerin gücüne bağlı olarak tatbik edilmiştir.

¹²⁰⁶ Râzî, age, 10, 249.

¹²⁰⁷ Elmalılı, age, 3, 605; Bilmen, age, 2, 979.

¹²⁰⁸ Karaman v.dğr, age, 2, 488.

¹²⁰⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5, 491, 492.

¹²¹⁰ Nisâ 4/93; Mâide 5/32; En'âm 6/151; İsrâ 17/33; Buhârî, age, "Diyetler", bl. 1, hn. 6.

¹²¹¹ Bakara 2/178, 179

İslâm'da maktulün ailesine katilin öldürülmesi, affedilmesi ya da diyet ödetilmesi konusunda karar verme yetkisi tanınmışsa da günümüzde ceza verme yetkisi devlete geçmiştir.

Mevdûdî "*Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu velî de kısasta ileri gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o, alacağını almıştır.* (مَنْصُوراً)"¹²¹² âyetinde kişinin kendi canının da kastedildiğini bildirmiştir. Cinayet kadar intihar etmenin de yasaklandığını, bazılarının kişinin kendi canı hakkında tasarruf etme yetkisi olduğunu düşünerek intiharı günah kabul etmemelerinin yanlış olduğunu zira insanın sahip olduğu her şeyin Allah'a ait olduğunu belirtmiştir.¹²¹³ İslâm'da birinin haklı olarak öldürülmesinin belirli şartlara bağlandığını; bu şartların taammüden adam öldürme, savaşta İslâm'a karşı gelinmesi, İslâm devletinin yıkılmaya çalışılması, zina yapan evli erkek ve kadının bulunması, İslâm'dan dönülmesi şeklinde olduğunu söylemiştir.¹²¹⁴

Mevdûdî, öldürülen kişinin velisine katil hakkında hüküm verme yetkisinin verildiğini, affetme ya da ölmesini talep etme yoluna gidebileceğini belirtmiş¹²¹⁵; bu talebin dizginlenmesi için "*...kısasta ileri gitmesin...*" ifadesinin kullanıldığını söylemiştir. Nitekim katilden başkasının ya da katilin eziyet edilerek öldürülmemesi ve öldükten sonra cesedine işkence yapılmaması gerektiğini, bu fiillerin yasaklandığını belirtmiştir.¹²¹⁶ "*...zaten o alacağını almıştır.*" ifadesinde kastedilen yardımın ne olduğunun belirtilmediğini, âyetin indirildiği dönemde İslâm devletinin henüz kurulmamış olduğunu ve devletin kurulmasıyla velîye verilen yetkinin devlete geçtiğini artık adâleti sağlayanın devlet olması gerektiğini bildirmiştir.¹²¹⁷

¹²¹² İsrâ 17/33.

¹²¹³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 107.

¹²¹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 108.

¹²¹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 108.

¹²¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 108.

¹²¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 108.

İbn Kesîr, Kutub, Bilmen, Yılmaz ve Vehbi Mevdûdî ile ittifak etmişlerken¹²¹⁸ Kur'ân Yolu tefsirinde de birlik sağlanmışır.¹²¹⁹ Kutub kısasın kin duygusunu teskin ettiğine dikkat çekmiştir.¹²²⁰ İbn Kesîr "...Kisasta ileri gitmesin..." ifadesinin yetki sahibinin katilin organlarının kesilmesi ya da katil olmayana kısas uygulanması yönünde taleplerde bulunmaması gerektiğine¹²²¹, "...zaten o alacağını almıştır." ifadesinin ise yetki sahibinin şer'an yardım gördüğüne işaret ettiğini bildirmiştir.¹²²² Kutub kan davası adı altında yeni cinayetlerin işlenmemesi gerektiğini söylerken Bilmen ve Vehbi de ona katılmışır.¹²²³ Yılmaz öldürülen kişinin mazlum ve katilin fiziksel- zihinsel yetkinliğe ulaşmış olması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹²²⁴

Sonuç olarak Mevdûdî hayatın kutsallığına dikkat çekmiş, kişinin ne kendi ne başkasını öldürmeye hakkı olduğunu, İslâm'da birinin öldürülmesinin zaruri durumlarda caiz görüldüğünü aksi takdirde büyük günahlardan sayıldığını söylemiştir. Kısasın adâlete uygun yapılmasına dikkat çekmiş, maktulün ailesine verilen yetkinin artık devlet tarafından kullanıldığını belirtmiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler de maktulün ailesine verilen yetkinin mahkemeye verildiğini söylemişlerdir. Birini kasten öldüren kişinin adâlete aykırı davrandığını, kendini Allah yerine koyarak -hâşâ- can alıp verme yetkisini kendinde görmesi şeklinde açıklayabiliriz.

3.2.13. Savaşta Adâlet

Savaş, iki ya da daha fazla grup arasında meydana gelen silahlı saldırıyı ifade eder. Gerek uluslararası gerek iç savaş gerçekleşmeden sulh, tahkim, misilleme, abluka gibi her türlü yolun denenmesi ve savaşın son çare olarak görülmesi gerekmektedir.

İslâm'da dinin yayılmasını engelleyenlere karşı son çözüm yolunun savaş olduğu bildirilmiştir. Diğer savaş tanımlarından farklı mana içerdiği için savaş yerine cihad

¹²¹⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 9, 4731; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 9, 313- 316; Bilmen, age, 4, 1870; Yılmaz, age, 3, 507; Vehbi, age, 8, 2981- 2983.

¹²¹⁹ Karaman v.dğr, age, 3, 480.

¹²²⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 9, 315.

¹²²¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 9, 4731.

¹²²² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*, 9, 4731.

¹²²³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 9, 314; Bilmen, age, 4, 1870; Vehbi, age, 8, 2982.

¹²²⁴ Yılmaz, age, 3, 507.

(Allah yolunda ve uğrunda savaş) kavramı kullanılmıştır. Öte yandan Kur'ân'da harp¹²²⁵ ve kıtal¹²²⁶ kelimeleri zikredilmiştir. Ezelden ebede süren hak- bâtil mücadelesinde zulmün önlenmesi ve insanlığın selâmeti için savaşmak caiz görülmüştür.¹²²⁷

Mevdûdî "Eğer müminlerden iki grup (طَائِفَتَانِ) birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adâletle düzeltin ve (her işte) adâletli davranın..."¹²²⁸ âyetinde "vuruşurlarsa" ifadesinin kullanılmasının Müslümanlar arası çatışmanın normal olmadığına işaret ettiğini ancak çatışma durumunda takınılması gereken tavrın öğretildiğini bildirmiştir. "Bir grup insan"¹²²⁹ anlamına gelen tâife kelimesinin Müslümanların kalabalık topluluklarla savaşmamalarına işaret ettiğini belirtmiştir.¹²³⁰ "...Aralarını düzeltin." tabirinin savaşanları barıştırma imkânına sahip olan tüm Müslümanları kapsadığını söylemiştir.¹²³¹ Barışmaları mümkün olmayan gruplarda haklı ve haksızların iyice araştırılması, haklıların desteklenip haksızların engellenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Mevdûdî savaşmanın cihad anlamına geldiğini, yalnızca silahla öldürmenin değil her türlü tecavüze kuvvete başvurmada engel olmanın kastedildiğini vurgulamıştır. Saldırıdan vazgeçen gruba karşı artık haddin aşılması, Kur'ân ve sünnete uygun hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹²³²

Savaşan grupların sadece barıştırılmaları değil hak ve adâlete uygun şekilde barıştırılmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Zira haklı ve haksızlar ayırt edilmeden grupların barıştırılması bir anlam ifade etmemekte bilakis haklı tarafın cesaretinin kırılmasına ve haksız tarafın cesaretlenmesine dolayısıyla düşmanlığın artmasına neden olmaktadır.¹²³³

Mevdûdî, bu âyetin muhtemel savaş durumunda bir kanunu ifade ettiğini, bu kanunun sünnette tekrarlanmadığını belirtmiştir. Çünkü Hz. Peygamber döneminde

¹²²⁵ Mâide 5/64; Enfâl 8/57; Muhammed 47/4.

¹²²⁶ Bakara 2/190, 191, 193; Nisâ 4/74, 76; Tevbe 9/12, 13.

¹²²⁷ Bakara 2/251; Enfâl 8/39, 47, 56, 57, 61; Hac 22/40; Kasas 28/77, 83.

¹²²⁸ Hucurât 49/9.

¹²²⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 618.

¹²³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 440.

¹²³¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 441.

¹²³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 442.

¹²³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 442.

Müslümanlar Rasûlullah'ın izini sürdüklerinden dolayı böyle bir savaş meydana gelmemiştir.¹²³⁴ Mevdûdî Hz. Ali döneminde bu olayların yaşandığını, onun da bu âyetten yararlanarak tavır takındığını söylemiştir.¹²³⁵ Nihayet bir sonraki âyete dikkat çekerek¹²³⁶ Müslümanların kardeşliğini nimet olarak nitelendirmiştir.¹²³⁷

Râzî, Elmalılı, Kutub, Bilmen ve Yılmaz Mevdûdî ile aynı görüşleri paylaşmışlardır. Kur'ân Yolu tefsirinde de onunla benzer ifadeler yer almaktadır.¹²³⁸ Kutub savaşan Müslümanların imandan çıkmadıklarını belirtmiştir.¹²³⁹ Elmalılı "...müminlerden iki grup..." demek suretiyle tesniye (ikili) başlayan ifadenin "vuruşurlarsa" şeklinde cemi (çoğul) devam etmesinin az sayıda başlayan bir savaşın genişleyebileceğine işaret ettiğini bu nedenle Arapça'da derhal anlamına gelen fe harfinin (ف) "aralarını düzeltin" manasına gelen söyleyişte (فَاصْلِحُوا) kullanıldığını bildirmiştir.¹²⁴⁰ Yılmaz ise "vuruşurlarsa" ifadesini "vuruşturulurlarsa" şeklinde tercüme edenlerin müminlerin fitraten birbirleriyle savaşmayacaklarına işaret ettiklerini söyleyerek kışkırtmalarla hareket edilmemesi gerektiğini bildirmiştir.¹²⁴¹ Elmalılı "eğer dönerse aralarını adâletle düzeltin..." ifadesinde adâlet kelimesinin zikredilmesinin savaşın sonra meydana gelebilecek haksızlığa işaret ettiğini nitekim savaşın ferdî yapılamayacağına, hükümetin bu konuda sorumlu olduğuna dikkat çekmiştir.¹²⁴²

Mevdûdî "Kendilerine 'Ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin.' denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınca içlerinden bir grup hemen Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da 'Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın. Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha bir müddet savaşı farz kılmasan) olmaz mıydı?' dediler. Onlara de ki: 'Dünya menfaati önemsizdir. Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez.'"¹²⁴³ âyetinde Allah katında savaşçıların ikiye ayrıldığının bildirildiğini

¹²³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 442.

¹²³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 442- 446.

¹²³⁶ Hucurât 49/10: "Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz."

¹²³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5, 447.

¹²³⁸ Râzî, age, 8, 166- 169; Elmalılı, age, 3, 30, 31; 7, 217- 219; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 13, 497, 498; Bilmen, age, 2, 628, 629; Karaman v.dğr., age, 5, 92 v.dğr.; Yılmaz, age, 8, 376.

¹²³⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 13, 497.

¹²⁴⁰ Elmalılı, age, 7, 218.

¹²⁴¹ Yılmaz, age, 8, 376.

¹²⁴² Elmalılı, age, 7, 219.

¹²⁴³ Nisâ 4/77.

haber vermiştir. Birincisi Allah yolunda savaşan müminler ve ikincisi Allah yolundan sapmak üzere savaşan kâfirlerdir.¹²⁴⁴ Mevdûdî âyetin üç anlama geldiğini söylemiştir. Birincisine göre kâfirler savaşmak için sabırsızlanırken nefislerini temizleme konusunda ilgisiz kalmışlardır. İkincisine göre kolay ibadetlerde dindarlıklarını korurken savaş söz konusu olduğunda dindarlıklarını unutmuşlardır. Üçüncüsüne göre İslâm'dan önce çeşitli menfaatler elde etmek için sık sık savaş yapmışlarken Allah yolunda savaşta kendileri için gösterdikleri cesaretin zerresini göstermemişlerdir. Bu üç anlamda da onların savaşmaktan sakındıklarının bildirildiğini oysa Allah yolunda savaşmanın karşılığının O'nun tarafından mutlaka verileceğini ifade etmiştir.¹²⁴⁵

Râzî âyette bahsedilen kişilerin münafıklar¹²⁴⁶, Kutub henüz olgunlaşmamış imana sahip müminler¹²⁴⁷, Yılmaz iki yüzlüler¹²⁴⁸ olduğunu söylemiştir. Râzî, Elmalılı ve Bilmen kimseye haksızlık yapılmayacağını bildirmiş¹²⁴⁹, Yılmaz ise dünya kazanımının geçici- az olmasına işaret etmiştir.¹²⁵⁰

Sonuçta Mevdûdî, mezkûr âyetlerin Müslümanlara davranış biçimi öğretilmesi amacıyla indirildiğini bildirmiştir. Müminlerin savaşmalarının abes olduğuna dikkat çekerek olası bir anlaşmazlıkta sulh yapılmasının aciliyetine vurgu yapmıştır. Savaşın tek amacının zulmü önlemek olduğunu söylemiş, barışın adâlete uygun yapılmasının önemine dikkat çekmiştir. Savaş vuku bulduğunda ise diğer Müslümanların seyirci kalmamalarını bilhassa devletlerin bu konuda sorumlu olduğunu söylemiştir. İlaveten kâfirlerin Allah yolunda savaşmak için acele edip iki yüzlü davrandıklarını belirtmiş, İslâm'da savaşın menfaat ve dünyevî beklenti amacıyla yapılmadığına, âhirette mükâfatının olacağına işaret etmiştir.

İsmi zikredilen müfessirler de Mevdûdî ile aynı görüşleri paylaşmışlardır. Ne yazık ki günümüzde üzerimize sorumluluk yüklendiği halde iç savaşın yaşandığını görmekte ve Müslüman ülkelere yapılan saldırılara seyirci kalmaktayız. Mevdûdî'nin

¹²⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 381.

¹²⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 381.

¹²⁴⁶ Râzî, age, 8, 167.

¹²⁴⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3, 339, 340.

¹²⁴⁸ Yılmaz, age, 7, 674, 675.

¹²⁴⁹ Râzî, age, 8, 169; Elmalılı, age, 3, 31; Bilmen, age, 2, 628.

¹²⁵⁰ Yılmaz, age, 7, 675.

görüşleri ışığında bu durumun adâletin sağlanamamasından söz gelimi iman kalplere yerleşmemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

3.2.14. Vasiyette Adâlet

Vasiyet, kişinin ölmeden önce yapılmasını istediği şeyleri ifade eder. Bunun yazıya dökülmüş haline vasiyetname denir. İslâm'da insanlara vasiyet hakkı tanınmış, dünyevî- uhrevî hakların teslim edilmesi amaçlanmıştır. Nitekim her konuda olduğu gibi vasiyette de adâletin gözetilmesi emredilmiştir.

Kur'ân'da 5 âyette¹²⁵¹ zikredilen vasiyet kelimesi, hukukî bir eylemi ifade etmekte, vacip olarak nitelendirilmektedir.¹²⁵² Vasiyetin yerine getirilmesi gerektiği vurgulanırken değiştirilmesinin günah olduğu bildirilmiş¹²⁵³, vasiyet esnasında iki âdil şahidin bulundurulması salık verilmiştir.¹²⁵⁴

Mevdûdî "Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adâlet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi (şahit olsun). Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıkoyarsınız, onlar da size 'Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız, akraba (menfaatine) da olsa Allah (için yaptığımız) şahitliği gizlemeyeceğiz. Aksi takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz.' diye Allah üzerine yemin ederler."¹²⁵⁵ âyetinde zikredilen şahitlerin dindar, takvâlı, güvenilir olmaları gerektiğini söylemiştir. "...Sizden olmayan başka iki kişi..." ibaresinden Müslüman şahitlerin olmadığı durumlarda gayrimüslimlerin şahitlik edebileceğinin anlaşıldığını belirtmiştir.¹²⁵⁶

Mevdûdî yalnızca hükmü açıklarken Râzî ve Kutub sebab-i nüzûlü aktarmışlardır: Ensardan Temîm ed- Dârî, Adî b. Bedâ ve Büdeyl b. Ebû Meryem yolculuğa çıkmış, Büdeyl yolda hastalanınca götürdüğü eşyaların listesini yaparak listeyi eşyalarının arasına koymuş ve eşyalarının ailesine ulaştırılmasını vasiyet etmiştir. Büdeyl vefat edince Temîm ve Adî, onun eşyalarından gümüş bir kabı almışlar ve kalanları ailesine teslim

¹²⁵¹ Bakara 2/180, 240; Mâide 5/106; Nisâ 4/11, 12.

¹²⁵² Râzî, age, 9, 261.

¹²⁵³ Bakara 2/181.

¹²⁵⁴ Arı, "Vasiyet", Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, c. 42, s. 552- 555.

¹²⁵⁵ Mâide 5/106.

¹²⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1, 519.

etmişlerdir. Aile eksikliğin farkına vararak itiraz etmiş ancak Temîm ve Adî kabı aldıklarını yalanlamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'e başvurulmuş ve bu âyet nâzil olmuştur. Âyet gereğince Temîm ve Adî kabı almadıklarına dair yemin etmiş, bu konu bir müddet çözülemeden kapanmıştır. Kabın Mekke'ye Temîm ve Adî tarafından satıldığı ortaya çıkınca bir sonraki âyet¹²⁵⁷ nâzil olmuş ve bu defa karşı taraf haksızlık etmediklerine dair yemin etmiştir. Nihayet Büdeyl'in ailesi galip gelmiştir.¹²⁵⁸

Râzî, Elmalılı ve Kutub şahitlerin bulundurulmasının tavsiye edildiğini, kişinin yakınlarından veya din kardeşlerinden olması gerektiğini söylemişlerdir. Seyahat halinde vasiyette bulunulması durumunda bu özelliklere sahip kimsenin olmaması halinde herhangi iki kişinin de şahitlik edebileceğini, bu şahitlerin de kişinin yakınından veya dininden olmayan kimseler olabileceğini söylemişlerdir. Kur'ân Yolu tefsirindeki açıklamalar da bu şekildedir.¹²⁵⁹ İlâveten şahitlikten şüphelenilmesi durumunda tarafların manevî yönden önemli gördükleri şartlarda, bir topluluğun huzurunda yemin etmelerinin gerekli görüldüğünü aktarmışlardır.¹²⁶⁰

Sonuç olarak Mevdûdî ayrıntıları anlatmaksızın hükme dikkat çekmiştir. Vasiyet esnasında şahitlik yapacak kişilerin doğru sözlü, Allah'tan korkan, Müslüman kimseler olması gerektiğini belirtmiş, vasiyetin yolculuk esnasında yapılması durumunda ise bu şartları gerekli görmeyip gayrimüslimlerin dahi şahitlik yapabileceklerini bildirmiştir.

İsmi izkrettiğimiz müfessirler sebeb-i nüzulü anlatarak konuyu açık hale getirmişlerdir. Şahitler hakkında Mevdûdî ile görüş birliği etmişlerdir. İlâveten şahitliği teyit ettirmek için yemin edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Âdil şahitlikte aranan takvâ, güvenilirlik, Müslümanlık vasıfları arasında sıkı bir bağ olduğunu, birinin eksik olması durumunda adâletten bahsetmenin mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

3.2.15. Adâletin Âhirette Tam Manasıyla Tecelli Etmesi

Âhiret, dünya hayatının sona ermesiyle başlayacak olan yaşamı ifade eder. Dünyaya imtihan edilmek üzere gönderilen insan, burada yaptıklarının karşılığını âhirette

¹²⁵⁷ Mâide 5/107.

¹²⁵⁸ Râzî, age, 9, 260, 261; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4, 483; Karaman v.dğr, age, c. 2, s. 353, 354.

¹²⁵⁹ Râzî, age, 9, 262- 265; Elmalılı, age, 3, 392, 393; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4, 482; Karaman v.dğr, age, c. 2, s. 356.

¹²⁶⁰ Râzî, age, 9, 265- 267; Elmalılı, age, 3, 395; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4, 482, 483; Bilmen, age, 2, 836; Karaman v.dğr, age, c. 2, s. 358.

mükâfat ya da ceza şeklinde olacaktır. Zira imtihanın başlangıcı dünya ve sonucu âhiret şeklinde ifade edilmiştir.¹²⁶¹ Allah'ın varlığını kabul eden tüm dinlerde bu inanç mevcuttur.

Kur'ân'da 110 yerde çeşitli hallerde geçen¹²⁶² âhiret mefhumu, ebedî ve gerçek hayat şeklinde tanımlanmıştır.¹²⁶³ Bu düşüncenin adâlet duygusuyla birlikte sorumluluk hissi verdiği, inkâr edilme sebebinin dünya sevgisi olduğu söylenmiştir.¹²⁶⁴

Mevdûdî *"Biz kıyamet günü için adâlet terazileri kurarız. Artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar dahi olsa onu (adâlet terazisine) getiririz..."*¹²⁶⁵ âyetinde zikredilen terazinin *"O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*¹²⁶⁶ âyetindeki tartıya eşdeğer olduğunu söylemiştir.¹²⁶⁷ Bu terazinin mahiyetinin bilinemediğini belirtse de maddî bir teraziden ziyade insanların amellerini ölçecek manevî bir terazi olduğunun âşikârlığına dikkat çekmiştir.¹²⁶⁸

Mevdûdî *"Allah'ın gerçek bir vâdi olarak hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Çünkü O, mahlûkatı önce (yoktan) yaratır sonra da iman edip iyi işler yapanlara adâletle mükâfat vermek için (onları huzuruna) geri çevirir. Kâfir olanlara gelince inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü onlar için kaynar sudan bir içki ve elem verici bir azap vardır."*¹²⁶⁹ âyetinde risâletin temel ilkelerinden birinin açıklandığını bildirmiştir. Bu ilke Allah'a dönüş olacağının tebliğ edilmesidir.¹²⁷⁰ Bu âyetin Allah'ın insanlara yeniden hayat vermesi anlamında bir iddiayı, Tekrar yaratmanın O'na daha kolay geleceği anlamında bir delili ifade ettiğini söylemiştir. Yaratanın Allah olduğunu idrak eden kimsenin O'nun ikinci yaratmasını reddetmeyeceğini vurgulamıştır.¹²⁷¹

Âhiretin ödüllendirme ve cezalandırma amacı taşıdığını ifade eden Mevdûdî, inanıp iyi işler yapanların ödüllendirileceğini aksi şekilde davrananların

¹²⁶¹ Topaloğlu, "Âhiret", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, c. 1, s. 543- 548.

¹²⁶² Topaloğlu, "Âhiret", 1, 543- 548.

¹²⁶³ Ankebût 29/64; Mü'min 40/39; Buhârî, age, "Namaz", bl. 48, hn. 75.

¹²⁶⁴ Topaloğlu, "Âhiret", 1, 543- 548.

¹²⁶⁵ Enbiyâ 21/47.

¹²⁶⁶ A'râf 7/8.

¹²⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 310.

¹²⁶⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3, 310.

¹²⁶⁹ Yûnus 10/4.

¹²⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 307.

¹²⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 307.

cezalandırılacağını ifade etmiştir. İnsanların imtihan için yaratıldığına vurgu yaparak âdil ve duyarlı her insanın dünyada adâletin tam manasıyla sağlanmasının imkânsızlığını idrak ettiğini, mutlak adâlet için âhiretin gerekli olduğunu bildirmiştir.¹²⁷²

Mevdûdî "*Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman aralarında adâletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez.*"¹²⁷³ âyetinde zikredilen ümmet kelimesinden yalnızca bir kavmin değil, kendilerine gönderilmiş peygamberin mesajını alan tüm insanların kastedildiğini bildirmiştir.¹²⁷⁴ Bu mesajın tahrife uğramaması ve toplumda anlamını bilen birilerinin bulunması durumunda o insanların o peygamberin ümmeti olarak anılacaklarını ifade etmiştir.¹²⁷⁵ Buna göre dünyadaki tüm insanların Hz. Peygamber'in ümmeti olduğunu ve Kur'an'ın orijinalliğinin bozulmadığı müddetçe böyle devam edeceğini belirtmiştir.¹²⁷⁶ Nitekim âyetin her ümmetin içinden çıkan bir peygamber olduğu değil, her ümmetin bir peygamberi olduğu manasına geldiğini söylemiştir.¹²⁷⁷

Bir ümmetin parçasını oluşturan kişilerin artık sorumlu olduklarını söyleyen Mevdûdî, Allah'ın karşılık verme konusunda acele etmediğini bilakis yol gösterme adına çeşitli deliller gönderip süre tanıdığını ifade etmiştir. Bu sürenin ölümle biteceğine ve ölümün ne zaman geleceğinin bilinmediğine dikkat çekerek mesaja olumlu karşılık verenlerin mükâfatlandırılacağını, olumsuz karşılık verenlerin cezalandırılacağını açıklamıştır.¹²⁷⁸

Mevdûdî "*Zulmeden herkes yeryüzündeki bütün servete sahip olsa (azaptan kurtulmak için) elbette onu feda eder. Ve azabı gördükleri zaman için için yanarlar. Aralarında adâletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez.*"¹²⁷⁹ âyetinde inkârcıların kıyâmet günü azapla karşı karşıya kalacaklarının bildirildiğini belirtmiştir. Zâlimlerin günahlarını hatırlayıp vicdan azabı çekeceklerini, iflas eden kumarbaza benzeyeceklerini nitekim bu hallerinden dolayı suçlayacak kimseleri olmayacağını ifade etmiştir.¹²⁸⁰

¹²⁷² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 307, 308.

¹²⁷³ Yûnus 10/47.

¹²⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 339.

¹²⁷⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 339.

¹²⁷⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 339.

¹²⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 339.

¹²⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 339.

¹²⁷⁹ Yûnus 10/54.

¹²⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2, 341.

Elmalılı, Kutub, Bilmen ve Yılmaz Mevdûdî ile hemfikirlerdir. Kur'ân Yolu tefsirinde de onunla ortak görüşler yer almaktadır.¹²⁸¹ Kutub dünyada bazen zâlimlerin haklı ve mazlumların haksız göründüklerini söylemiş, Allah'ın insanlara sonucu göstermek zorunda olmadığına dikkat çekmiştir.¹²⁸² Kur'ân Yolu tefsirinde bu durumun âhirette telafî edileceği bildirilmiştir.¹²⁸³

Elmalılı, Kutub ve Bilmen âhiretteki terazinin hassas olduğunu söylemişlerdir.¹²⁸⁴ Kur'ân Yolu tefsirinde dileyseydi Allah'ın hesaplaşmayı da dünyada gerçekleştirebileceği ancak O'nun imtihanı dünyaya, hesaplaşmayı âhirete has kıldığı ifade edilmiştir.¹²⁸⁵ Kutub, Bilmen ve Yılmaz insanların yapması gerekenin kulluk olduğuna dikkat çekmişlerdir.¹²⁸⁶

Sonuç olarak Mevdûdî âhiretteki terazinin insanların amellerini tartan tartı olduğunu, peygamberlerin tebliğ ile birlikte âhiretten haber vermek için gönderildiklerini ifade etmiştir. Günümüzde tüm insanların Hz. Peygamber ümmeti olduğuna dikkat çekmiş, kulluk görevine işaret etmiştir.

İsmi zikrettiğimiz müfessirler de âhiretin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Dünyada yaşananların sonucu olarak âhiretten başka bir seçenek bulunmadığını belirtmişlerdir. İnançlı olup dünyada adâletin gerçekleşmediğini düşünen her insan âhirette gerçekleşeceğini kesin olarak bilmektedir.

SONUÇ

Tefhîmu'l-*Qur'ân*'ın müellifi Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, âyetlere getirdiği yorumlarla İslâm dünyasında iz bırakan bir ilim adamı olmuştur. Son yüzyılda özellikle Hindistan coğrafyasındaki İslâmî bilincin oluşmasına yönelik çalışmalar ortaya koymuştur. Tefhîmu'l-*Qur'ân*, dirayet tefsirleri kategorisine giren bir eser olup Kur'ân'ın hayata geçirilmesi noktasında yorumlar ve güncel meseleler içermektedir.

¹²⁸¹ Elmalılı, age, 4, 489; Kutub, *Fî Zılâli'l-*Qur'ân**, 7, 519, 520; 8, 9- 12; 10, 136, 137; Bilmen, age, 3, 1397, 1398, 1402; 4, 2152; Karaman v.dğr, age, 3, 84, 109, 112, 682; Yılmaz, age, 3, 614- 617.

¹²⁸² Kutub, *Fî Zılâli'l-*Qur'ân**, 8, 9.

¹²⁸³ Karaman v.dğr, age, 3, 682.

¹²⁸⁴ Elmalılı, age, 4, 489; Kutub, *Fî Zılâli'l-*Qur'ân**, 10, 137; Bilmen, age, 3, 1398, 1402; 4, 2152; Yeşil, age, 5, 126, 127.

¹²⁸⁵ Karaman v.dğr, age, 3, 84.

¹²⁸⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-*Qur'ân**, 8, 9; Bilmen, age, 3, 1360, 1398; Yılmaz, age, 3, 615.

Konumuz olan adâlet, muayyen şekilde tanımlanamayan bir değeri ifade etmektedir. Mevdûdî adâleti Allah ve insanlar boyutunda kullanmış, onun ilk olarak Allah'ın varlığı ve birliğini dolayısıyla tevhîdi; ikinci olarak insanların emir ve yasaklara riayet etmelerini binaenaleyh kulluğu ifade ettiğini bildirmiştir.

İnsanların adâleti Kur'ân ve sünneti benimseyerek gerçekleştireceğini savunmuştur. Allah'ın ilâhlığının kabul edilmesiyle adâletin her alanda kendiliğinden gerçekleştireceğini ifade ederek kulların sorumluluklarına dikkat çekmiştir.

Kur'ân'da adâlet anlamına gelen farklı ifadeler yer almaktadır. Bunlardan kıst, hayata geçirilen adâleti; mîzan âhirette adâletin gerçekleşmesini sağlayan manevî teraziyi; hak, bir hakkın olması gereken yerde bulunmasını; sıdk, doğru sözlü olmayı; istikamet, Allah'ın çizdiği yoldan gitmeyi; vasat aşırılıklardan sakınmayı; vefâ, verilen sözlerin tutulmasını ifade etmektedir.

Tefhîmu'l-Şur'ân'da adâlet, anlam bakımından tevhîd olarak tanımlanmıştır. Söz gelimi inkârcılık ve şirk adâletin zıddı anlamına gelen zulmü ifade etmektedir. Kullanım bakımından ise her konuda nas ışığında yaşamak şeklinde tarif edilmiştir.

Mevdûdî insanların imtihan edilmeleri için yaratıldığına dikkat çekmiş, Allah'ın evrende her şeyi adâlete uygun yarattığını ve insanların sınırlı donanıma sahip olduklarını bildirmiştir. Onların rehber olmadan doğru yolu bulamayacaklarını söylemiş, Kur'ân ve sünnetin önemine vurgu yapmıştır. Her bakımdan adâleti gözeten bireylerin âdil bir toplum oluşturacaklarını ve yaratılış amaçlarını gerçekleştirmeleri sebebiyle âhirette mükâfatlandırılacaklarını ifade etmiştir.

Netice olarak Mevdûdî'nin İslâm'ın hükümlerinin adâlet temelinde hayata geçirilmesine, bu noktada âdil ve sağlıklı bir toplumun inşa edilmesinin Kur'ân ve sünnete bağlı kalınmasıyla gerçekleşeceğine, bütün bunların ise ancak Müslümanların çabalarıyla ortaya çıkacağına vurgu yaptığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

Abdilbâkî, Muhammed Fuâd b. Sâlih el-Mısrî. *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1424/2003.

AfzalurRahman. *Siret Ansiklopedisi*. 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1416/1996.

Ahmad, Anıs. «Mevdûdî.» *DİA* içinde. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2004.

Ahmed, Enis. *Kadın ve Sosyal Adâlet*. çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. 6. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1974.

Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlâk Dersleri*. 2. Baskı, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968.

Arı, Abdüsselam. «Vasiyet.» *DİA* içinde, 552- 555. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2012.

Arı, Abdüsselam. «Yetim.» *DİA* içinde, 501. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2013.

Asım Efendi, Ebü'l- Kemal es- Seyyid Ahmed. *el Okyanusu'l basit fi tercemeti'l kamusi'l muhit*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye Yayınları, 1306.

Atay, Hüseyin. *Kur'ân'a Göre Araştırmalar*. Ankara: Atay Yayınevi, 1997.

Aydın, Mehmet Âkif. «Evlat Edinme.» *DİA* içinde, 527- 529. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1995.

Aydın, Mehmet Âkif. «Kadın.» *DİA* içinde, 86- 94. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2001.

Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992.

Aydın, Mehmet S. «Muhammed İkbal.» *DİA* içinde, 17- 23. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2000.

Bardakoğlu, Ali. «Bey' .» *DİA* içinde, 13- 19. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. «Cezâ.» *DİA* içinde, 472. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1993.

Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.

- Bebek, Adil. «Ceza.» *DİA* içinde, 469, 470. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1993.
- Bilkan, Ali Fuat. «Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'daki Konferansları.» *Bilig Dergisi*, 2011: 41.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, tarih yok.
- Birişik, Abdülhamit. *Mevdudi, Hayatı Görüşleri ve Eserleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu 'l-beyân fî tefsîri 'l-Şur'ân*. İstanbul: Matbaatü'l-Osmâniyye, 1306.
- Çağrııcı, Mustafa. «Adâlet.» *DİA* içinde, 341. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1988.
- Çağrııcı, Mustafa. «Hakikat.» *DİA* içinde, 177. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. «İftira.» *DİA* içinde, 522. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. «İtidal.» *DİA* içinde, 456. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. «Sıdk.» *DİA* içinde, 98-100. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, 2009.
- Çağrııcı, Mustafa, ve Süleyman Uludağ. «İstikamet.» *DİA* içinde, 348. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2001.
- Çakar, Ayşen Seymen. «Adâlet Mülkün Temeli Midir.» *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2013: 267.
- Çapra, Ömer. *İslam'da İktisadi Nizam*. çev. Hulusi Yavuz, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1977.
- Çeçen, Anıl. *Adâlet Kavramı*. 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Çeçen, Anıl. «Hukukta Norm ve Adâlet.» *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1975: 97.
- Çelebi, İlyas. «Hüsün ve Kubuh.» *DİA* içinde, 59- 63. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1999.
- Demirci, Mehmet. «Hakikat.» *DİA* içinde, 178. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, 1997.
- Dönmezer, Sulhi, ve Sahir Erman. *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*. 4. Baskı, İstanbul, 1967.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as el- Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-ü Ebu Dâvûd*. nşr. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, İstanbul: Şamil Yayınları, 1988.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *İmam-ı Azamın Beş Eseri* . çev. Mustafa Öz, İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Son Peygamber Hz. Muhammed*. çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1997.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-Amâdî. *İrşâdü'l- 'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l- Kitâbi'l-Kerîm*. Mısır: Dâru'l-Usr, 1347/1928.
- el- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Cebir ve Kader Problemi*. çev. Ahmet Asrar, İstanbul,: Hilal Yayınları, 2015.
- . *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*. çev. Nurettin Temiz, İstanbul: İnkılap Yayınları, tarih yok.
- . *Gelin Müslüman Olalım*. çev. Filiz Handan Türedi, 11. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- . *Günümüzde İslam*. çev. İbrahim Ethem Hatipoğlu, Ankara: Beyan Yayınları, 2018.
- . *Hicab*. çev. Ali Genceli, İstanbul: Hilal Yayınları, 2015.
- . *Hilafet ve Saltanat*. çev. Ali Gencer, İstanbul: Hilal Yayınları, 2018.
- . *İslâm'da Devlet Nizamı*. çev. Rasim Özdenören, Ankara: Hilal Yayınları, 1967.
- . *İslâmî Kavramlar*. 7. Baskı, çev. Süleyman Akyüz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- . *Seçilmiş Konuşmalar ve Yazılar*. çev. Mehmet Bayrak, İstanbul: Fikir Yayınları, 1986.
- . *Tefhîmu'l- Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İsmail Bosnalı, Nazife Şişman, İstanbul: İnsan Yayınları, 1978.
- el-Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l- 'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. Bûlâk: Matbaatü'l- Kübrâ, 1301.
- el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Beyrut: Müessetül Alemlî Yayınları, 1410/1990.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u'l-müsne'dü's-şahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. nşr. Mehmed Sofuoğlu, Konya: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1989.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve Sıhâhu'l- 'arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm Li'l Melâyin Yayınları, 1979.

- el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *et-Ta'rîfât*. 3. Baskı, Beyrut,; Dâru'l- Kitâbi'l- Arabî, 1417/1996.
- el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Kitâbü'l-Ezâd*. Kuveyt: Dâru't-Türâsi'l-Arabî, 1960.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahrü'l-muhîtt*. Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1328.
- el-Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyg ve'l-bida'*. Beyrut, 1952.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî. *es-Siyâsetü'l-medeniyye*. Haydarâbâd, 1346.
- . *Fuslü'l-Medeni*. çev. Hanifi Özcan, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987.
- el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-ayn*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1408/1988.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Ķâmûsü'l-muhîtt*. 5. Baskı, Beyrut: Müessesetür Risale Yayınları, 1416/1996.
- el-Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Maḳṣadü'l-esnâ fî şerḫi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tarih yok.
- . *Mizânü'l-'amel*. Mısır: Dâru'l- Maârif, 1964.
- el-Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vil fî me'âni't-tenzil*. Mısır: Matbaatü'l- Âmire, tarih yok.
- el-Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412.
- el-Humeyyis, Muhammed B. Abdurrahman. *Hanefî Ulemâsına Göre Şirk ve Sebepleri*. çev. M. Emin Akın, İstanbul: Guraba Yayınları, tarih yok.
- el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳur'ân*. çev. Mustafa Yıldız, 7. Baskı, İstanbul: Çıra Yayınları, 2022.
- . *ez-Zeria ila Mekarimi's-Şeria*. çev. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-šanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i*. Mısır: Matbaatü'l-Cemaliyye, 1328/1910.
- el-Kazvînî, İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman Yayınları, tarih yok.
- el-Kureşî, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib. *Tenvirü'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*. çev. Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.

- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. çev. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 2011.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Tefsîrû'l-Kur'an: en-Nüket ve'l-'uyûn*. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, tarih yok.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Süneni'n-Nesâ'î*. çev. Abdullah Parlıyan, Konya: Konya Kitapçılık, 2000.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve haqâ'iku't-te'vîl*. thk. Mervân Muhammed eş- Şa'âr, Beyrut, : Dâru'n- Nefâis, 1416/1996.
- en-Nisâbü'rî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî. *Mecmau'l- Emsâl*. çev. Muhammed Fadl İbrahim, Beyrut: Dâru's-Sadr Yayınevi, 2010.
- Erdem, Sargon. «Amritsar.» *DİA* içinde, 97, 98. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1991.
- Erdoğan, M.Sabri. *İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*. İstanbul: Sebil Yayınları, 1994.
- er-Radî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf el-Müsevî el-Alevî. *Nehcü'l-belâğa*. çev. Subhî es-Sâlih, Beyrut, 1387.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*. çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak, 5. Baskı, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1420/1999.
- es-Sehavî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed. *Fethu'l-Mugîs*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- es-Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî Bahrû'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l- Fikr, 1996.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkan fî Ulumi'l Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Abdulfettâh b. Zâfir, Beyrut, : Dâru'n-Nefâis, 1419/1999.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1393/1973.

- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- et-Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfı ıstılâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*. İstanbul, 1404/1984.
- et-Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs. *el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir*. çev. Ahmed Emîn, Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, 1373/1953.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi 'u's-şahîh*. çev. Abdullah Parlıyan, Konya: Konya Kitapçılık Yayınları, 2004.
- et-Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsa b. Abdillâh b. Refî'. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*. Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1326/1908.
- ez-Zâvî, Tâhir b. Ahmed et-Trâblusî. *Tertîbü'l-kâmûsi'l-muḥîṭ 'alâ Tarîkatı'l-mişbâhi'l-münîr ve Esâsi'l-belâga*. 2. Baskı, Mısır; İsa el Babi el Halebi Yayınları, 1970.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcû'l-'Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Beyrut: Dâru Sâdır Yayınları, 1306.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki gâvâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1365/1946.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru't-Tûras, tarih yok.
- FazlurRahman. *İslam*. çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, 6. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- . *İslâmiyet ve İktisadî Adâlet Meselesi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976.
- Gandî, Mohandas Karamçand. *Bir Özyaşam: Hakikatın Peşinde Başımdan Geçenler*. çev. Vedat Günyol, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Genç, Reşat. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Gıylani, Esad. *Mevdudi'nin Hayatı*. İstanbul: Hilal Yayınları, 2000.
- Gölcük, Şerafettin, ve Süleyman Toprak. *Kelâm*. 9. Baskı, Konya: Tekin Kitabevi, 2016.
- Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1999.
- . *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*. Bursa: Ekin Yayınevi, 1999.
- Gümüsoğlu, Hasan. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2000.

Hadduri, Macid. *İslâm'da Adalet Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.

Harman, Ömer Faruk. «Firavun.» *DİA* içinde, 118. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1996.

Hindistan'ın Nüfusu Çin'i Geçti. tarih yok.
[https://www.trthaber.com/haber/dunya/hindistanin-nufusu-cini-gecti-765216.html#:~:text=Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler%20\(BM\)%20tahminlerine%20g%C3%B6re,%C3%BCIkesi%20unvan%C4%B1%20art%C4%B1k%20Hindistan'%C4%B1n](https://www.trthaber.com/haber/dunya/hindistanin-nufusu-cini-gecti-765216.html#:~:text=Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler%20(BM)%20tahminlerine%20g%C3%B6re,%C3%BCIkesi%20unvan%C4%B1%20art%C4%B1k%20Hindistan'%C4%B1n) (erişildi: Mayıs 5, 2023).

Hodgson, Marshall G.S. *İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. çev. İzzet Akyol, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Holt, P. M., A. K. S Lambton, ve Bernard Lewis. *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*. çev. İlhan Kutluer, Hamdi Aktaş, Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Hadislerle Kur'ân- ı Kerîm Tefsîri*. çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991.

—. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es- Selâme, Riyâd: Dâru't-Tayyibe, 1418/1997.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l arab*. 2. Baskı, Beyrut: Dâru Sâdır Yayınları, tarih yok.

İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *en-Necât fî'l-Mantıkı ve'l-İlahiyyât*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.

—. *Resâil fîl-hikmeti vet-tabîat*. İstanbul: Matbaatü'l- Cevâib, 1298.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u fetâvâ*. nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Riyâd: Matbaatü'l- Maarif, 1381.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Ali M. el-Becâvî, Beyrut: Daru'l-Mârif, 1392/1972.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzır fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî, Beyrut, 1984.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-Kadîr*. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra, 1317.

İbnü'l Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübra, 1293.

- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2008.
- Işık, Kemal. *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Izutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*. çev. Ahmet Yüksel Özemre, 2. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- . *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz, 5. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.
- Kadı Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. thk. Ahmed Fuat el-Ahvânî, Mısır: Matbaatü'l-Mısır, 1382/1962.
- Kallek, Cengiz. «Kıst.» *DİA* içinde, 502-504. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2022.
- Karagöz, İsmail. *Kur'an'da Dört Kavram*. Ankara: Kar Yayınları, 1997.
- Karaman, Hayreddin. «Adâlet.» *DİA* içinde, 344. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1988.
- . *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, ve Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. 5. Baskı, Ankara: Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kılıçlıoğlu, Sefa, Nezihe Araz, ve Hakkı Devrim. *Meydan Larousse: Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. İstanbul: Meydan Yayınevi, tarih yok.
- Kınalızâde, Ali Efendi. *Ahlâk-ı Alâî*. Kahire: Bulak Yayınları, 1248.
- Kışlakçı, Turan. *Mevdudi (Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler)*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2013.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1990.
- Kulke, Hermann, ve Dietmar Rothermund. *Hindistan Tarihi*. çev. Müfit Günay, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- Kutluer, İlhan. «Nizam.» *DİA* içinde, 173. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kutub, Seyyid b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî. *Adâlet-ül İctimaiyyetü fîl İslam*. 8. Baskı, Mısır: el-Matbaatü'l-Arabiyye, 1388/1968.
- . *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. İsmail Hakkı Şengüler, Muhammed Emin Saraç, Bekir Karlığa, İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1971.

- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsîrî'l-Merâgî*. Mısır: Matbaatü Mustafâ el- Bâbî el- Halebî, 1365/1946.
- Mevdûdî, Hümeýra. *Babam Mevdûdî*. çev. Hülya Afacan, 8. Baskı, İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- «Mevdudi'nin hezeyanı.» tarih yok. <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=7156> (erişildi: Mayıs 25, 2023).
- Mutahharî, Murtazâ. *Adl-i İlâhî*. çev. Hüseyin Hatemî, İstanbul: İşaret Yayınları, 1988.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça - Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi 'u'ş-şahîh*. çev. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Sönmez Neşriyat Yayınları, tarih yok.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'an'da Vücûh ve Nezâir: Çok Anlamalı Kelimeler ve Edatlar*. Samsun: Etüt Yayınları, 2007.
- Öz, Mustafa. «Vasî.» *DİA* içinde, 546. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2012.
- Özcan, Azmi. «Hindistan.» *DİA* içinde, 75- 81. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1998.
- Özcan, Azmi. «Pakistan.» *DİA* içinde, 147- 149. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açıdan İman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'ân'ın Temel Kavramları*. 20. Baskı, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2000.
- Pekcan, Ali. *Makâsıd Teorisine Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Pekcan, Ali. «Makâsıd Teorisinin Temel Parametreleri.» *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004: 130.
- Peker, Hüseyin. *Son İlâhî Mesaj Kur'ân ve Açıklamalı Meâli*. Samsun: Ceyhan Ofset, 2009.
- Qureshi, M. Naeem. «Hindistan Müslümanları Birliği.» *DİA* içinde, 111. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1998.
- Sâbûnî, Ebû Hâmid Cemâlüddîn Muhammed b. Alî b. Mahmûd el-Mahmûdî es-. *Safvetü't-Tefsîr*. 4. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1402/1981.
- Saklı, Ali Rıza. «Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alai (Devlet ve Aile Ahlâkı) Adlı Eserinin İncelenmesi .» *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 2018: 147- 152.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi, 1411/1991.

- Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*. 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, 2001.
- Topaloğlu, Bekir. «Adl.» *DİA* içinde, 387. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. «Âhiret.» *DİA* içinde, 543- 548. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. «Esmâ-i Hüsnâ.» *DİA* içinde, 404- 418. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1995.
- Topaloğlu, Bekir. «Hak.» *DİA* içinde, 152. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1997.
- Toprak, Süleyman. «Mîzan.» *DİA* içinde, 211. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, 2020.
- Turhan, Kasım. «İnâyet.» *DİA* içinde, 265. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2000.
- Türcan, Talip. *İslâm Hukuku*. 2. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Uludağ, Süleyman. «Adl.» *DİA* içinde, 388. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. «Ahid.» *DİA* içinde, 533, 534. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. «Halife.» *DİA* içinde, 299. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1997.
- Ünal, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*. 2.Baskı, İstanbul: Nil Yayınları, 2001.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dîmaşk: Dâru'l- Kalem, 1415/1995.
- Vehbi, Mehmet. *Hulâsat'ül Beyân Fî Tefsîr'il Kur'ân*. 4. Baskı, İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınları, tarih yok.
- Yalvaç, Gürsel. *Ceza ve Yargılama Hukuku Yasaları (T.C. Anayasası TCK, CMK, CGTİK ve İlgili Mevzuat)*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. «Bezm-i Elest.» *DİA* içinde, 106- 108. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. «Mâtürîdiyye.» *DİA* içinde, 165- 175. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2003.
- Yeşil, Şemseddin. *Füyûzât: Kur'ân-ı Mübîn'in Meâlen Tefsîri*. İstanbul: Yeşil Kütüphanesi Yayınevi, 1959.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*. 2. Baskı, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları , 2009.

Yılmaz, Hakkı. *Nüzul Sırasına Göre Tebyînü'l- Kur'ân İşte Kur'ân* . 2. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.

Yörükan, Yusuf Ziya. *Müslümanlık ve Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetlerle İslâm Esasları* . Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Yurdagür, Metin. «Ahid.» *DİA* içinde, 534, 535. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1988.

